

HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI VAGYONLELTÁRAK 1744–1922 KÖZÖTT

Szenti Tibor

Bevezető

Jeleznünk kell, hogy a terület egykori földesurainak, a Károlyi családnak a tulajdonában lévő uradalmait, illetve a városi birtokokat nem vizsgáltuk, az ezeken született vagyonleltárakkal nem foglalkoztunk. Tanulmányunkban Hódmezővásárhely mezőváros lakosságának inventáriumait, vagyonösszeírásait dolgoztuk fel.

Hódmezővásárhelyen az egyes gazdasági korszakok jól megkülönböztethetően elkülönültek, a történelmi kort tekintve viszont másként alakultak, mint a többi mezőváros esetében, és ezt a korszakbeosztást a helytörténészek a már feldolgozott várostörténeti monográfia 1-2 kötetében is érzékeltették.

Az **I. korszak** még együtt vizsgálható a történelmileg kialakult korszakbeosztással, vagyis a török hódoltság utáni visszatelepüléstől, 1700-tól, illetve a levéltárunkban fennmaradt első vagyonösszeírásoktól, 1744-től kezdve az 1848–49-es forradalom és szabadságharc végéig. Ez tehát nagyjából a **feudalizmus** korával volt azonos.

A kapitalizmust nálunk két gazdasági korszakra kellett felosztanunk. A **II korszakot** 1850–1879 között a feudális társadalmi rend hanyatlása, a kapitalizmus térhódítása jellemezte. Ez a *félfeudális* állapot jól érzékelhető a vagyonleltárakban is, és bennük a kiegyezés kora nem különült el. Amíg a környező uradalmakban a mezőgazdasági művelés területén áttérnek a gépi művelésre, állattenyésztésben a fajtanemesítésre, a vásárhelyi gazdatársadalom erre még képtelen. A kereskedelem lassan fejlődik, az iparra még mindig a hanyatló céhek vetnek árnyékot. Ugyanakkor ebben a korszakban állandósul például a nép öltözködésében a sötét színek viselete.

A **III. korszak** nálunk a valódi **kapitalizmus** kibontakozása, illetve megerősödése, amely a késve jelentkező ipari forradalom hatására, 1880-tól figyelhető meg, és tartott a második világháború végéig. A gazdasági életben ez úgy különült el, hogy már a vagyonleltárakban is érzékelni lehetett a

kisgazdaságok fokozatos gépesítésének terjedését, az istállózó állatok térhódítását. A legelőterületek elfogyásával már a korszak elején a félrídeg állattartás kiszorult, az ipar és kereskedelem megerősödött. A hitellehetőségek megnövekedtek, a város belterülete korszerűen kiépült, és erősödött a polgárosodás.

Nem egy módos gazda, ha a fiát kitaníttatta, már nem hívta vissza a birtokra, mint azelőtt, hanem a városba küldte, és értelmiségi pályára irányította. Ugyanakkor létrejött egy jelentős számú nincstelen, gyakran zendülő agrárproletár réteg, amely többek között a gépesítés hatására kiszorult a termelésből.

Ahhoz, hogy a vagyoneleltárakat értékelni lehessen, elengedhetetlen, hogy legalább vázlatosan ne ismertetnénk a mezőváros településrendszerét, határhasználatát, üzemszervezetét, tanyás gazdálkodását, ipari és kereskedelmi tevékenységét, a tőke megjelenését és a polgárosodást.

I. korszak

A török hódoltság után Vásárhelyre visszatelepülők a mai Oldalkosár utca környékén még álló házakba költöztek, és szabadon mindenki akkora darab földet foghatott, amelyet háza népével és igás állataival megművelhetett. A mezőgazdasági termelés azonnal megindult, hiszen a népesség az állattartásból és a földművelésből élt. Kezdetben a lakóház mögött elterülő telkeket vették művelésbe, de ahogy a lakosság, és vele a lakóházak száma növekedett, a termelés a belterületről mind távolabb került. „Mint általában az alföldi mezővárosok, ez a település is egy belső lakóközpontból és a hozzá csatlakozó mezei kertes-szállásos övezetből állt.”¹

Kialakult tehát az *övezetes termelési rendszer*. „A mezőgazdasági üzemszervezet megkövetelte a funkcionális településszerkezetet, a belső lakóközpontot és a köréje szerveződött gazdasági telephelyeket, melyek a város körül mezőkertek és szállások formájában jöttek létre. Az állattartás elsődlegessége mellett azonban a hódmezővásárhelyi szállásokon már a XVIII. század első felében kimutatható a földművelés jelenléte[...] A szilaj

¹ Kruzsliez I. 1984. 1: 348.

állattartás a külső legelőn és a réten folyt. A város közvetlen közelében a szőlőskertek foltjai terültek el.”²

Az övezetes termelési rendszer Hódmezővásárhelyen így alakult:

1. **Belterület**, ahonnan kitiltották a sok balesetet okozó gabonás vermeket, és a tűzvétszeket elindító disznóperzselést.

2. A **Nyomáson** vagy **belső legelőn** az istállózó, ún. *kezes állatokat* tartották. Ezeket naponta ki- és behajtották.

3. A **szőlőhegyek** és **veteményes kertek**, a talaj szerkezetének elhelyezkedése szerint, a folyók, erek áradmányos löszhomokján, foltszerűen alakultak ki, és kesztyűujjszerűen nyúltak be a szántóföldek közé.

4. **Tanyaföld** vagy művelésbe vett **szántóföld**. Határunkban kezdetben csak önellátásra termeltek. Amíg a külső legelőt el nem *különítették*, gyakori és jelentős volt az itt tartott állatok kártétele.

5. 1743-ban a **külső legelőt** elkülönítették. Ezután a **Pusztán** félrideg állattartás folyt, a tanyaföldön pedig megindult az állandó épületek emelésével a **szállásrendszer** kialakulása.

6. A **Rét** – amely elsősorban a még szabályozatlan Tisza árterületét foglalta magába –, nádló, kaszáló, szénagyűjtő hely maradt. Minden évben nyilasokkal osztották szét a házhellyel, illetve telekkel rendelkező jobbágyok, és a házas zsellérek között. Legeltetést itt csak az aszályos években akkor engedélyeztek, amikor a pusztai, nyomási rétek kiszültek, illetve Szent András nap után, amikor a jószág egy részét teletetésre a Rét enyhébb klímája miatt ide terelték.

Hódmezővásárhelynek a XVIII. század első felében a „Fő gazdasági jellemzője a mezőgazdasági árutermelés, ezen belül főleg az állattenyésztés és a kereskedelem, valamint a mezőgazdasági alapanyagokat feldolgozó ipar. A város azonban megőrizte agrárjelleget. Az iparral foglalkozók az összes háztartásnak csak 6-7 %-át tették ki.”³

Amíg a kunsági települések a *redemptio* során termelési, értékesítési és önkormányzati szabadságot nyertek, „Hódmezővásárhelyen 1727-ben kísérelte meg először Károlyi Sándor, a város földesura a robot bevezetését.

² Kruzsliez I. 1984. 1: 348.

³ Kruzsliez I. 1984. 1: 347.

1756-ban fia, Károlyi Ferenc akarta bevezetni az urbáriumot. Ezúttal olyan határrészeket csatolt kiépített majorságához, amelyeket addig a város szabadon használt. 1772-ben Hódmezővásárhely végleg elvesztette kedvezőbb helyzetét, és úrbéres szolgáltatás teljesítésére kényszerült.”⁴

A vásárhelyi határhasználatban nem volt nyomáskényszer, kezdetben itt a *parlagoló* földművelés terjedt el. „A szabadfoglalással felfogott földet hét évig birtokolhatta az első fogláló beművelési kötelezettség nélkül. A hét év parlagon hagyás után azonban bárki felfoghatta.”⁵ Miben állt a parlagoló földművelés lényege? „[...]a felfogott földet addig művelték, amíg az ki nem merült, majd újabb földdarabot vettek művelés alá.”⁶ Az elhagyott föld az előző tulajdonos birtokában maradt mint kaszáló. A szállás adásvétele mindennapos gyakorlat maradt, bár a földesúri intéző ragaszkodott ahhoz, hogy ez rajta keresztül történjen, az előírást rendre kijátszották.

1747-ben minden belső portához kertet is osztottak, nem egyszer a várostól 10-12 kilométerre, így a távolság megnehezítette a használatát. 1746-ban 316 szállást írtak össze, majd 1754-ben 711 szállásföldet mértek ki.⁷ Szegeden 1778-ban 280 kaszálótelken emeltek szállásépületeket.⁸

A vásárhelyi földművelésben meghatározó volt az igavonó barmok száma. „Az őszi és tavaszi gabonatermés mennyisége az igavonó ökrök számának növekedésével emelkedett[...]”⁹ Vagyis „[...]minél kevesebb az ökrök száma, annál kisebb a megtermelt búza kategóriák szerinti nagyságrendje.”¹⁰ A lakosságnak több mint a fele búzát és árpat termelt, a köles és a zab csak ezeket követte.

A XVIII. század első felében a mezőgazdaság vezető ága az állattenyésztés volt. A lakosság egyharmadát kitevő háztartások pedig kizárólag állattartással foglalkoztak. Az állat a maga lábán a vevőhöz terelhető, nem kellett szállítani, így könnyebb volt az értékesítése, mint a terményé. A *hámos* vagy *igás*, illetve a *ménese*s lovak száma, különösen a

⁴ Kruzsliez I. 1984. 1: 350.

⁵ Kruzsliez I. 1984. 1: 373.

⁶ Kruzsliez I. 1984. 1: 382.

⁷ Kruzsliez I. 1984. 1: 375.

⁸ Juhász A. 1985. 2: 444.

⁹ Kruzsliez I. 1984. 1: 386.

¹⁰ Kruzsliez I. 1984. 1: 387.

kisebb gazdaságokban szaporodott, míg a ökrök száma állandósult.¹¹ Ugyanakkor a tehéntartók közül fele csak 1-2 tejelő állattal rendelkezett.¹²

Jelentős volt a sertés és a juhtartás is. A háztartásokban átlagosan 1-4 sertés volt, és elindult a koncentrálódás, szakosodás folyamata a 20 sertésen felüli állományt tartók körében. A juhállomány fejlődése pedig a népesség szaporodásával volt párhuzamos.¹³

Hódmezővásárhelyen iparos és kézműves viszonylag kevés dolgozott. Számuk 1723 és 1745 között mindössze 33–38–40 között váltakozott.¹⁴ Az önellátó paraszti háziipar volt az uralkodó. Csak az építkezésekhez fogadtak *faragómolnárokat*, egyébként ezt a család maga végezte. Jelentősebb csak a malomipar volt. 1720-ban 4, míg 1732-ben 8 malom működött.¹⁵

Kereskedelmünk igen fejletlen. Az utak az év felében járhatatlanok, a szállítás a folyókon, ereken, illetve a megáradt Hód-taván történt. A város alatt több bárkakikötő is létesült. 1722-ben a város III. Károlytól *vásártartási* engedélyt kapott.¹⁶ A város belterületén 1720-ban még 5 bolt volt, 1723-ban pedig 9 kereskedő működött.¹⁷ A kocsmák, serfőzdek és mészárszékek részben a földesúr, részben a város tulajdonát képezték, csak a használatukat lehetett *árendálni*.

A feudalizmus utolsó száz évében a művelésbe vett földterületek nem váltak nagyobbakká, sőt a földesúr a majorságaihoz mindig igyekezett a jobbágyok által használt területből el-elvenni. „A feudális korszak végén 1609 gazdaság osztozott a szállás- vagy tanyaövezeten. Közöttük természetesen mind nagyságban, mind beépítettségben, értékben jelentős különbségek mutatkoztak.”¹⁸

1850-ben az összlakosság (35.288 fő) 7,3 %-a (2580 fő) élt a tanyákon.¹⁹ Ekkor már országosan a három-, illetve kétnyomásos rendszerben művelték a földet, de Vásárhely határában még mindig a parlagoló rendszer

¹¹ Kruzslicz I. 1984. 1: 402.

¹² Kruzslicz I. 1984. 1: 403.

¹³ Kruzslicz I. 1984. 1: 410-411.

¹⁴ Kruzslicz I. 1984. 1: 412.

¹⁵ Kruzslicz I. 1984. 1: 414.

¹⁶ Kruzslicz I. 1984. 1: 415.

¹⁷ Kruzslicz I. 1984. 1: 418.

¹⁸ Rákos I. 1984. 1: 463.

¹⁹ Rákos I. 1984. 1: 467.

uralkodott.²⁰ A trágyázás hasznosságát változatlanul nem ismerték, nem gyakorolták. A termelési elmaradottságot gyepföltöréssel igyekeztek pótolni, és a művelésbe vett területet valamelyest növelni. Míg 1746-ban 6.232, addig 1828-ban már 19.295 hold vetésterület volt. Változatlanul a búza és az árpavetés uralkodott, majd a zab és köles követte. A XVIII. század második felében, a tavaszi és őszi kalászosok mellett megjelentek a kapásnövények: a kukorica és a dohány. Az utóbbit 1840-től már eladásra is termelték. 1802-ben ármentesítik a mártélyi Pamukföldet, és itt kendert kezdenek termelni, majd ez terjed a Kenyerében és a Pap-erében. Ezekben a földeken dinnyét is termeltek.²¹

Ami az állattenyésztést illeti, alig észlelünk előrelépést. A XVIII század végétől a megisméltendő keleti marhavész pusztítása nyomasztólag hatott. 1810-ben Erdélyi János négyezer darab *elektorál* (selyemszörű) juhot hozott Morvaországból a Károlyiak kenyerei majorságába. Magas árak miatt igen lassan, de innen terjednek a lakosság körében a nemesített anyaállatok.

Fényes Elek szerint 1850 körül Vásárhelyen 15 ezer marha, 8 ezer ló, 50 ezer juh és 10 ezer sertés volt.²² A rétek legeltetése megszigorodott. Szent György naptól Szent Andrásig nem volt szabad! A rétből 1 ház után 1 lánc alját adtak, ez volt 1 nyilas.²³

A szállási szőlőültetvényeket, mivel a termés értékesítése ellenőrizhetetlen volt, a földesúr tilalmazta, és a XIX. század első felében már a szálláson talált tőkék kivágásával fenyegetett. Az 1845-ös tiszai nagy árvíz a végrehajtást elintézte, de a szőlőhegyek vesszőit is kivette.

Ebben a korszakban vásárhelyi ipara változatlanul elmaradott. 1788-ban 21 iparágban 208, 1828-ban 26 iparágban 388 iparos dolgozott. Közülük legtöbb volt a csizmadia, majd a takácsok, szücsök, kovácsok, ácsok, szabók, molnárok, szűrszabók, asztalosok és a lakatosok következtek. A többi iparág csak néhány mestert és legényt tett ki.²⁴ A legtöbben zsellérből váltak iparossá. Egy részük nyáron visszatért a mezőgazdasági műveléshez, hiszen a kenyere elsősorban így volt biztosítva. 1828-ban például a mesterek közül

²⁰ Rákos I. 1984. 1: 469.

²¹ Rákos I. 1984. 1: 477.

²² Rákos I. 1984. 1: 479.

²³ Rákos I. 1984. 1: 487.

²⁴ Rákos I. 1984. 1: 494.

138-nak volt saját szőlője, 21-nek pedig állatai.²⁵ (Sok iparos valamilyen formában a második világháború befejeződéséig mezőgazdasággal is foglalkozott.)

A céheink száma a XIX. század első felében mindössze 11 volt. Az egyik legősibb foglalkozásunknak, a fazekas iparnak is csak 1847-ben alakult saját céhe.²⁶ A pálinkafőző üstök száma viszont növekedett: 1755-ben 36, 1808-ban 208 után fizették a taksát.²⁷ Ami kimutatható még, hogy a háziipar hanyatlani kezd.

A napóleoni háborúk előidézte a gyapjúkonjunktúrát és a gabonafelvásárlást. Ekkor Vásárhelynek már 5 országos vásárt engedélyeztek. A XIX. század elején 30 kupec él a városban.²⁸ Amíg 1789-ben 8 kalmárbolt²⁹, addig 1807-ben 48 kereskedő volt Vásárhelyen.³⁰

II. korszak

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc után megindult a lassú kapitalizálódás, bár az eredeti tőke-felhalmozódás már a XVIII. század végén kezdetét vette, amikor az urbáriummal, a tanyatelkek elosztásával, a nincstelének, zsellérek számára a felzárkózás esélyei megszűntek, ugyanakkor állandósult a jobbágygazdák vagyona, akik ha jól gazdálkodtak, a külső és belső telkeken folytatódnak a gyarapodásuk.

A külső Pusztát 1850. jún. 10-én kiosztották. Ez a terület 44.392/1200 □-öles magyar holdban számítva, 33 ezer kat. holdnak felelt meg. Egy telek után 26 hold jó, és 2 hold rossz minőségi pusztai föld jutott a gazdának. A Pusztát 33 dűlőre osztották. Ezután a Nyomás 8.919 holdját darabolták föl.³¹ A zsellérek a Nyomásból 3 kisholdat, a pusztából pedig házanként 500-600 □ ölnyi legelőilletményt, összesen 1021 holdnyi területet, „nadrágszj-parcellákat” kaptak.³²

²⁵ Rákos I. 1984. 1: 496.

²⁶ Rákos I. 1984. 1: 497.

²⁷ Rákos I. 1984. 1: 499.

²⁸ Rákos I. 1984. 1: 500.

²⁹ Rákos I. 1984. 1: 503.

³⁰ Rákos I. 1984. 1: 504.

³¹ Herczeg M. 1993. 2/1: 158.

³² Herczeg M. 1993. 2/1: 159.

1851 elején megindult a legelők feltörése, eladása és a tanyaépítés. A vásárhelyiek gyakran áruba bocsátották pusztai járandóságukat, amelyeket zömmel az orosházaiak vettek meg, mind mélyebben benyomulva a vásárhelyi Pusztába. 1854–55-ben már 39 orosházi gazda saját pusztai földet bírt.³³

1852. aug. 3-án a Nagyrét kiosztását engedélyezték. A városi lakossághoz került 7.300 hold/1200 □-ével, a többi a Károlyi uradalmat illette meg. (Kopáncs, Hód-tó, Kis-tó és a Pap-erei lapos kerültek a városhoz.)³⁴ A kiosztás végrehajtása viszont csak 1862-ben következett be. 1856-ban a nagygazdáknak a közös uradalom tulajdonát képező földből 30 földterületet adtak haszonbérbe, évi 57.853 Ft-ért.³⁵ Megjegyezzük, hogy a Bach-korszakban a szántóföldekből 31.625 kat. holdat I. osztályúnak, 34.567 kat. holdat II. osztályúnak nyilvánítottak. Minden rét- és szőlőterületet pedig III. osztályúnak minősítettek.³⁶

„A tiszta jövedelem minden 100 forintja után 16 forint volt a földadó, és minden adóforint után negyven krajcár az országos pótadó. Mindezekhez még további adónemek járultak, a földadónál kisebb összegben.”³⁷

A tanya gazdálkodásra jellemző volt, hogy 1851-ben a városban 4.183 házban 29.689 fő, a külterületen pedig 1.782 tanyaházban 8.910 fő lakott. 1857–58-ban már 2.378 tanyát írtak össze. 1869-ben a tanyán 16.616 fő, az összlakosság 33,8 %-a élt.³⁸

A II. katonai felmérés térképe szerint 1866-ban a kiosztott Pusztán már 413 tanya és 197 magányos istálló szerepelt. 84 tanya mellett gyümölcsöst találunk, amely azért jelentős, mert ez a földminőség kevésbé alkalmas a fák életben tartására. A Nyomáson 1866-ban még nem építettek tanyát. A város körül állt 9 szélmalom. A kb. 30 ezer holdas Réten még csak 45 tanyát és 14 magányos istállót jelöltek.³⁹

Az 1869 évi összeírás szerint a határban 3.762 istálló, 3.194 akol, 458 magtár és 165 góré volt található. Ez az istállózó állattartásra utalt, és a

³³ Herczeg M. 1993. 2/1: 160.

³⁴ Herczeg M. 1993. 2/1: 161.

³⁵ Herczeg M. 1993. 2/1: 162.

³⁶ Herczeg M. 1993. 2/1: 166.

³⁷ Herczeg M. 1993. 2/1: 169.

³⁸ Herczeg M. 1993. 2/1: 175.

³⁹ Herczeg M. 1993. 2/1: 176.

termények külső, piaci értékesítését jelezte, tehát ebben az időben már nemcsak önellátásra termeltek.⁴⁰

A szőlődézsmaváltása 1859-ben jött létre. A 1.590 kat. hold szőlőterület után a város részletekben 60 ezer Ft-ot fizetett, amelyet a 7.570 tulajdonostól igyekeztek behajtani, akik a különböző határrészekben összesen 3.947 szőlőbirtokkal rendelkeztek – vagyis, ahogy ez az általunk bemutatott vagyonelemlétekből is jól kitűnik –, egy-egy tulajdonosnak több tagban néhány szőlőföldje volt.⁴¹

Az 1853-ban lezárt összeírás szerint a hódmezővásárhelyi adóközösség 99.363 kat. holdon összesen 4.972 föld- és háztelek-tulajdonost említ, és az egy kat. holdon felüli földterületek számán 3.938 személy osztozott.⁴²

Már az eddig felsoroltakból is kitűnik, hogy a határhasználat övezetes rendszere a XVIII. századi viszonyokhoz képest a XIX. század második felében jelentősen módosult. Herczeg Mihály erről így írt: „[...]korszakunkban a szántóterület növekszik a legelő és a rét rovására[...].”⁴³ A szántó területe megkétszereződött. „A korszakunkban szorosán vett vásárhelyi terület 109.000 holdjának 52,3 %-a szántó volt. Ez az érték is fölülte állt az országos átlagnak (44,6 %).”⁴⁴

Az újabb háborúk: az 1853-as krími, az 1859-es itáliai, valamint az 1861-es poroszországi kedveztek a gabonatermelésnek és kivitelnek. Ditz Henrik 1869-es adatai szerint Vásárhelyről évente 481.000 pozsonyi mérő búzát, és 90.000 pozsonyi mérő árpát szállítottak el.⁴⁵

A föld trágyázása még mindig lassan terjedt. A *tőzeget* változatlanul eltűzelték. Ugyanakkor Galgóczy Károly 1855-ben azt írta, hogy „[...]a jobb gazdák tanyaföldjeinek rendszeres vetésforgást gyakorolnak, őszi, tavaszi és kukoricával, – ki repcét is termeszt, azt az őszi elibe bocsátván, alátrágyázott ugart mivel[...].”⁴⁶ Palugyai szerint a gabonát minden harmadik évben kukorica váltja föl.⁴⁷

⁴⁰ Herczeg M. 1993. 2/1: 176.

⁴¹ Herczeg M. 1993. 2/1: 179-180.

⁴² Herczeg M. 1993. 2/1: 182.

⁴³ Herczeg M. 1993. 2/1: 188.

⁴⁴ Herczeg M. 1993. 2/1: 189.

⁴⁵ Herczeg M. 1993. 2/1: 191.

⁴⁶ Herczeg M. 1993. 2/1: 191.

⁴⁷ Herczeg M. 1993. 2/1: 191.

1867-ben 148.000 pozsonyi mérő tengerit adtak el. Amíg a vásárhelyi kertkultúra szőlő- gyümölcsstermesztése visszaszorult, és önellátásra is képtelenné vált, a mágocsi grófi uradalomban 30 év alatt 6 millió fát ültettek!⁴⁸

Az 1855-ös évi kimutatások szerint, amíg a környező grófi majorságokban már van lineátor, aratógép, kukoricamorzsoló, szecskavágó, darológép, gőzcséplő garnitúra, szórvavető-gép, szénagyűjtő-gép, taposó *mozgony* cséplőgéphez, lisztőrlő malom stb, addig a vásárhelyi gazdák birtokában elsősorban ekét, boronát, hengert, rostát, kocsit és szekeret, sarlót, és kaszát, gereblyét és villákat találni.

A kocsik egy része még fatengelyes, az ekék között is sok a faeke, bár a Vidats-féle eke is megjelenik. A kovácsok és bognárok ellesik, másolják az uradalmi szerszámokat, gépeket, szállító járműveket, de ezek nem a szaporodó kisgazdaságokban, a nadrágszj-telkeken kezdenek meghonosodni, hanem a középparasztság egyes fölvilágosult gazdái között.

Az állattenyésztésünkkel is gondok voltak. A méneses lovak száma a legelők kiosztása után rohamosan csökkent, ugyanakkor növekedett az igény az ígás lovak iránt, így 1869-re a lovak száma az átmeneti visszaesés után ismét a régi létszámot idézi: 13.859 darab volt.⁴⁹ Nagy gondot jelentett a takarmány hiánya. Nagyon hiányzott a kiosztott Rét termése. A legelők csökkenését legjobban a szarvasmarha állomány sínylette meg, bár az istállózás viszont a fajtanemesedést, a tejhozam emelkedését eredményezte.

1869-ben Vásárhelyen 10.964 db. szarvasmarhát írtak össze, de zöme még igavonásra használt, szürke magyar ökör volt.⁵⁰ Ebben az évben a sertések száma 13.377 darab volt. A juhászat is visszaesett. Mind kevesebb gazda tartott birkát; nosztalgiából, a családi összejövetelek szűk fedezésére, a tanya körül szaladgált néhány darab. Ugyanakkor a baromfitartás fokozódott és eladásra is termeltek. Ditz szerint Vásárhelyről évente 9.000 mázsa baromfit szállítottak el, amely 240.000 darabnak felelt meg.⁵¹

⁴⁸ Herczeg M. 1993. 2/1: 193.

⁴⁹ Herczeg M. 1993. 2/1: 197.

⁵⁰ Herczeg M. 1993. 2/1: 198.

⁵¹ Herczeg M. 1993. 2/1: 200.

Hódmezővásárhelynek a XIX. század közepén csak kézműipara volt. 1851-ben 15 féle iparágban 893 mester dolgozott. Legtöbb volt a csizmadia (166 fő), a takács (156 fő), a faragó (124 fő), a fazekas (102 fő), a kovács (64 fő). Kereskedőt viszont mindössze 45-t írtak össze. Rajtuk kívül néhány cipész és borbély élt még a városban, akik a szegedi céhbe tartoztak.⁵² Működött még 20 vízimalom, 6 szélmalom, 1 olajmalom és 70 szárazmalom, sör- és pálinkafőző üzem. 1854-ben már összesen 189 különféle malom dolgozott, illetve közülük 30 még épülőben volt. Néhány magánbirtokos téglá- és cserépezési jogot szerzett. A vendégfogadókat változatlanul a Károlyiak tartották fenn.⁵³

A kézműipar gyors terjedésére utalt, hogy 1857-ben a népszámlálás szerint az iparúzők száma már 1.036 fő, és 531 „segédmunkást”, többnyire felszabadult iparos legényt alkalmaztak. A mezőgazdaságban 8 ezer napszámos dolgozott, míg 152 önálló kereskedő 56 segéddel rendelkezett.⁵⁴

A céhes ipar megkötöttségével gátolta az iparúzést, ehhez is kapitalista iparszabadságra volt szükség. Vásárhelyen a céhes ipar válsága csak az 1860-as években jelentkezett, majd az országos rendelet hatására csupán 1872-ben szűnt meg végleg. Az iparszabadság a tőkeszegény, konkurenciára képtelen kisipart rendkívül kedvezőtlenül érintette. Ipartársulatok ugyan alakultak (pl. a molnárok, fafaragók esetében), és őket Iparegylet fogta össze, de az iparos társadalom a tagdíjfizetés, illetve újabb kötöttségek miatt ezekbe nem, vagy kelleetlenül lépett be.

A város életében nagy gondot jelentett, hogy nem volt bank, vagy hitelintézmény, és nem lehetett pénzt kölcsönözni a beruházásokhoz, korszerűsítésekhez. Takarékpénztár csak 1868-ban létesült először.⁵⁵ A közlekedés is szinte változatlan maradt egészen addig, míg 1870-ben átadták a Békéscsaba–Szeged közötti fő vasútvonalat, amely a Dél-Tiszántúl mezőgazdasági vidékeit összekapcsolta a fejlett szegedi felvevő piaccal.

III. korszak

⁵² Forczek Z. 1993. 2/1: 201-202.

⁵³ Forczek Z. 1993. 2/1: 203.

⁵⁴ Forczek Z. 1993. 2/1: 204.

⁵⁵ Forczek Z. 1993. 2/1: 207.

1879-ben Takó Ferenc megszervezte a „Hódmezővásárhelyi Földművesifjak Önképző Egyesületét”. Célja volt az önművelés. Ugyancsak ő 1883-ban megalakította a „Gazdakört”.⁵⁶

1885-ben a budapesti kiállításon 50 vásárhelyi gazda jó eredménnyel szerepelt. 1896-ban milleneumi nagy érmet kapott a város, kiállítási érmet és díjat pedig 13 gazdánk.⁵⁷

Herczeg Mihály kimutatásai szerint a birtoktestek elaprózódása felgyorsult. 1895-ben 7.895 gazdaság működött, 122.347 kat. holdon, amelyből 100.064 kat. hold volt szántó.⁵⁸ Törpegazdaság (5 kat. holdig) 4.052 volt, összesen 5.864 kat. holdon, átlagban 1,4 kat. hold. Kisgazdaság (6-100 kat. holdig) 3.658, összesen 83.934 kat. holdon, átlagban 22, 9 kat. hold. Középgazdaság (101-1.000 kat holdig) 150, összesen 31.409 kat. holdon, átlag 209,3 kat. hold. Nagybirok (1.000 kat. hold felett) 1. összesen 1.140 kat. holdon.⁵⁹ 1895-ben a vásárhelyi össz. területnek szántó 77,1 %-a, rét 3,3 %-a, legelő pedig 12,2 %-a volt. A nádasokat gyors ütemben kiszárították. 1853-ban még 11.019 kat. hold, 1895-ben már csak 46 kat. hold volt.⁶⁰

A szőlőbirtokok elaprózódása során 1884-ben 5.316 szőlőbirtok volt, átlagban 300 □ öl jutott egyre. A 4.508 kat. hold nyomási föld viszont 1.701 birtokra tagolódott.⁶¹

„A művelés alá vont terület növelése mögött a búza és a kukorica vetésterületének növekedése állott.” Amíg a XVIII. század végén hármas vetésforgó volt, a XIX. század végén az ugarba kukoricát vetettek, és végül is nem hagytak ugart.⁶²

1894-ben a városi elnöki iratok egyikében ez olvasható: „[...]a gépek korszakával használatba jöttek a kettős- hármas ekék, vető-boronáló és cséplőgépek, kukoricamorzsoló, melyek mindegyike alkalmas lett munkáskezet pótolni. Aki azelőtt 2 hónapig szántatott, vettetett, most 2 hét alatt végezteti munkáját.”⁶³

⁵⁶ Herczeg M. 1993. 2/2: 510.

⁵⁷ Herczeg M. 1993. 2/2: 511.

⁵⁸ Herczeg M. 1993. 2/2: 494.

⁵⁹ Herczeg M. 1993. 2/2: 495.

⁶⁰ Herczeg M. 1993. 2/2: 513-514.

⁶¹ Herczeg M. 1993. 2/2: 490-491.

⁶² Herczeg M. 1993. 2/2: 515-516.

⁶³ Herczeg M. 1993. 2/2: 505.

<u>1881-ben</u>	<u>1913-ban</u>
Búza: 32.700 kat. holdon, ebből tavaszi búza: 1.010 kat. holdon.	Tavaszi, őszi búza együtt: 52.354 kat. holdon.
<u>Árpa: 5.625 kat. holdon.</u>	<u>10.100 kat. holdon.</u>
<u>Zab: 820 kat. holdon.</u>	<u>593 kat. holdon.</u>
<u>Kukorica: 11.500. kat. holdon.</u>	<u>33.668 kat. holdon.</u>
<u>Lucerna és bükköny: 1.900. kat. h.</u>	<u>2.672 kat. holdon.</u> ⁶⁴

Örvendetes a vetésforgónak a takarmánynövényekkel való bővülése. 1914-ben már 3.431 kat. holdon csak takarmányrépát termeltek.⁶⁵

Amíg 1870-ben 2, addig 1886-ban már 30 gőzcséplőgép dolgozott a határban.⁶⁶ Igaz, hogy ezek nem parasztok, hanem iparosok tulajdonában voltak, és *bércséplés* folyt, amely már Szent István napjára befejeződött. Amíg 1892-ben búzából 285.305 q. termett, addig 1900-ban már 1.040.852 q.⁶⁷

Az 1875-ben, az urasági majorban megtekintett gőzekét a gazdák még nem használták. A Vidats-ekék állítható *talyigával* 1872-től terjedtek. Az 1880-as években a parasztgazdaságokban megjelent a szelelőrosta, trieur, szecskavágó, répavágó, kukoricamorzsoló. 1903-ban a Gazdasági Egylet aratógép-versenyt rendezett és 16 féle gép vonult föl. 1899-től működik Kalmár Zsigmond rostagyára a Serházban.⁶⁸ Érdekes, hogy a vagyoneleltárakban mindez nem, vagy alig észlelhető.

Galgóczy Károly: Nagy-Kőrös város monographiájának (Budapest, 1896.) 508-509. lapjain tett megállapításai szinte megegyeztek a vásárhelyen talált mezőgazdasági gépek és eszközök leírásával. Nálunk is a gazdaságokhoz képest még mindig kevés korszerű gépet, eszközt használtak, ugyanakkor jelentős számban fordultak elő a fantengelyű kocsik, fagerendelyes ekék, tövisboronák stb.⁶⁹ Viszont a korszerű gépek, eszközök terjedésének iránya biztató képet mutatott. Míg 1885–86-ban a gőzerejű gépek

⁶⁴ Herczeg M. 1993. 2/2: 517-518.

⁶⁵ Herczeg M. 1993. 2/2: 519.

⁶⁶ Herczeg M. 1993. 2/2: 520.

⁶⁷ Herczeg M. 1993. 2/2: 522.

⁶⁸ Herczeg M. 1993. 2/2: 527.

⁶⁹ Herczeg M. 1993. 2/2: 528.

száma 25-30 volt, 1887-ben 50-et írtak össze. 1912-ben pedig 200 aratógép érkezett a városba.⁷⁰

A szőlő újratelepítések a XX. században vették kezdetüket. 1902-ben 233 kat. holdat, 1907-ben 475 kat. holdat, 1908-ban 516 kat. holdat telepítettek. 1912-ben 1.189 kat. hold szőlő volt a város határában.⁷¹ 1895-ben egy felmérés 229.089 gyümölcsfát talált a határunkban, holdanként 2 db jutott, egy lakosra 3 darab.⁷²

Az állattenyésztés fejlődését (a juhászat kivételével) szintén szám adatok mutatják. Amíg az előző korszakban, 1869-ben 13. 859 ló, 10.955 marha, 13.377 sertés és 20. 816 juh volt, 1895-ben már 16.928 ló, 14.211 marha, 34.508 sertés és 11.957 juh. 1911-ben 17.686 ló, 17.707 marha, 62.941 sertés és 13.104 juh. A juhtartás visszaszorulása a legelőterületek lecsökkenésére utal.⁷³

„A Pusztán és a Réten is ugyanolyan tanyai gazdálkodás bontakozott ki, mint addig a Tanya nevű határrészen folyt.”⁷⁴ A gabonakonjunktúrával párhuzamosan több lóra volt szükség. „A szegény ember 2-3 lóval, a jobb módú gazda átlag 4-8 lóval nyomtatott.”⁷⁵ A marhaállománynál más volt a helyzet. Erről Herczeg Mihály így írt: „[...]a szarvasmarha létszáma mélypontra 1894-ben süllyedt, de azután is hullámvonalakat látunk. Csak 1903 után marad a 16-17 ezres szám állandó.”⁷⁶ A fajtaváltás szinte egy évtized alatt lezajlott, és 1906-ra zömmel megtörtént.⁷⁷ 1902-ben 37 gazda már *tejszövetkezetet* alakított. Míg 1907-ben 290.812 litert, 1909-ben már 551.885 liter tejet értékesítettek; s ezt csak néhány száz tehén produkálta!⁷⁸

A sertésállomány száma igen nagy ingadozást mutatott a sertésvészek, a takarmányárak és a kereslet-kínálat törvényei szerint. A statisztikai adatokban Herczeg Mihály sok ellentmondást észlelt⁷⁹, ezért az alábbi adatokat is csak

⁷⁰ Herczeg M. 1993. 2/2: 529.

⁷¹ Herczeg M. 1993. 2/2: 531.

⁷² Herczeg M. 1993. 2/2: 532.

⁷³ Herczeg M. 1993. 2/2: 535.

⁷⁴ Herczeg M. 1993. 2/2: 540.

⁷⁵ Herczeg M. 1993. 2/2: 542.

⁷⁶ Herczeg M. 1993. 2/2: 551.

⁷⁷ Herczeg M. 1993. 2/2: 553.

⁷⁸ Herczeg M. 1993. 2/2: 554.

⁷⁹ Herczeg M. 1993. 2/2: 559 p. 158 jegyzet.

tájékoztató jellegűnek lehet elfogadni: 1895-ben 12.948 db., 1900-ban 25.941 db., 1905-ben 45.579, 1910-ben 43.228 db., és 1914-ben 67.231 db. volt.⁸⁰

A juhászatról szólva megtudjuk, hogy „[...]a 100 kat. hold feletti gazdaságokban jutott legtöbb egy gazdaságra. Ugyanakkor a 10-100 kat. hold közötti kisgazdaságok kezén 9.545 db. juh volt, az állomány 72,84 %-a.”⁸¹

A város baromfitartását a századfordulón beállt fajtanemesítés hatására fellendülés jelezte. 1909-ben 570.679 db. baromfit és 62.208.880 tojást értékesítettek.⁸²

A XIX. század végén már a tanyavilág olyan fejlett, hogy tanyaközpontok, későbbi falvak kezdeményei jelentek meg, és velük együtt a várostól való elszakadási mozgalmak. Ezek csúcspontjukat a Pusztán, a két világháború között Gregus Máté gazdának Vásárhely Kutas alapítójának tevékenységével érték el. Városunkban a tanyákon 1910-ben már a népesség 39,3 %-a élt. (Az országos adatokban e téren Kecskemét vezetett 47,1 %-kal.)⁸³

Az általunk vizsgált harmadik korszakban, a késve jelentkező ipari forradalom hatására Vásárhely ipara, és vele a gazdasági munkásság élete is jelentősen változott. 1867 nyarán indult be Bauer Jakab gőzmalma. Az 1860–70-es évtized fordulóján Solti Károlyé, 1871-ben Friedländer József- és Steiner Józsefé, 1872-ben Maczelka József- és Böhm Jakabé, 1874-ben pedig Tóth Ferenc gőzmalma. 1874-ben már 7 gőzmalom örölt, és 172 különféle más malom működött. Közülük 76 volt szél-, 78 száraz-, 7 vízi- és 11 olajmalom.⁸⁴ 1885-ben újabb gőzmalom épült, a Lóki Lajosé.⁸⁵

1890-ig két téglagyár nőtte ki magát. Az 1870–80-as évektől elindult a többszintes építkezés, utak, járdák kiteglázása. Bevezették az éghető anyagokból készült tetőzet építési tilalmát. 1870-ben a Kovács testvérek téglagyára működni kezdett, amely 1872-től évenként már 2 millió téglát gyártott, továbbá 80 ezer cserepet és 30 ezer darab talapzattéglát. 1883-ban indult a Városi Téglagyár évi 2 millió téglát gyártva, az 1890-es évek elején

⁸⁰ Herczeg M. 1993. 2/2. 558-560.

⁸¹ Herczeg M. 1993. 2/2: 564.

⁸² Herczeg M. 1993. 2/2: 567.

⁸³ Herczeg M. 1993. 2/2: 581.

⁸⁴ Forczek Z. 1993. 2/2: 593-594.

⁸⁵ Forczek Z. 1993. 2/2: 595.

pedig a Társasági Téglagyár. Rajtuk kívül még 3 kisebb tégláégető, majd a századfordulón a Francziszi- és Halmi Téglagyár fejlődött ki, utóbb már évi 5 millió téglát termelve.⁸⁶

1871-ben létesítették a Közvágóhidat, napi 10-15 marha vágására.⁸⁷ Jelentős kereskedőcsaládok gabonával, rőfös árúval, faárúval és fűszerekkel kereskedtek. Az iparosok száma az előző korszakhoz képest így módosult: 1869-ben 2.256 fő dolgozott az iparban, 457 fő a kereskedelemben és a szállításban.⁸⁸ 1874-ben 56 iparágban 1.023 önálló vállalkozó tevékenykedett. 1880-ban viszont 1.334 önálló férfi és 179 női iparosról tettek említést.⁸⁹

A szélmalmok száma az 1874-ben összeszámlált 76-ról 1906-ban 23-ra csökkent.⁹⁰ A fazekasok száma is visszaszorulóban volt. 1880-ban 240, 1890-ben 242, 1900-ban 197, 1910-ben 181 fő.⁹¹ A mai Majolikagyár elődje 1912-ben kezdte el működését, mert már akkor fölmerült, hogy a népi fazekasság értékeit meg kell menteni. A kútúróink a századforduló körül váltak híressé. 1897-ben a városban 21, a külterületen 15 artézi kút működött. Ugyancsak híresek voltak a kocsigyártóink.⁹²

Az egykori kisiparosok gyártó tevékenysége a gyáripar tömegtermelése következtében mind inkább kiszorult és helyébe a javítás lépett. Vásárhelyen 1900-ban 6 és 10 közötti alkalmazottal csak 27 iparvállalkozó dolgozott. Közülük 5-nek volt 20 főnél több segédszemélyzete.⁹³

A malmaink száma így alakult: 1906-ban 33 malom működött, 188 személlyel. Közülük 9 volt gőz-, 23 szél- és 1 motoros.⁹⁴ 1900–1914 között a „Hódmezővásárhelyi Villamosági Rt”, Kokron József kötszövő műhelye, és a Kalmár Zsigmond-féle rostauzem volt a jelentősebb ipari létesítmény.

Hódmezővásárhelyen 1890-ben 65 tulajdonos volt vendéglős, szállodás illetve kocsmáros. 1900-ban 69, és 1910-ben 221. Vegyeskereskedés 1890-ben 35, 1900-ban 35, 1910-ben pedig 129. Fűszeres és gyarmatárú kereskedő

⁸⁶ Forczek Z. 1993. 2/2: 596-597.

⁸⁷ Forczek Z. 1993. 2/2: 597-598.

⁸⁸ Forczek Z. 1993. 2/2: 604.

⁸⁹ Forczek Z. 1993. 2/2: 605.

⁹⁰ Forczek Z. 1993. 2/2: 614.

⁹¹ Forczek Z. 1993. 2/2: 616.

⁹² Forczek Z. 1993. 2/2: 620.

⁹³ Forczek Z. 1993. 2/2: 629.

⁹⁴ Forczek Z. 1993. 2/2: 634.

1891-ben 28, 1900-ban 38, és 1910-ben 95. Végül kézmű és rövidárus 1890-ben 19, 1900-ban 22, és 1910-ben pedig 101 tulajdonos volt.⁹⁵

Miután vázlatosan áttekintettük mezővárosunk fölművelését, állattartását, határhasználatát, iparát és kereskedelmét, bevezetőnkben szólnunk kell még arról, hogy tanulmányunk számára honnan gyűjtöttük az eredeti forrásdokumentumokat.

A Csongrád Megyei Levéltár Hódmezővásárhelyi Fiókleveletára (továbbiakban Vásárhelyi Levéltár) több fondban szinte földolgozhatatlanul sok vagyonleltárt őrzött meg. Ezek közül elsősorban az alábbiakból válogattuk az adatainkat:

1. A *Protocollum Judiciale*: IV. A. 1006. fond 2-es kötetéből (1731–1772), a 3-as kötetéből (1772–1794), és a 4-es kötetből (1794–1802) származó becsüket.

2. A *Városi Becsűjegyzőkönyv*: Hódmezővásárhely város tanácsának iratai. IV. A. 1001. fond, h. 1-5. kötetéből (1794-1848).

3. A *Hódmezővásárhely város Árvaszékének iratai*: IV. B. 1408/d. fondszámú dobozolt ügyiratokból (1872-től 1924-ig; de közöttük találtunk 1861-ből származó leltárt is, az utolsó általunk feldolgozott pedig 1922-ből való).⁹⁶ Különös, és itt kell elmondanunk, hogy az árvaszéki ügyiratok fondja csak 1924-ig terjedt, és az első világháborút követően már olyan jelentős adatokat, amelyek akár új korszakhatárt, akár pedig időben további értékes adatokat nyújtottak volna, nem őrzött meg. Kutatásunk tehát a néhány további évben született és bemutatott becsütől eltekintve, 1914-ben valójában lezárul.

Felhasználtunk továbbá, de fel nem dolgoztunk – csupán egyes állításaink megerősítésére, szemléletünk kiteljesítésére szolgáltak – a Vásárhelyi levéltárban őrzött *testamentumokból*, *atyafiságos egyességekből*, vagy a Szentesi Levéltárban, a *Sedriából*, és a Károlyiak *Sedes dominalis*ában talált inventáriumokból. (Ezeket lásd: az irodalomjegyzékünkben.)

A vásárhelyi vagyonleltárakat 1979-ben feldolgozó első tanulmányunkban (továbbiakban lásd: *Irodalom*) a szállásokon talált

⁹⁵ Marjanucz L. 1993. 2/2.: 679-680.

⁹⁶ Itt jegyezzük meg, hogy a dátumok sohasem a később születő ügyiratok évét jelzik, hanem a leltárak felvételének időpontját.

ingatlanokat vizsgáltuk: 1744-1799 között 151, míg 1800-1848 között 375 becsút. Egy további, 1989-ben megjelent tanulmányhoz, amely a vásárhelyi lakóház eszközkészletét mutatta be, 1794-1914 között 129 becsút értékeltünk. (Ezeket a hivatkozott dolgozatban évek szerint részleteztük.) Végül a jelen tanulmányunkhoz alap kutatás céljából további 8 becsút a IV. 1001. fond „h. 1. ”, 1-et a „h. 2”, és 5 inventáriumot a „h. 5.” jelű becsűjegyzőkönyvből: 1847-1849-ből, valamint 44-et az árvaszéki fondból: az 1862-1922 közötti évekből vizsgáltunk. Alábbi táblázatunkban az utóbbi adatokat mutatjuk be. (A számlálóban a becsük évszámát, a nevezőben az adott évből földolgozott leltárak számát jelöltük. Az 1989-es tanulmányunk korszakolását követve, azt a kezdő- és végévszámok bővítésével módosítottuk.)

I. korszak: 1744–1849.

1795/2, 1796/1, 1798/1, 1801/1, 1802/3, 1804/1, 1821/1, 1847/3, 1848/1, 1849/1. Összesen: 15 becsű.

II. korszak: 1850–1879.

1862/1, 1863/2, 1869/1, 1871/2, 1872/3, 1873/3, 1876/1. Összesen: 13 becsű.

III. korszak: 1880–1922.

1884/13, 1886/1, 1891/1, 1897/2, 1898/2, 1899/5, 1902/1, 1903/1, 1905/1, 1907/1, 1908/2, 1922/1. Összesen. 31 becsű.

Mindösszesen: 59 vagyonleltár.

Ezen inventáriumokban érintett személyeknek a társadalmi rétegződése így oszlott meg: *törpebirtokos* (1-5 kat. holdig): 6 esetben. (Itt meg kell jegyeznünk e besorolás hibáját. A jelzett birtoknagyság akkor jelez törpebirtokost, ha szántóföldje, vagy kaszáló rétje van, csak hogy az egyik esetben 2 tagban, összesen 97 □ belső réti földdel, és 4 tagban több, mint 2 kishold, 1200 □-ével számítva, szőlő volt a tulajdonában, s ennek az értéke jóval meghaladja a törpebirtokosét. Néhány hold szőlő-gyümölcsösük miatt a gazdák 1950-től *kulákká* váltak.) *Kisparasztnak* minősült (6-24 kat. holdig): 15 fő, *középparaszt alsó rétegbeli* (25-100 kat. holdig): 10 fő. *Csikós*: 1 fő. *Földműves, de ismeretlen rétegbeli*: 8, *iparos* (esetünkben 2 molnár, 1 szűcs és egy könyvkötő): 4. Végül *ismeretlen mesterségbeli* – ez főleg nők vagyonának becsúje –: 15 esetben.

A vagyoneleltárak történeti, néprajzi értéke

A feudalizmus korában

Tanulmányunk kezdetén rá kell világítanunk, hogy a becsük zömében nem voltak teljesekek. Föl kell tételeznünk, hogy különböző egyéni haszonszerzésből a vagyon egy része került összeírásra, amit a család még nem hordott szét. A tanácsi összeírásokból ismerjük, hogy pl. a feudalizmusban *pipaadót* szedtek. A pipázók nevét tételesen felsorolták, és ez jelentékeny számot mutatott. A szatócsboltokban talált árukészlet alapján tudjuk, hogy sok pipát tartottak. Az általunk gyűjtött és feldolgozott leltárakba a pipákat nem vették föl, holott ennél jóval kisebb értékeket is szerepeltettek.

Más levéltári források, életmódkutatásunk egyéb eredményei igazolták, hogy az összeírások sok olyan tárgyat nem tartalmaztak, amelyeket pedig a népességünk rendszeresen használt. Ezért tanulmányunkat úgy kell értékelni, hogy ez elsősorban a feldolgozott *leltárak hű dokumentumai*, és tájékoztató jellegűek a kor anyagi (kevésbé a szellemi) kultúráját illetően. Azt is tudnunk kell, hogy a feudalizmusban nagyon sok ember, amikor valamilyen perben a kihallgatások során megkérdezték, hogy „mi vagyonod van?“, így felelt: „semmim sincsen”.

El kell mondanunk, hogy a vagyoneleltárakat feldolgozó, 1989-ben, Nagykőrösön megjelent tanulmányunkban⁹⁷ összehasonlításokat végeztünk a Novák Lászlónak 1982-ben⁹⁸ és 1987-ben⁹⁹, Rácz Istvánnak az 1982-ben¹⁰⁰, valamint Szilágyi Miklósnak az 1977-ben¹⁰¹ megjelent tanulmányaiban feldolgozott, más helységekből származó inventáriumi adataival. Terjedelmi okok miatt itt ezeket nem ismételjük, viszont további összehasonlításokat teszünk Juhász Antalnak a szegedi, és Kocsis Gyulának a ceglédi vagyoneleltárakat feldolgozó tanulmányában leírt adataival. Elsősorban azonban a vásárhelyi forrásokra, benne pedig legújabb kutatásunk eredményeire támaszkodunk.

„A vásárhelyi becsük feldolgozása után néhány általánosítást kellett megkérdőjeleznünk. A nagyszámú tanya adatai a statisztika, a matematika

⁹⁷ Szentí T. 1989. 99-131.

⁹⁸ Novák L. 1982.

⁹⁹ Novák I. 1987. 323-338.

¹⁰⁰ Rácz I. 1982. Ethno. 1: 1-32.

¹⁰¹ Szilágyi M. 1977. 575-652.

egzaktságával és bizonyító erejével módosították az összegező leíró néprajz addigi nem egy megállapítását. Elsősorban Erdei Ferencnek a vásárhelyi tanyafejlődésről írt meghatározása módosult[...]”¹⁰², hogy ti. városunkra a „történelmileg és gazdaságilag szabályosan fejlődő tanyatípus”, ill. gazdálkodás jellemző, amelynek lényege az, hogy a gazdáknak a belterületen háza van, a szántóföldjén pedig tanyája. A városi ingatlan elsősorban az idős emberek lakhelye, és az iskolás gyerekek, az unokák innen járnak tanulni. A ház a termény egy részének tároló helye, és zömében innen történik az értékesítés. A tanyán a fiatalok élnek és gazdálkodnak. Az állattartás és a földművelés, a birtok, ill. a család fenntartása és gyarapítása a fő feladatuk.

Ezzel magunk is teljesen egyet értünk, hangsúlyozva, hogy a vásárhelyi tanya gazdálkodás elsősorban erre a hagyományra épült, de „Már az adatgyűjtés során feltűnt, hogy a vásárhelyi becsük esetében igen sok olyan teljes vagyoneletről találtunk, amely városi ingatlant nem tartalmazott. Ugyanakkor a becsüs részletes kimutatást készített a szállási ingatlanról és a rajta talált mobiliákról. Ennek a fordítottját is megtaláltuk, amikor a gazdának a földjén nem volt tanya, hanem a városi házból kijárva gazdálkodott. Ezek a tények bizonyították, hogy a vásárhelyi tanyafejlődés minden esetben nem is volt olyan szabályszerű, ahogy Erdei Ferenc ezt meghatározta. Az I. korszakban a vizsgált összes becsük mintegy hatodrésze, [a III. korszakban, már ötödrésze] ugyanis csak a szállási értékek összeírására szorítkozott.”¹⁰³

A beltelki ingatlannal nem rendelkező vásárhelyi szállásokon, ill. 1850 után a tanyaikon, az egész család kint élt és gazdálkodott. A gyerekek innen jártak iskolába – ezt a református egyház kényszerítő rendelkezése ösztönözte, hogy ti. egyházi temetés nem illeti meg azt a szülőt, aki gyermekét nem taníttatja, s ez a közösségből való kivasárlással volt egyenlő –, és az értékesítés is innen indult. Ez a „farm jellegű tanyafejlődés” szintén korai vásárhelyi jelenség volt, amellyel már a XVIII. század utolsó harmadától találkoztunk.

Ha összehasonlítjuk a vásárhelyi gazdálkodást az orosházival, akkor azt találjuk, hogy „[...]a vagyoneletről között egyetlen egy sem akadt, amelyik csak városi, vagy csak tanyai értékösszeírást tartalmazott volna. Valamennyi

¹⁰² Szentí T. 1986. 549.

¹⁰³ Szentí T. 1986. 549.

vagyoneleltár egyaránt falusi és tanyai ingatlant, illetve mobiliákat sorolt föl. Ha tehát Erdei Ferenc fejlődési szempont szerint elemzett tanyatípusait vesszük figyelembe, megállapíthatjuk, hogy az orosházi feudális kori tanyák »vásárhelyiebbek« voltak, vagyis szabályszerűbben fejlődtek, mint a vásárhelyiek.¹⁰⁴ A különbség ott volt, hogy a feudalizmus korában Orosházán a tanyán laktak időszakosan. Többet tartózkodtak a falusi házukban, hiszen a ház és a termelőhely között a vásárhelyinél jóval rövidebb távolságok lehetővé tették, hogy naponta kijárva is dolgozhattak.

Amikor e tanulmányunk részére újabb, átfogó levéltári kutatást végeztünk, elsősorban az időben addig kevésbé vizsgált XIX. század utolsó harmadától az 1920-as évekig, a szabályszerűen fejlődő tanyatípus mellett mind több farmtanyát találtunk. Ezt a jelenséget most bővíthetjük e korszakban a gazdálkodás további formájával, amikor is a becsús a teljes vagyoneleltár elkészítésekor tanyai összeírást nem végzett, mert a gazdának a külterületen csak szántóföldje, kaszálója és/vagy szőlős kertje volt, de ezeken lakható, maradandó épületek nem álltak. Vagyis, tanya híján a városi házból gazdálkodott, itt élt egész családja. A háznál tartotta a jószágokat, és a földműveléshez szükséges eszközöket, amelyeket a végzendő munka szerint kocsiján szállított a helyszínre.

Annak, hogy ez a fajta gazdálkodási mód létrejött, több társadalmi, gazdasági oka volt. A becsükben érzékelhető jelenségek alapján a legfontosabbakat így összegezhetjük: a városból történt gazdálkodás Hódmezővásárhelyen is azért fejlődhetett ki, mert

1. A ház közel esett a művelésbe fogott földhöz, amelyet naponta kijárva is meg lehetett munkálni. Így a család sem különült városi és tanyai csoportra, hanem együtt lakhatott, vagy közel egymáshoz. (Ez természetesen egyfajta kényelmet is jelenthetett.)

2. Ezt a gazdálkodásmódot elősegítette a *belső legelők*, a *Nyomás* egy részének, a *tói földeknek*, valamint a szintén közeli *Nagy Rétnek* a kiosztása és feltörése.

¹⁰⁴ Szentí T. 1986. 551.

3. A lakosság szaporodásával az egykori családi birtok, a jobbágytelek elaprózódott. Egyes családtagok akkora darabot örököltek belőle, amelyre már nem volt érdemes tanyát építeni.

4. Ezt a folyamatot a XIX. század utolsó harmadától kezdve rendszeresen megjelenő tanácsi *építési rendeletek* is szabályozták. Adott korban csak meghatározott nagyságú földdarabra lehetett tanyát építeni, ezzel a termőföldet is védték.

5. Sok szegény törpe- és kisbirtokos a néhány hold földjéből élt, de annak nem volt olyan hozama, különösen a fejletlen üzemi technológia, az öntözés és a kellő számú állatok, illetve szerszámok hiánya miatt, hogy földjére tanyát építsen.

6. Volt egy réteg, amely nem kívánta a tanyai, meglehetősen elzárt életet – különösen a földes utak miatt, ősztől tavaszig a sár fogságába való rekedést –, inkább gazdálkodott a városból.

Közismert, hogy Vásárhelyen, de más dél-alföldi, mezőgazdaságból élő településen is a lakosság jelentős részének volt művelésbe fogott telke, földje, függetlenül attól, hogy nem abból élt, hanem a városban valamilyen szakmát gyakorolt, amelyet föl nem adott, de időnként szüneteltetett. Elsősorban az iparosok, de az értelmiségi polgárság: orvosok, ügyvédek, tisztviselők közül is sokan rendelkeztek külterületi birtokkal. Ezen az iparosok maguk gazdálkodtak, míg a polgárság többi rétege *haszonbérben* megműveltette, de a gazdálkodást rendszeresen felügyelte, sőt nyaranként, a nagyobb mezőgazdasági munkák, a betakarítások idején a családjával együtt, a településről kijárva tevőlegesen segített.

A tanyáknál maradva, „Épp a becsűjegyzőkönyvek egyik fontos tanulsága az, hogy a városban alkalmazott építési technikák, módszerek [a feudalizmusban] mintegy másfél, két évtizedes késéssel jelentkeztek a tanyán.”¹⁰⁵ Az 1880-as évektől – éppen az építési szabályrendeletek hatására – ilyen különbséget már nem tapasztaltunk.

Az is jól elkülönült, hogy a városi házban több volt az iparos által készített bútor, háztartási textil, míg a tanyán inkább a *barkácsbútor* és házi

¹⁰⁵ Szentí T. 1986. 551.

készítésű szövetféleség szerepelt. A városban több és jobb felső, illetve alsó ruha volt, mint a tanyai ingóságok leltárai között.

Elsősorban a városi becsük írták össze „[...]a személyes tárgyakat, mint a bibliát, zsolnárt, egyéb könyveket, cérnás kosarat, botot, ernyőt, ékszereket stb. Itt néhány *kezesállaton* kívül főleg baromfit számláltak össze, ha volt pince: hordókat és dézsákat.”¹⁰⁶

A becsük az ingatlanok között is jelentékeny vagyoni különbséget tettek. „Amíg a XVIII. századi becsükben zömmel a városi ingatlan volt az értékesebb, a XIX. század első feléből származó vagyonösszeírások többségénél ez kiegyenlítődött, sőt egyre inkább a szállási épületeket minősítették drágábbnak.”¹⁰⁷ A szegedi kaszálóövezetben emelt szállásépületek ára a beltelki házhoz képest alulbecsült volt.¹⁰⁸ Ennek megfelelően, általában a beltelek háza az ingóságokkal együtt jóval többet ért, mint a külterületi összes ingó- és ingatlan.¹⁰⁹ „A házak és egyéb ingatlanok a teljes hagyaték 60–90 %-a közötti értéket képviseltek” – írta Juhász Antal.¹¹⁰

A vásárhelyi tanyai gazdálkodás megerősödését jelzi az is, hogy a külterületi birtokon mind több és nagyobb tanyaházakat, ill. istállókat írtak össze. „A fajuk, nemük és koruk szerint gyakran elválasztva tartott jószágok külön istállókat kaptak. Ezek méreteire jellemző volt, hogy 2-3-5 ajtóval, ugyanennyi kerek-, vég- és/vagy keresztjászollal ellátott épületeket, 3-6 osztatú tanyaházakat, illetve egyéb: állatszálláshelynek és tárolónak használt építményeket becsültek.”¹¹¹

Amíg az orosházi becsük tanúsága szerint, a külterületi birtokon álló épületek jó karban voltak, ezt a vásárhelyiekről kevésbé lehet elmondani. „A becsük még az olyan finom érzékelést is lehetővé tették, mint az épületek állaga közötti különbségeket[...] A vásárhelyi becsüsök állandó jelzői az épületek minősítésére ezek: »romladozott, rongyos, dülőfélben«[...]”¹¹²

Az állatállományt a XVIII. század utolsó harmadától kezdve mind inkább Alföld szerte kiterjedt és súlyos károkat okozó járványok pusztították.

¹⁰⁶ Szentí T. 1986. 553.

¹⁰⁷ Szentí T. 1986. 553.

¹⁰⁸ Juhász A. 1985. 2: 449.

¹⁰⁹ Juhász A. 1985. 2: 451.

¹¹⁰ Juhász A. 1985. 2: 452.

¹¹¹ Szentí T. 1986. 553.

¹¹² Szentí T. 1986. 555.

Közülük is kiemelkedett a keleti marhavész.¹¹³ „Szomorú képet kapunk a XIX. századi vásárhelyi tanyai állatállományról[...] A becsük hívták föl arra a figyelmet, hogy a legtöbb összeírt marha a »sovány, beteges, csonka, vak, nyálfolyásos« és hasonló jelzők alapján *biológiailag értéksökkenést* mutat.”

¹¹⁴

A vásárhelyi szállásrendszer kialakulása során, különösen a felvilágosodás korától kezdve iparosok kezdtek megtelepedni a tanyák között. Ezek zöme kovács, bognár és kerékgyártó, illetve szíjgyártó volt. A gazdák egy része mégis saját műhelyt rendezett be. „A vásárhelyi tanyai épületek között a XVIII. század végén megjelent a saját célra előállító és javító műhely, amely szintén a várostól való elszakadást, a farm-jellegű, önálló termelést bizonyította.”¹¹⁵ Azt viszont már a parasztok gazdasági naplóiból tudjuk, hogy a műhellyel nem rendelkezők minden évben szerződést kötöttek egy-egy iparossal, rendszeresen velük dolgoztattak, javítottak, és általában terményben fizettek nekik.

„Vásárhelyen a tanyai becsükben találtuk a legtöbb mezőgazdasági szerszámot, elsősorban ekéket, tövisboronákat, lószerszámokat és különböző szállító járműveket. A XIX. század elején jelent meg határunkban a *bolondkocsi*, amely a betakarítás járműve lett.”¹¹⁶

A tanyai ingóságok vizsgálata során a „háztartási mobiliák” összeírásánál a következőket tapasztaltuk: „A becsük a háztartás durvább edényzetét: üstöket, bográcsokat, káposztagyalut, *fateknyőket*, a kézi szerszámok sokaságát, elsősorban a fa megmunkálásához nélkülözhetetlen fűrész, fejszét, szekercét, gyalut, vésőket, szögeket vették számba. A fémnek olyan becse volt, hogy a leltárba még a görbe vaskarikát is föl vették, gyakran nem is kis összegekre becsülve. A nagy tároló edények, hordók, beépített garatos, többfiókos hombárok, ládák, kosarak és kasok is zömmel itt szerepeltek. Vagyis mindaz az eszközkészlet, amely a termelést, tárolást, a fejlődő gazdaság életét biztosította.”¹¹⁷

¹¹³ Szentí T.–Bicsérdy Gy.–Facsar I. 1986.

¹¹⁴ Szentí T. 1986. 554.

¹¹⁵ Szentí T. 1986. 554.

¹¹⁶ Szentí T. 1986. 554.

¹¹⁷ Szentí T. 1986. 554.

A tanyai élet során a textíliák is elkülönültek. A munkaruhákkal elsősorban itt találkoztunk, az ünneplőkkel pedig a beltelki ház ingóságai között. Bármennyire is szerettük volna, alig tudtunk megkülönböztetni olyan ruhadarabokat, amelyek egyik vagy másik népréteg öltözetét, ill. a népviseletet csoportokra korlátozta volna. A gazda már a XIX. század elején városi házában olyan ruhadarabokat tárolt és használt, amelyeket a korabeli iparosok, kistisztviselők is hordtak. Vagyis a polgárosodás bár lassú ütemben, de igen korán elkezdődött, amely „egyenruhaként” uniformizált. Még a népi viselet tartozékainak tartott hímzett bundát, ködmönt, csizmát, kucsmát stb. sem csupán a parasztság hordta, hiszen magas ára, szép megmunkálása, „cifrasága”, továbbá jó viselete miatt a polgári réteg is gyakran magára öltötte.

A szegényebb tanyai parasztság, a városon tanyán egyaránt szolgáló cselédség esetében már jobban kimutatható volt a gazdától eltérő öltözködési mód, amelyet inkább tekinthetünk népi viseletnek. Erre még visszatérünk, hiszen akkor értékelhetjük igazán, ha összehasonlítjuk a kapitalizmus korában történt divatváltozással, amely végleg rögzítette e vidék viseleti szokásait.

Azt viszont különösnek tartjuk, hogy a becsükben alig találtunk a racka hosszú szőréből készült, festett *vásárhelyi szőrhímzéses* párnákat. „Jól tudjuk, hogy ez a fajta anyagfőhasználás, motívumkincs, öltéstechnika és színezés azonban nem állt egyedül. Rokona a »karcagi« vagy »nagykun hímzés«, de a régi Csanád, Békés vármegyében, Makó, ill. Gyoma környékén is ismerték. Utóbbinál egyszínű, fekete változatban hímezték.”¹¹⁸ Vásárhelyen a XVIII. sz. végén, Gyomán pedig a XIX. sz. első felében található az eddig ismert, első levéltári említésük.

Vásárhelyen a becsűjegyzőkönyvekben 1798-ból „Dobozi akár Békéssi Andrásnak” kertes házában összeírt vagyoneleltár 13. tételében ez szerepel: „5. szőrrel varrot párna f. 5. 20.”¹¹⁹ Ezt követően „Vásárhelyről 1833-ból H. Nagy Mihály hagyatékában említettek 2 db. »szőrrel varrott« párnát. Gyomán 1840 májusában a végrendeletek és egyezségek között találta meg Szilágyi Miklós, és így írt róluk: ‘[...]5 »cifra szőrös párna haly« (ezek »fekete szőrrel varrott

¹¹⁸ Szentí T. 1989. 2: 125.

¹¹⁹ Városi becsűjegyzőkönyv IV. A. 1001. h. 1. kötet 92. p. 1798. Ápr. 15-én. Itt jegyezzük meg, hogy mivel a család *békés vármegyei illetőségű* volt, elképzelhető, hogy a szőrös párnák is még onnan eredtek.

«-ak) nyilván a magasan felvetett nyoszolya díszje volt; a négy »tarka párna haly« a mindennapi használatra szolgált»¹²⁰ »¹²¹

Valószínű, hogy a vásárhelyi becsüsök nem figyeltek föl a díszítésre, ill. ezt írásban külön nem jelölték, csak darabszám a párnákat mutatták ki, az értékükkel együtt. Elképzelhető, hogy a háztartásokban olyan mennyiségben nem is voltak jelen, hogy ez szignifikáns lett volna, így a becsüs értékelésében „elvesztek” a dísztelen ágybéli textíliák között. Különösen vonatkozik ez a szállási ágyak textíliáira, amelyek jóval szerényebbek voltak, mint a háznál kialakított *tisztaszoba nyoszolyáiban* lévők.

Az I. korszak

Ezek után vizsgáljuk meg, mit is talált a becsüs egy feudalizmus kori vásárhelyi gazdaság összeírásánál? (A becsült árakat helykímélés céljából tételenként nem részletezzük, hanem a leltár végén a végösszeget közöljük.) 1802-ben néhai Kóti Istvánnak¹²² „[...]halála után meg maradt mindennemű Ingó, és Ingatlan Javaknak inventálására és felbetsülésére ki küldetvén, ekképpen találtuk u[gy] m[int]:

Városi Épületek és Mobiliák

- 1. Ház Konyhával együtt, 4. szakaszba[a], melly alatt Pintze is vagyon.
- 1. Ház, mellyhez ragasztva vagyon 1 Tyúk óll, Istálló. 2 Kis Kamara, szin, sertés óll, és egy fa Kamara.
- 1. Sertés óll, és szin egy fedél alatt
- 1 Kö Kút¹²³, minden hozzá tartozandóval együtt

Az első Házban vagyon.

- 1. Rosz mázsa, 3. Tábla szappany, 11 Darabb Zsáknak való Fonál, 1 Rosz kerekos Rokka, 1 Rosz gyékény kosár, 3. Fazékba mintegy 15 Ittze Zsír, 1 kis Hordóba mintegy 15 Ittze Pálinka, 15 Zsák, 2 kis fa skátula, 1 Nagy skátula, 1 katona bádog Palatzk, 1 Pintérlő vas, 1 Bádog meszles, 1

¹²⁰ Szilágyi M. 1977. 599.

¹²¹ Szenté T. 1989. 2: 125.

¹²² IV. A. 1001. h. 1. Városi becsűjegyzőkönyv. 164-169. p.

¹²³ Kőkút = téglával van kirakva és felróva.

Asszonyinak való Mente, 2 Nagy Almárium, 6. Butellia, 2 Fertályos bádogbul, 1 Ittzés bádogbul, 2 rosz olló, 3. Pár zöld nyelvű kés, 2 Pár fekete nyelvű kés, 1. kis kefe, 1 Bortisztító kefe, 2 Czin Tál, 12 Czin Tányér, 9. Czin kanál, 1. nagy Levest meritő czin kanál, 7 Cserép kantsó, 1 Füles Pohár, 3 Palatzk, 3. zöld karafina, 1. meszles Pohár, 1. Cserép Pohár, 1. kis ded Pálinkás Pohár, 2 Fél Fertályos Űveg, 1. só tartó czinbül, 1. Réz Gyertya tartó¹²⁴, 1. Fekete Kő író Tábla, 1. rosz asztali óra¹²⁵, 1. szeglet asztal, 1. négy szegletű asztal, 1. Tokos, és 1. tok nélkül való pápa szem, 1. Kis Imádságos könyv, 2. Rámába való kép¹²⁶, 1. akózó vas, 1. Kotsi Láda párnával együtt, 4 darab Házi vászony, 1. Újj asszony Bunda, 1. szoknya, 2 Kötő, 2 Gyékényes szék, 2 rosz bőr szék, 2 zöld szék, 1. kis fekete karszék, 1 Fekete nyoszolya, 3 Derék ally, 4. nagy, és 1. kisebb karton Párna, 2 Lepedő, 1. selyem közepű Paplan, 1. Diószinű Nyoszolya, 3 Derékally, 4. Nagy, és 1. kisebb karton Párna, 1. Lepedő, 1. Diószinű nyoszolya, 3 Derékally, 1. Dunya, 2 Párna, 1. Lepedő, 1. Selyem közepű Paplan, 1 karton Paplan, 1. rosz fekete Láda, 1. Tűkör, 3. zöld karszék, 2. kék karszék, 1. Biblia, 1. kék Pohárszék, 4. Cserép Tál, 5. Cserép Tányér, 2. Réz kanál, 1. kávé darálló, 1. nagy kerék [így] asztal¹²⁷, 1. nagy Fejsze, 1. Réz Tepszi, 1. viseltes asszony Bunda, 1 Rosz bőrös szék, 1. Réz Gyertya-tartó¹²⁸, 2. Véka Tarhonya, 2. hosszú Pad, 1. Rámás fűrész, 1. nagy fűrész, 15. Fa tányér, 24. Tál, 15 Cserép fedő, 8. Cserép tányér, 2 Nyárs, 1. Rostély, 2. vasas Hordó, 1. 3. akós Hordoba mintegy 2. akó Bor, 1. Bádog Lopó, 2. fa Tötsér, 2. kulacs.

10 nagy ¹²⁴ Juhász A. 1985. 2: 463-467. Szegedről megjegyzi, hogy sok és gyakori a cserépedény: fél tucattól 192 darabig, átlag 40-60 db, zöme fazék és lábas. Fatányér 5-6 trancsírozáshoz. A vasedény 10-27, a bádog körül, réztárgyak 7-20, ezek az iparos, civis és kereskedőházakban voltak; cinből: 10-34-60 felett. (A számkülönbségek a tulajdonos társadalmi rétegét, gazdasági helyzetét tükrözik.) Gyakori még a vasháromláb, nyárs, tűzpiszkáló, *tűzikutya*, fakanalak, nyújtódeszka, víztároló faedények.

többsége ¹²⁵ Juhász A. 1985. 2: 458. szerint Szegeden óra az iparosoknál és a polgároknál található.
¹²⁶ Juhász A. 1985. 2: 457. Szegeden 1780-tól igen nagy mennyiségben jelentkeztek a faliképek. Ezek szakrális volt, de összeírtak portrét Attiláról, Szent Istvánról és Mátyás királyról is. (A képek kivitele: tükörök, üveg alatt, aranykeretben.)

alul-
festett,
6- ¹²⁷ Juhász A. 1985. 2: 453-456. Szegeden a szoba bútorzata között volt festett puha- vagy festetlen keményfából való: láda, sublót, 3 fiókos, üveges, kenyértartó és fali almárium, tányéros fogas, sifon, felül ajtós, üvegezett pohárszék, ágy eleibe való, hosszú karszék, karospad, kemence körül fapadka, bőrrel húzott és kárpitozott karosszék, kanapé, szalmaszék, vesszőszék. Nagy szögletes és kerek asztal, 12 szék, játékasztal, *íróalmárium* 1817-ből, *toalett almárium tükörrel*. Kevés fedeles nyoszolya, több szalmanyosolya, bennük szalmazsák, de 1824-ben már *matrac*, derékalj, lepedő, dunna, 4-5 vánkós, polgároknál kivart, csipkés szélű, selyemközepű paplan. Az ágy és asztalterítő gyapjúszöttek. A színes bútorokat a betelepült idegen ajkú családok kedvelték.

¹²⁸ Juhász A. 1985. 2: 458. Szegeden elsősorban a gyertyatartókat használták. Lámpás kevés volt.

A második házba vagyton.

3. Szita, 3. Rosta, 1. Sütő Teknyő, 2. mosó Teknyő, 5. Dézsa, 1. Rosz kád, 2. Zsák Búza, 4. zsák, 1. Kotsira való Ponyva, 12. kosár, 4 Hambár, 1. Rosz Hálló Kötél, 1. Kazán, 5. kád, 11. vasas Hordó, 11 Fa abrontos Hordó, 2 Csőbőr, 2 Gyékény Ponyva, 10. egész szalonna, 9. Háj¹²⁹,

Egy száraz malom, 5 Palászta szőlő 576. útból álló. – és egy Gunyhó.

Szállási Épületek és Mobiliák

1. Ház kamarával együtt, 1. Nagy ökör Istálló, 1. Ló Istálló szinnel együtt, 1. kettős Tyúk óll, 1. Sertés óll, 1. Hambár, 1. kő kút minden hozzá tartozandóval együtt, 1. szilfás kert, 1. Marha akol, 1. szénás kert, 4. Ökör, 2. 5fü Tinó, 4. 4fü Tinó, 2. Tavalyi Tinó, 2. 4fü üsző, 6. Tehén, 2. rúgott ökör Borjú, 1. kantza, 2. Paripa csikó, 2. kantza Ló, 2. Hasas kantza Ló, 1. 3fü Csödör, 1. szopos Csikó, 5 kotsis Ló, 1. szekér, 8. ökörre való készség, 2. vasas kotsi, 2. szán, 2. Eke hozzá valóval, 2. Lántz, 1 Vontató Kötél, 2. vas vella, 3 kasza, 5. Fa vella, 4 Hám, 1. Gyeplű, 1. nyereg, 2. öreg sertés, 12 süldő, 9. malatz, 3¾. Boglya széna, 2. kazal, és 6. öll Szalma, 200. kéve nád, 30. kőből Búza, 25 kőből Arpa, 20. kőből zab.

Suma. 4079 f. 1½ x.

Melly ebbéli Inventálásunkrol, és fel betsülésünkről szokot Relatiókat adjuk[...]” A becsü aláírásokkal zárult. (Ketten írástudatlanok voltak, mert „kezük vonását”, azaz + -et raktak a nevük után.)

Az általunk vizsgált I. korszakban, Zsíros János szücs mester városi házában többek között ezeket írták össze: „Egy ótska fenyő fa asztal, Két darab fenyő deszkából lévő kopott műhely ‘s rajta álló mesterséghez való asztalka és két rongyos borjú bőrös üllő szék, Egy Török, egy olló, és egy Szabó Kés, Mesterséghez való tartozó közönséges két kasza, Mesterséghez tartozó két kádatskát, Mesterséghez való két fenyő kádak, Egy fenyő fából való kék Tékátska, Egy régi közönséges fogas, Egy jó féle töl[gy]fa kád, és egy avúlt fenyő fa kád, Négy 6. akós hordók[...] Egy jó töl[gy]fa Tölcsér, Egy

¹²⁹ Itt a kamra berendezésére ismerhetünk. Juhász A. 1985. 2: 468-469. szerint Szegeden ebben a korban a lisztet és gabonát tető nélküli *kancahordókban*, élésládában, hambárban, ferslőgban, gyékénykosárban tárolták. A kamrában voltak a sütőeszközök, mértékek, rosták, tároló edények, hordók, bödönök, köcsögök, *szalonnafogas*, garabolyok, tarisznyák, szatyrok, dézsák, csobolyó, sódaráló, a tejtermék feldolgozás eszközei, lószerszámok, a háziipar eszközei.

avúlt töl[gy]fa Cseber, Egy fedeles Nyoszolya, Két viselt rosz nyoszolya, Két viselt kar Szék, Egy Prémes Láda, Egy Cziráadás Tükör¹³⁰, Egy kis üst, Egy nyeles Tepszi és egy kis serpenyő, Egy Metző kés, Egy nyárs, Egy fa só tartó, Egy kis rosz vas fazék, Egy rosz szita, és egy rosz rosta, Egy Böltső, Egy fenyő fa Dézsa, Egy rosz Csont-vágó Balta, Egy hitván fogas a Pitvarban[...] Summa 342 f. 41 xr.[...]"¹³¹

Tanulságos egy 1804-ből való, Nagy György Péter hagyatékából származó becsü, amelyben részletezték a városi ház egyes helyiségeiben talált tárgyakat.

„1. Fedél alatt 2. szoba, 1. Konyha, és 1. Kovács Műhely. 1. Kamara különösen. 1. Istálló. 1. Kút Téglából rakott hozza valókkal együtt. Summa 265. [ft.]

A Házban találtatott Eszközök.

1. Fedeles Nyoszolya, 3 derekally, 1 Paplan, 1. Lepedő, 4. porcellan párna. 1. másik Nyoszolya, 2. Derekally, 2. Lepedő, 1. Dunna, 1 Vatzok a Kementze mellett, rajta 1. tarka pokrótz, és 1. vánkös. 1. Asztal 2. Deszka paddal. 2. Kar szék, az egyik két karú. 1. jó Láda, 2. pár fejer ruha, és egyéb rongyságok. 1. fogason. 1. Czáj=Drót fekete szoknya, és 1. kék Köpönyeg. 1. Aszonyi mente.¹³² 1. Férfi Újjas Lajbli.¹³³ 1. Téka. 15. darab cserép Tál.

a Konyhában

3. nagy Tál. 9. Fazék. 7. apró Bögre. 7. Cserép Tányér. 1. kerék vas Láb. 1. füles réz Űst. 2. serpenyő 1. vass Kanállal. 2. Cserép Csikmák szűrő. 1. ótska Láda.¹³⁴

¹³⁰ Juhász A. 1985. 2: 458. Szegeden a házi ingóságok között gyakori a tükör.

¹³¹ Városi becsűjegyzőkönyv IV. A. 1001. h. 1.: 22-23. p. 1795. Márc. 6.

¹³² Juhász A. 1985. 2:477-479. Szegeden a nők használtak pendelyt, ingvállat, karton, posztó és selyemréklit, szoknyát, pruszlikot. Kötényük volt gyolcsból, selyemből, taftból és muszlinból. A ruhájuk egybeszabott: atlasz, selyem és bársony volt. A *viganó* magasdereké, egybeszabott ruha. Továbbá összeirtak téli mentét, kendőt, főkötőt és bundát.

¹³³ Juhász A. 1985. 2: 473-476. Szegeden a paraszt férfi viselete ez volt: fehér vászon ing és gatyá, szörnadrág, lajbi, ujjas, csizma, süveg, kalap, bőrkapca, bocskor. A civis, iparos, kereskedő esetében ezüstgombos mente, paszományos dolmány, posztónadrág, selyem vagy teveször öv, bunda, posztó köpönyeg, kapca, strimfli, kesztyű. A suba 1813-ban tűnt fel.

¹³⁴ Különös, hogy a konyhában bútort nem irtak össze. Egyébként Juhász Antal, 1985. 2: 462. lapon is a szegedi konyha szegényes bútortatát említi: almáriumot, tálast, ritkán korsó-, fazékállót, asztalt, széket. A szegedi konyhában ugyanis csak ritkán, vagy egyáltalán nem étkeztek!

a Ház padlásán

1. kerekas Rokka. 1. Csatló Lántz. 1. Szöllő ültető Fúró. 2. Lóts Kánva, 2. csatlós páltza, roszz Békók, holmi dirib s darab vasak.

a Kamarában.

1. Életes Hámbar. 1. szekrény. 1. 7. akós Hordó. 1. Rosta. 1. szita. 1. kis fenyő Kád. 3. Dézsa. 1. putton. 2. hosszú szék, egyik karos. 1. vas gereben. 1. soó=tartó. 2. nagy szatyor. 2. Zsák Búza. 1. Zsák Liszt. 3. üres Zsák. 4. Tekenő. 3. Kasza. 1. Békó. 2. Kasza nyél. 1. darab Rúd vas. 2. Nagy Kolomp. 16. vas Karika. 8. Ló patkó. 1. vas abroncs. 1. ponyva. 2. rosz Hám. 1. Terhelő. 1. Két kézvonó. 1. vonó vas. 1. fejsze. 1. Szekertze. 1. Gombolító fa. 5. Szakalytó Kosár. 1. pár rosz Csizsma. 1. Meszelő. 2. fenyő fa Deszka póltz.

a Kamara padlásán.

2. vasas Kotsi kerék. 1. gyékény ponyva. 1. vass villa 2. Hámfa.

Az udvaron.

1. Eke. 2. Taliga Kerék. 1. Kotsi rúd szárnyastól 1. fenekes Kas. 1. Meszelő. 1 Tiló.

Sig[nálva] Vásárhely die 21^a Januar 804.” (Különös, de az ingóságok értékét nem tüntették föl.)¹³⁵

A vásárhelyi beltelki ház falát *vályogból* és *verföldből* készítették, *nyeregtetejét nádból* verték vagy *zszindelyezték*. Földszintes, egy soros, fehérre meszelt épületek voltak. Leggyakrabban szoba-konyha-kamra beosztásúak. A ház végéhez ragasztva szín vagy ól került, míg a portán az istállók külön épültek. A szegényebb jobbágyházak, zsellérházak az utcára *véggel kifelé* álltak, a módos gazdáké, polgároké pedig az utcafront teljes szélességében épültek. Ezek az *utcafrontos* vagy *fordított épületek* középen *száraz bejárásos kapuzattal* két részre tagolódtak. Egyik részükben szoba-konyha-kamra, másik részükben vagy szoba-konyha, vagy két szoba volt, attól függően, hogy a gazda felnőtt gyermekei, illetve idős szülei miként rendezték be. (Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ennek az utóbbi építési módnak első jeleit az 1800-

¹³⁵ Városi becsűjegyzőkönyv. IV. A. 1001. h. 1.: 201-203.

as évek elején találtuk, zömében viszont az általunk vizsgált III. korszakban terjedtek el, a gabonakonjunktúra következtében.)

„A szegedi lakóházak többsége korszakunkban egy soros, nyeregvetős, oromzatával az utcára néző épület volt. Ennek az alaptípusa a szoba-konyha-kamra beosztású, három osztatú ház, amely Alföld-szerte elterjedt.”¹³⁶

Vásárhely évszázadok óta a „malmok városa” is volt. Szeremlei kutatásai során említi, hogy már 1808-ban a bel- és külterületen együttvéve, összeírtak 86 száraz-, 16 vízi- és 3 szélmalmot.¹³⁷

Tovább vizsgálódva az I. korszak vagyonelejtáraiban, 1796-ban Todor Mártonynak három malmát így becsülték:

- „1° Az első Malom Tombácra egy csónakkal és egy ki kötő kötéllel
edjűtt f. 630.
2° Az második malom Hajóra építve, egy Kötéllel és Csónakkal f. 730.
3° A harmadik Malom Tombácra, Csónakkal és Lánccal edjűtt f. 550.
Suma f. 1910.

Az Ezen becsübe értetődnek a’ malmokban levő Hombárok és Hordó, úgy szintén a’ Támasztók és bé járók. –”¹³⁸

1795-ben Kongó Mihály *házbéli mobiliái* között ezeket is összeírták: „Egy Pamukos abrosz, Egy Törülköző, Két Czirkalom, 5 aranyos Kalán, 1 Téglázó vas, 1 szőr bársony pokrócz. 1 Szúnyog hálló, 1 Torma reszelő, 1 Csik mák Szűrő, 2 Födeles Hám, 1 Lisztes Puttony, 1 fa czirkalom, 3 Derék szeg, 5 Rakoncza, 2 foglaló, 2 darab Marok vas’ 1 Tekerő pánt” stb.¹³⁹

1798-ban Békéssi András városi házának udvarán találtak 22 darab termő, és „terméketlen” fát, továbbá, az épületben, a mobiliák között többek között volt „Egy hosszú Karos=szék. Egy Pamukos Derék=aly, Két fogas, és könyv tartó Téka. Fogason álló 12 darab fehér és sárga tálak. 13 Kantsó.”

Tovább tallózva a korszak házi ingóságai között, 1801-ben Vig János csikósnál többek között „Egy rúdra való ruha.”¹⁴⁰ Egy szűrő szita” is

¹³⁶ Juhász A. 1985. 2: 442.

¹³⁷ Szeremlei Cs. S. 1911. 4: 359.

¹³⁸ Városi becsűjegyzőkönyv. IV. A. 1001. h. 1.: 1796. 1^a 8^{bris}.

¹³⁹ Városi becsűjegyzőkönyv. IV. A. 1001. h. 1.: 43-44 p. (A pontos dátumozást elfelejtették.)

¹⁴⁰ Juhász A. 1985. 2: 469. Szegeden a kimosott ruhát mángorolták, de úri házaknál 1810-től van *téglázó* is. A mosás teknyőben, dézsában történt, úgyszintén a fürdés is. Kevés mosdótálat és 3 fürdőkádat írtak össze. Vásárhelyen ebben a korban egy fürdőkádat sem!

előkerült.¹⁴¹ 1802-ben Varga Mihálynak hagyatékában találtak „Egy hoszú fátyol keszkenyöt és Egy Pártát Pántlikástul.”¹⁴²

Végül 1821-ben, Olasz István hagyatékában ismét feltűnik egy „Könyvtartó Téka.”¹⁴³

Több levéltári adatunk bizonyítja, hogy a XVIII. század második felében növekedik azon jobbágygazdák száma, akik iskolát végeztek és nem váltak a „város cselédévé”, azaz tanácsi alkalmazottá, hanem visszamentek a gazdaságukba dolgozni. Ezek az emberek gazdasági naplót vezettek, és benne gyakran maguk is verseket írtak. Nem véletlen tehát, hogy a vizsgált korszakban egyes háztartásokban már nemcsak az elmaradhatatlan Biblia és zsoltár található meg – amelyhez nem kellett külön szekrény, mert ezeket többnyire a tisztaszoba asztalán tartották –, hanem *könyvtartó tékát* készítettek, amelyekben világi könyveket tartottak.

A XVIII. századi becsült szállások típusait is igyekeztünk meghatározni. Ez a korszak ugyanis a megtelepülés utáni kezdetleges állapotokat épp úgy megőrizte, mint a század vége felé, a *szállástanyák* szaporodásával, a tanyatípusok elkülönülését is jelezte. Ehhez az első kutatásunk eredményeit használtuk föl, amikor 151 külterületi gazdaság vagyonszeírását vizsgáltuk meg.

<u>„A tanyatípus megnevezése</u>	<u>db</u>	<u>%</u>
Szállásföld al- és fölépítmények nélkül	5	3,3
Szállásföld (rajta épület nincs), csak kert, töltés, árok	6	4,0
Állatszálláshelyekkel bővült szállás	5	3,3
Állatszálláshelyek és emberi hajlékul szolgáló gunyhó	15	9,9
<u>Tanyaházzal is rendelkező szállás</u>	<u>120</u>	<u>79,5</u>
Szállások, tanyák összesen:	151	100,0

Esetlegesnek kell elfogadnunk azt a tényt, hogy ebben a korban mindössze 5 olyan szállást becsültek föl, amelyen a szántóföldön kívül al-

¹⁴¹ Városi becsűjegyzőkönyv. IV. A. 1001. h. 1.: 158. (1801. Xbr. 15.)

¹⁴² Városi becsűjegyzőkönyv. IV. A. 1001. h. 1.: 164. p. (1802. Febr. 9.) Nálunk az ékszerek a későbbi összeírásokban szerepeltek. Szegeden a feudalizmusban volt: nyaklánc pénzermékkal ékesítve, igazgyöngy, aranygyűrű. A személyes eszközök között keszkenő: zsebbe, nyakra, asztalra való; selyemkesztyű, ernyő, legyező, piros csizma és himzett papucs. Juhász A. 1985. 2: 479.

¹⁴³ Városi becsűjegyzőkönyv. IV. A. 1001. h. 2.: 153. p. 6. tétel. (1821. Nov. 29.)

vagy fölépítmény nem volt. Még a XIX. század második felének nagy tanyásodási korszaka után is sok olyan művelésbe vett föld maradt, amire tanya sohasem épült. Mégis jó példa ez arra, hogy a szállás szó kezdetben kettős jelentése – egyrészt a szántóföld, másrészt a rajta levő építmény neve –, miként módosult a század utolsó harmadára, amikor a tanya fogalma is általánossá válik. Szállásnak ekkor már elsősorban az építményeket nevezik.”¹⁴⁴

Ezek után vizsgáljuk meg, hogy a XIX. sz. első felében milyen tanyatípusokat tártak föl az egykori becsük.

<u>„Megnevezésük</u>	<u>számuk</u>
Tanya al- és fölépítmény nélkül	nincs
Tanya, rajta épület nincs. Alépítményként: kút, árok; felépítményként: töltés, kert (és fák) stb.	2
Állatszálláshelyekkel, gabonatárolókkal bővült tanyák	4
Állatszállás és tanyaház nincs, csak alépítmény és emberi tartózkodási helyül: gunyhó	1
<u>Tanyaházzal, al- és felépítményekkel bővült tanya</u>	<u>368</u>
Összesen:	375” ¹⁴⁵

A gazdálkodó ember számára a legfontosabb mindig a tanyaház volt, ahol magának és családjának, gyakran az állatainak is tartós szálláshelyet alakított ki. A fontosság és az érték persze nem mindig esett egybe, hiszen találtunk olyan tanyát, ahol a háromosztatú tanyaház értéke jóval alatta maradt az ötajtós, több vég- és keresztjászlas istállóénak.

Feudális kori vásárhelyi tanyaházak beosztása¹⁴⁶

Házbeosztás	XVIII. sz. második XIX. sz. első		Összesítés		1744-1848	
	fele		fele			
	számuk	%	számuk	%	számuk	%
egyosztatú	38	31,4	35	9,4	73	14,8
kétosztatú	52	43,0	100	27,0	152	30,9
háromosztatú	25	20,7	153	41,2	178	36,2

¹⁴⁴ Szentí T. 1979. 74.

¹⁴⁵ Szentí T. 1979. 121.

¹⁴⁶ Szentí T. 1986. 556.

négyszatú	5	4,1	69	18,6	74	15,1
ötösztatú	1	0,8	13	3,5	14	2,8
hatosztatú	–	–	1	0,3	1	0,2
Összesen:	121	100,0	371	100,0	492	100,0

A következő táblázatunkban a tanyaházakban kialakított helységek rendkívül változatos megoszlását mutatjuk be. Megjegyezzük, hogy csak az összeadható értékeket emeltük ki. Itt találoztunk egy különös meghatározással, amikor a ház és a gunyhó együtt szerepelt, valószínűleg a gunyhó az épület egyik falához, végéhez hozzáépült. A *juhszín* viszont nem terminológiai kérdés, funkcióját illetően egyértelműen az ólak közé sorolandó. A többfiókos ólakat itt külön nem jelöltük.

*

Feudális kori vásárhelyi tanyaházak helyiségállománya a becstijegyzőkönyvek alapján¹⁴⁷

Helyiségek megnevezése	XVIII. sz. második XIX. sz. első		Összesítés			
	fele		fele		1744-1848	
	számuk	%	számuk	%	számuk	%
Szoba (ház)	122	50,8	364	35,3	490	38,2
kettős szoba	–	–	12	1,1	12	1,0
<u>Szoba összesen:</u>	122	50,8	380	36,5	502	39,2
Pitvar, konyha	42	17,5	266	25,6	308	24,0
kettős konyha	–	–	6	0,6	6	0,5
<u>Pitvar, konyha összesen:</u>	42	17,5	272	26,2	314	24,5
Kamra	16	6,7	107	10,3	123	9,6
kettős kamra	–	–	2	0,2	2	0,2
<u>Kamra összesen:</u>	16	6,7	109	10,5	125	9,8
<u>Gunyhó</u>	–	–	1	0,1	1	0,1
Istálló	13	5,4	62	6,0	75	5,9
kettős istálló	–	–	2	0,2	2	0,2
<u>Istálló összesen:</u>	13	5,4	64	6,1	77	6,0
Lóistálló	6	2,5	52	5,0	58	4,5

¹⁴⁷ Szentí T. 1986. 557.

Istállók mindösszesen:	19	7,9	116	11,1	135	10,5
Ól	3	1,3	–	–	3	0,2
Sertésól	1	0,4	2	0,2	3	0,2
Juhszín	–	–	1	0,1	1	0,1
Tyúkól	–	–	3	0,3	3	0,2
<u>Ólak összesen:</u>	<u>4</u>	<u>1,7</u>	<u>6</u>	<u>0,6</u>	<u>10</u>	<u>0,8</u>
Szín	21	8,7	104	10,0	125	9,7
kettős szín	–	–	2	0,2	2	0,2
<u>Szín összesen:</u>	<u>–</u>	<u>–</u>	<u>106</u>	<u>10,2</u>	<u>127</u>	<u>9,9</u>
Kocsiszín	16	6,7	50	4,8	66	5,1
Faragószín	–	–	1	0,1	1	0,1
<u>Színek összesen:</u>	<u>37</u>	<u>15,4</u>	<u>157</u>	<u>15,1</u>	<u>194</u>	<u>15,1</u>
<u>Helyiségek összesen:</u>	<u>240</u>	<u>100,0</u>	<u>1041</u>	<u>100,0</u>	<u>1281</u>	<u>100,0</u>

Szegeden a szállási épületek beosztása így alakult: általában 2 szobakonyha-kamra, továbbá eg fedél alatt lehetett még lóistálló, szín, borház és pince. A telken volt még ököristálló, juhakol, isztronga és rovásos ástottkút.¹⁴⁸

Ezzel az általunk vizsgált vásárhelyi I. korszakot, a feudalizmust lezárhatjuk, és áttérünk a II. korszakra, amelyet „félfeudális kapitalizmusnak” nevezünk.¹⁴⁹

A II. korszak vizsgálata elé

A XIX. század második felében, a XX. század elején a tanya megőrizte bemutatott formáját. Más kérdés, és ezzel itt nem foglalkozunk, hogy a tanácsi építési rendeletek rendre módosították a tető anyagát, megtiltották a deszkából rótt kémények építését, előírták a téglalap készítését stb. Megjelentek azok a nagyobb gazdaságok, amelyek már a termelés valamelyik ágára szakosodtak. Ennek megfelelően, az épületek között az állatszálláshelyek méreteikben nőttek, sokasodtak, ill. az eszközök között a gépek száma is gyarapodni kezdett. (Rosta, magszeparátor, aratógép, több soros vetőgépek, ekekapák, gőzgépek stb.)

¹⁴⁸ Juhász A. 1985. 2: 445.

¹⁴⁹ Szentí T. 1989. 100.

A tanyaház mellett lehetett *cselédház*, *kisház*, vagy *másik ház*, amelyben a szolgálók, illetve a birtokos állandóan kint gazdálkodó idősebb fia és annak családja lakott. Ezeket az adatokat azonban igen nehéz nyomon követni és kimutatni a becüből. Különösen a vizsgált III. korszak jobb föltárása érdekében szükséges más levéltári fondok, így pl. a tanácsülési jegyzőkönyvek, a hozott rendelkezések stb. áttekintése, és jelentős segítséget nyújt a helyi sajtó, amely épp 1880-tól mind több vonatkozó adattal szolgál, különösen a társadalmi rétegek tekintetében, a szegények és módos emberek elkülönülésében, a polgárosodásban.

A vagyon területileg is elkülönült. Amikor a Pusztát, illetve a Nagy Rétet kiosztották, majd a Nyomáson is építkezés indult, megjelentek a *kistanyák*, *pusztai- réti-*, *nyomási tanyák*. Magántulajdonba kerültek az egykori *szőlőhegyek*, *kerti földek*, amelyeken szintén maradandó épületeket kezdtek emelni. A XIX. század végén, XX. század elején megindult az ármentesítő tiszai gátakon belül, az ún *Hullámtérben* is az építkezés. A *csőszházak* mellett megjelentek a *cölöpökre épült nyári szálláshelyek*, amelyek az idénymunkák idején biztosítottak menedéket. Ezen fejlődés mellett a tanya és a benne folyó életmód zömében hagyományörző maradt.

A II. korszak

Félfeudális kapitalizmus korában

Ingatlanok

Belterületi ingatlan

Jellemző, hogy a ház telke igen nagy. Pl. 1863-ban 288 □ öl, 1869-ben 299 □ öl, 1871-ben 183 □ öl, 1872-ben 420 □ öl stb. Cegléd városra ez nem volt jellemző, a porták kisebb területtel rendelkeztek, de találtunk kivételt is. Szalisznyó István kovácmester házportája 1859-ben, amelyen „gyékénytetejű paraszt lak” állt melléképülettel, 577 □ öles.¹⁵⁰

A városi ingatlanon a legfontosabb épület a többosztatú lakóház. 1862-ben Zsoldos István hagyatékában volt „[...]egy ház kőkéménnyel, de ócska gatzetejű, amely 12 öl hosszú, 3 ½ öl széles volt. Benne található 2 szoba, 1

¹⁵⁰ Kocsis Gy. 1988. 95.

konyha, 1 kamra. Az udvaron volt külön fedél alatt egy istálló és egy disznóól.¹⁵¹

A vagyonleltárak nem mindig említik, de elmaradhatatlan az ásott kút, amely mind az emberek, mind az állatok vízigényét biztosította; a szín, amelyben a kocsit a szánkót és néhány lószerszámot, földművelő eszközöket tartottak. Volt baromfiól, *életősház*, és azoknál a gazdaházaknál, amelyek tulajdonosa szőlőterülettel rendelkezett, a pincét is megtaláljuk.

Külterületi ingatlan

A vásárhelyi gazdák változó nagyságú, nem egyszer széttagolt külterületi ingatlannal rendelkeztek, amelyben a szántóföld uralkodott. A korszak elején a pusztai és réti földek zömében még feltöretlenek, amelyeket kaszálónak, nádlónak használtak, vagy legeltettek, illetve a Pusztta esetében elindult a művelésbe vételük. Gyakori volt a szőlőbirtok is, amelyre területileg szintén a széttagoltság jellemző.

1862-ben a Zsoldos hagyatékban lévő $\frac{2}{4}$ telek, vagy is 24 (1150/1600) hold bővealmi tanyaföld, Kishalom dülőben 9 (1450/1600) hold épület nélküli pusztai föld, a Sóstóparti halomban (a *rosszjárandóságban*) 1330 □ öl pusztai föld, és Kenyereháton 490 □ öl szőlő becsültetett.¹⁵² 1869-ben Héjja Viktor hagyatékában, három tagban találtak 795 □ öl, 610 □ öl, és 350 □ öl szőlőt; két tagban 2-2 (540/1600) hold szántóföldet.¹⁵³ 1871-ben elhalt Tolnai Ferenc hagyatékában volt 25 (950/1600) hold, ill. 14 (700/1600) hold „*Tanyaföld*”, amely mindig szántóföldet jelentett, valamint 97 $\frac{4}{12}$ □ öl *belső réti föld*.¹⁵⁴

A föld hasznosítását így jellemezték: „1. Tolnai Ferentz másfél fertáj tanyai fölgyibe búza vetés van 9 és fél hold (1100 □ ölivel). 2. Árpa vetés hólndnyi kései, vékon, köble négy forintjával. 3. Kukoritza vetés van mint 4 hólndnyi, mint kései holgya 10 véka tsüvesen. 4. A tanyának van bére 1 hold

¹⁵¹ Hódmezővásárhely város Árvaszékének iratai. (Továbbiakban: Árvaszéki iratok.) IV. B. 1408/d. (1862. Dec. 20.)

¹⁵² Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1862. Dec. 20.)

¹⁵³ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1869. Szept. 2.)

¹⁵⁴ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1871. Ápr. 14.)

vetése. 5. A többi földek tanya környéki vízesek haszontalan.”¹⁵⁵ A közel 40 holdas birtok alapján öt a középparaszti alsó rétegbe sorolhatjuk. 1872-ben Galamb Sára és Gari Jánosné hagyatékában volt 920 □ öl sarkalyi szőlő, és külön 185 □ öl szőlő szintén Sarkalyban.¹⁵⁶

A ceglédi szántók, kaszálók, kisebb területen feküdtek, egy-egy családra kevesebb földterület jutott, mint Vásárhelyen. Ugyanakkor az erdők és szőlők nagysága közel akkora volt, vagy valamivel nagyobb. Szalisznyó István kovácsmesternek 1859-ben volt 1500 □ öl kenderföldje, 1 hold és 1090 □ öl öregszőlője, és 1 hold, 600 □ öl erdője.¹⁵⁷ Az viszont kétségtelen, és ez nagyon jól követhető a borászathoz használt eszközök méretéből és mennyiségéből, illetve a becsült borkészletekből, hogy a szőlőgyümölcsstermesztésük fejlettebb volt, mint a vásárhelyieké, közel azonos nagyságú termő ültetvényekről nagyobb hozammal rendelkeztek, mint nálunk. Ez a vagyonosodásnak olyan jelentős különbségét is létrehozta, hogy a polgárosodásban megelőzték Hódmezővásárhelyt.

Tanyaépület

1862-ben Zsoldos István bővehalmi 24 holdas szántóföldjén így jellemezte a becsüs a tanyaházat: „[...]9 öl hoszú 2 ½ öl széles tanyai lak 1. szoba, 1. konyha, 1 kamra fa kéményel, gatzetőre – többi tanyai épületekkel.”¹⁵⁸ A fakémények ebben a korban nálunk még elterjedtek. Szegeden a város tanácsa 1819-ben hozott tűzbiztonsági rendeletének 4. pontjában előírták, hogy „[...]minden Háznak téglából készült kéményei légyenek, a régi tutajos fa kémények ellenben mentül előbb elrontassanak[...].”¹⁵⁹ Vásárhelyen egy 1861-es tanácsi határozat szerint a városban fakéményt többet már nem volt szabad építeni. Mint ismert, a tanyai építkezés lemaradással, de a városhoz igazodott. „[...]a’ bár mely alkalommal előfordulandó építkezéseknél is, újból készített fakémények használhatása egyáltalában megtiltatik, és csupán csak is kőkémények emelhetése engedtetik

¹⁵⁵ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1871. Júl. 24. A/113. 872. ügyirat.)

¹⁵⁶ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1872. Ápr. 29.)

¹⁵⁷ Kocsis Gy. 1988. 95.

¹⁵⁸ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1862. Dec. 20.)

¹⁵⁹ Juhász A. 1985. 2: 442.

meg – mely határozat, a város közönségének templomok előtti kihirdetések által tudtul adadni rendeltetik.”¹⁶⁰

Már az I. korszakban, a feudalizmusban jellemzett szállási épületek során világossá tettük, hogy a XVIII. sz. végére határunkban fejlett szállástanya-rendszer alakult ki, jelentős méretű lakóházzal és istállókkal. A II. korszakban továbbfejlődő tanyarendszert találtunk. Itt a termelés valamennyi jelentős ága megtalálható, nem egyszer a termékek háziipar jellegű feldolgozása is. A kézműipar és ennek épületei azonban változatlanul a városban voltak.

A II. korszak végén jól érzékelhető, hogy a tanyai termelés szakosodásával egyes épületek méretei megnövekedtek, attól függően, hogy állattartás vagy gabonatermelés folyt. Az istállók, takarmánytároló színek, ólak egyfelől, másfelől a hombárépületek, szerszámos színek erőteljes megnagyobbodásával találkozunk. Ől helyett mind inkább a méter veszi át a hossz mérték egységét. Nézzünk ezekre néhány példát:

1871-ből Tolnai István, néhai Tolnai Ferentz hagyatékában összeírtak: „3/8 telek, tanya, fölgyét, a rajta lévő épületeket betsülték fel:

1 sz. A tanyai épület 4 öl, 3 láb, hoszú, 2 öl, 4. láb széles, gyékén tetőre, rősz karba lévő ház konyha. 85 ft. 50 xr.

2 szer Egy istáló 4, öl, hoszú, 2, és fél, öl széles, gaz tetőre 65 ft.”¹⁶¹

1872-ből Német Pál tanyai ingatlanában volt: „[...]pusztai föld 24 (1040/1000) □ öl – holdja – per 200 ft. a 1. vadvizek járásában 4920 ft. Rajta lévő 8 öles vályog falú víz által meg rongált régi Zsindely tetejes épület – értéke – 400 ft. Összesen: 5320 ft. [...]Német Oktár [így] és Lajos kiskorúak nevére telekkönyvezve [Gorzván] 70 (362/1600) □ hold réti 1.ső és 2.ad oszt. föld – catastralis holdja per 300 ft. Összesen 21.100 ft. A rajta lévő lak és gazdasági épületek.

a. tanyai épület 10 öles hosszu 3 ½ öl széles – vājogfal zsindelytetőre – jókarba. –

b. hat öles kílábra [kólábra] épült zsindely tetejes – góré – és magtár – új épület. –

¹⁶⁰ CsML. Hf. II. Jkrv. 54/a – 1861.

¹⁶¹ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. A/113. 872. (1871. Júl. 24.)

c. nyolcz öles téglá – és vályogból épült gazdasági épület – egy padolt lakó szobával, istállóval új – épület. – 1600 ft.

d. kettős disznó ól. 100 ft.

e. jókarban lévő kút, készülettel 100 ft.[...]

A Gorzsai föld összes értéke: 24.600 ft.”¹⁶²

Szöke Pál tanyai földön álló ingatlanjáról 1873-ban ez a leltár készült:

„Ezen tanya épület vályog fal nádtető és fakéménynyel ellátva magában foglal egy Szobát, egy konyhát kamrát és istállót, a konyhába egyszerű hitvány fa kilincses ajtón, ebből a Szobába szinte egyszerű hitvány fa kilincses ajtón van a bejárás, van benne egy sár kemencze, rajta pedig kis egy fele nyíló ablak.

A konyha ajtótól mint egy egy ölnyire egy egyszerű hitvány fa kilincses ajtó a kamrába, ettől pedig két ölnyire hitvány egyszerű zár nélküli ajtó az istállóba vezet, van benne egy zabló, rács és hídlás. –

A tanya épülethez közel vályogfal és nád tetőre épített magtár található, melybe a bejárás egyszerű zár nélküli ajtón történik, van benne 3. rekesz, 7 darab deszkával.

Az épület körül van 5 nagy eperfa, két nagy akász [így] fa, egy nagy bodza fa és 20 darab meggy fa. –

A tanya épülettől a bejáró fele kövel fel rótt ágassal, gémmel, ostorfával, vederrel és vályúval ellátott kút található. –

Megjegyeztetik, miként a magtár teteje javítást kíván. –

Kelt H. M. Vásárhelyen 1873. Oct: hó 1én”¹⁶³

Szél Nagy János hagyatékában volt 1874-ben 9 holdnyi tanyaföldön „[...]levő épület 8° hosszú, 2 ½° széles, egy szoba, egy konyha, egy kamra lepadlásolva közép karban, becsár 240 ft. egy 5° istálló padlásolatlan roszkarban 100 ft. egy jó vízű kő kút 30 ft.”¹⁶⁴

1876-ban Deák Nagy Imre és János kültelki ingatlanairól készült becsü szerint, a pusztai föld volt „19 (1310/1600) hold, 3171 ft.

¹⁶² Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. A/320. 872. (1872. Szept. 9.)

¹⁶³ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1873. Okt. 1.)

¹⁶⁴ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. B/251. 873. (1874. Szept. 24.)

a. Ezen a földön levő épületek, jelesen: egy 14. mét[er] hosszú, 5. mét[er] széles, gaztetelyű rosz karban levő lakház, melyben van 1. szoba, 1. konyha, 1. kamra, méterenként 8 f[orin]ttal: 112.

b. Egy 4. m. hosz. 3 m. 500 cm. [így!] széles gaztetejű rosz karban levő sertés ól, méterenként 4. ftjával. 16 ft.

c. Egy kis téglá kút fölszerelve 15. ft[...]

[...]tanyai föld 38 (800/1600) hold, holdanként 208 fttal. 8008.

a. Ezen földön levő épületek, jelesen: 11. met. hosszú, 5. m. széles zszindelytetejű közép karban levő lakház, melyben van 1. szoba, 1 konyha, 1 kamra, méterenként 12 ftjával értékelve. 132 ft.

b. Egy 6. m. hosszú, 5. m. széles, zszindely tetejű közép karban levő magtár, méterenként 12. ftjával. 72.

c. Egy 9. m. hosszú, 5. m. széles gaztetejű, közép karban levő épület, melyben van 2. istálló, méterenként 8 fttal értékelve 72 ft.

d. Egy téglá kút föl szerelve. 20.”¹⁶⁵

A ceglédi tanyai termelés jóval szerényebb keretek között zajlott. Ez kiviláglik az igavonó állatok, a felbecsült művelési eszközök számából, a házi ingóságok jelentékenyebb értékéből.

A vásárhelyi határban nemcsak házak és gazdasági épületek álltak. Egy 1877-ből származó tanácsi ügyirat szerint a malmokat így írták össze:

„Megnevezésük	öröljázat	24 óra alatt örölt kg. lisztet
4 vízi malom	per 2	9.600
45 szárazmalom	per 1	54.000
70 szélmalom	per 2.	168.000
11 olajmalom	–	–

Véte[te]tt: 1 köre 24 ora után: vízimalomnál 1200 kg., szárazmalomnál 1200 kg., szélmalomnál 1200 kg.”¹⁶⁶

A vagyoneleltárak között találtunk egy szárazmalmot fölbecsülő ügyiratot is. Tanulságos, hogyan nézett ki az építmény és milyen felszereltsége volt ebben a korban:

¹⁶⁵ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1876. Aug. 26.)

¹⁶⁶ CsML. HF. 441 igt: érk. Jan. 25. 877. 142/t.ü. 177.

„Felvétetett a városi T[anács] Árvaszék f[olyó] évi 697/929 sz. végzése folytán a néhai Szőke Pál árvái tulajdonához tartozó tanyai Száraz malomról.

–
A malom épület cserép és zsindelel tetőre építve, 15. kőlábra helyezett malom sátorral s minden hozzá tartozókból áll; a malomház cserép tetőre kő kéménnyel ellátva fekszik. Van benne egy vámház melybe egyszerű kulcsos, vas sarkos, ajtó vezet, benne egy kis nyitott konyha. A malomházból egyszerű vas sarkos, záros, kulcsos ajtó molnár lakba vezet, van benne egy sár kemence rajta pedig két két fele nyíló ablak. A vámházban van két kő vágó csákány, egy felöntő, kőpöcze, kármentő, fél vékás, és egy liszt láda. A malom mellett egy kővel fel rótt ágassal, gémmel, ostorfával, és rovással ellátott kút találtatik. –

Megjegyeztetik, miszerint az egész malom hozzátartozóival együtt jó karban van, – továbbá hogy 200 □ öl földön fekszik. –

Kelt H. M. Vásárhelyen 1873. Oct. hó 1én.¹⁶⁷

Mobiliák

A városi háznál összeírt ingóságok

1862-ben, a Zsoldos István hagyatékában lévő városi ház a/ szobájában volt:

„1. festett asztal¹⁶⁸, 1. kettős karospad, 1. karospad, 3. karszék, 3. fenyő fa nyoszolya, 2. ismét ótska nyoszolya, 1. téka, 1. tükör /:fali:/¹⁶⁹, 2. fogas, 1. ótska dunyha, 1. derekaly, 2. párna¹⁷⁰, 2. lepedő.

b/ Kamrában

1. egy akós vas abroncsos hordó, 1. két akós vas abroncsos hordó, 1. 4. akós vas abroncsos hordó, 1. 6. akós vas abroncsos hordó, 1. 8. akos fa

¹⁶⁷ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1873. Okt. 1.)

¹⁶⁸ Kocsis Gy. 1988. Cegléden is vannak még festett bútorok (pl. festett faszék, nyoszolya 1851-ből, 38. p.), de mind több a fényezett. Ilyeneket írtak össze például 1851-ben (38. p.) és 1864-ben (122. p.) íróasztalt becsülve. 1871-ben: „fényezett kis asztal tükörrel”, azaz *tükörasztal* volt, amely Vásárhelyen a vizsgált korszakban jelentkezett a polgárházakban. (146. p.) 1853-ban egy *furnirozott* almáriumot is összeírtak. (49. p.)

¹⁶⁹ Kocsis Gy. 1988. Cegléden találtak kisebb, nagy, fali, lábas, metszett üvegű tükröket, amelyek szinte minden házban voltak. Pl. 1850-ben (23. p.), 1851-ben (29. p.), 1853-ban (49. p.).

¹⁷⁰ Kocsis Gy. 1988. Cegléden a legtöbb háztartásban igen sok párnát írtak össze. Pl. 1851-ben 12 darabot (29. p.), 1871-ben 12 darab fehér vánkoshajat (141. p.). Vöröscsíkos huzattal volt dunyha, derékaly, abrosz, szőrtarisnya, kartonszoknya. (Pl. 1871-ből, 135. p.)

abroncsos hordó, 1. 18. akós vas abroncsos kád¹⁷¹, 1. sütő teknyő, 1. mosó teknyő.”¹⁷²

Ezt a leltárt egy november 9-i részletező felmérés előzte meg. Ebben többek között szerepelt még: „egy kettős karospad, egy kétkarú szék, egy nagy kék láda alsó fiókkal, egy kis sásszék, 14 párna, 6 derékally, 5 sávolyos abrosz, 7 ingváll, 14 pendel, 1 pakláda, 1 csobolyó, 22 nagyobb tál, 40 tányér, 25 fehér tányér, 8 kisebb tál¹⁷³, korsó, 49 vas kalán, 4 vasfazék, 2 tőke, 1 hurkatöltő, 2 kanta, 1 födeles garaboly¹⁷⁴, 6 kosár, 18 zsák, 1 kerek rokka, 1 nádvágó, 1 gombolyító, 1 bádogszita, 1 vonószerk¹⁷⁵[...]”¹⁷⁶ stb, stb.

1863-ban néhai Zsoldos István hagyatékában többek között ezeket az ingóságokat becsülték:

„Kettős karospad, 3 karszék, 6 nyoszolya, 1 téka, 2 fogas, 1 tükör, 18 zsák, 1 csobolyó, 6 hordó (1-10 akó közöttiek), 1 nagykád, 1 cseber, 2 dézsa, 1 Konyha almárium, 22 cserépedény, 6 tál, 53 tányér, 4 szilke, 6 köcsög, 1 tőke, 2 fazék, 5 kosár, 3 láda, 4 szántalp, 2 talicska, 1 moslékos[...]”¹⁷⁷ (Valószínű, hogy a szántalpak a tanyai ingatlanból kerültek haza.)

1869-ben Héjja Viktor hagyatékában sok más között ezeket írták össze: „Megyszínre festett sublót, sárga festett nyoszolya (új), Kékre festett rengőszék, és kétkarúszék, Ócska képek rámában¹⁷⁸. Aranyozott rámás kistükör, Rézgyertyatartó, 4 db. hordó, Vastengelyes vontatókocsi, [és a 31. tétel:] Vidacs féle vas eke.”¹⁷⁹

1871-ben Tolnai Ferenc hagyatékában volt: „Egy hosszú szék, Borotválkozó tükör, Dohánytartó, Nagy pohár, Gyermekpaplan,

¹⁷¹ Kocsis Gy. 1988. Cegléden találtak: fa- és vasabroncsos, ill. *kancahordót*. (Utóbbi terménytárolásra használták.) 1850-ben 22 darab hordót ½-8 akós között (26. p.), 1855-ben 47 darab 1-11 akós között (64. p.), 1857-ből pedig 3 db. pálinkaüstöt csővel (84. p.).

¹⁷² Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1862. Dec. 20.)

¹⁷³ Kocsis Gy. 1988. Ceglédi összeírás szerint tálak voltak: 1850-ben 36 nagyobb, 33 kisebb-nagyobb (23. p.), 1856-ban 12 db. (73. p.), 1857-ben 21 db. (83. p.). Tányérok: 1850-ből 38 db. (23. p.), 1851-ből 18 db. (30. p.), 1856-ból 12 db. (73. p.).

¹⁷⁴ Kocsis Gy. 1988. Ceglédről 1879-ből 2 *garabolyt* írtak össze (171. p.).

¹⁷⁵ Kocsis Gy. 1988. Ceglédről 1850-ből egy *faragószéket* említ. (26. p.)

¹⁷⁶ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1862. Dec. 20.)

¹⁷⁷ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1863. Dec. 18.)

¹⁷⁸ Kocsis Gy. 1988. Cegléden a faliképek a legtöbb házban megtalálhatók, még hozzá szép számmal. (Ez a jelenség a szegedivel rokon.) Arany rámájú falikép 13 db. 1851-ből (29. p.), 19 db. 1857-ből (83. p.), 9 kép 1858-ból (88. p.), 3 db. olajfestmény 1864-ből (122. p.), 7 falikép 1870-ből (128. p.), egy olajjal festett kép aranykerettel 1871-ből (140. p.). Petőfi arcképe egy kovácsmester tulajdonában 1872-ből (151. p.), 4 olajnyomatú kép 1878-ből (165. p.) stb.

¹⁷⁹ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1869. Szept. 2.)

Szalmatakaró, Tarhonyarosta, 1 vasláb, 2 kasztroly [19. tétel], 1 bádóg paprikahordó, Tejszűrő szita, 1 szivárványos mécs, Kanáltartó, 1 Weidling, 18 vaskanál, 50 finomabb tányér, famozsár, 7 csésze¹⁸⁰, 2 sótartó bödön, Uborkás kanta, 16 fazék, 2 oláh hombár, 2 fehér ferslóg, fából és bádógból zsíros csöbör, ill. bödön, 1 üveglámpás, kádak (sróffal), 3 hordó, Nagy fagereblye, 1 ruhaszárító-kötél, 1 gyermekálló, 1 üvegpipa.”¹⁸¹

1872-ben Galamb Sára hagyatékában találtak: „3 fali képet, 1 fa gyertyatartót, 2 torma reszelőt, 3 zsíros kantát, 12 cserép tálat, 12 tálat, 31 tányért, 3 szappanöntő rámat, 1 nádvágót és hozzávaló tűt, 2 hagyma kapát.”¹⁸²

A ceglédi belterületi ház felszereltsége egy korszakkal járt a vásárhelyi előtt, vagy úgy is fogalmazhatunk, hogy mi a ceglédi polgári szintet csak az általunk vizsgált III. korszakban, 1880 után, illetve a századfordulót követően értük el. Kocsis Gyula feldolgozásából (1988) a ceglédi bútorok közül meg kell még említenünk a bőrszékeket 1851-ből (39. p.), bőrös kanapét 1855-ből (64. p.) vagy a bőrdíványt 1860-ból (102. p.). Megjelenik a fürdőkád elődje, a *fürösztöteknő* 1853-ból (55. p.) és 1879-ből (167.), de 1851-ben Bíró Pál közgyámi tisztségviselő hagyatékában már *fürdőkádat* is találtak (36-44. p.). Nálunk a teknőben még ruhát mosnak, legfeljebb kisgyermeket fürösztenek.

Ki kell emelnünk a könyvek szerepét is. Ebben ugyan Vásárhelynek, mint fentebb láttuk, nincs szégyelni valója, de a ceglédi háztartásokban elterjedtebbek. 1857-ből összeírtak 30 régi könyvet (82. p.). Bíró Pál hagyatéka megőrizte 1851-ből Fényes Elek től „Magyarország leírását, Tudor Mária drámát, az Alföldi Színműtárt, Gazdasági kistükört, az Emlékezet köveit, Halotti predicatorokat, Erkölcsi prédikációkat, Ovidius Nasonis kötetét”, német, latin, angol nyelvű könyveket, a Pesti Divatlapból 19 számot, az Életképekből 21 számot (41-42. p.).

A polgári öltözködésmódra több viseleti darab is jellemző volt, amelyet Vásárhelyen nem találtunk. 1857-ben összeírtak 2 viselt fekete *frakkot* (82. p.) Sziner György árvabizottmányi számadó tulajdonából. 6 darab gömböcös, kasmér nyakkendőt találtak 1851-ben (33. p.). Ugyancsak a férfi viseletéhez

¹⁸⁰ Kocsis Gy. 1988. Ceglédről 1857-ből 10 bögrét és 15 csészét említenek (83. p.).

¹⁸¹ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1871. Ápr. 14.)

¹⁸² Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1872. Ápr. 29.)

tartoztak 1857-ből: fehér selyem mellény, 6 ing, 6 gatyá, 7 pár harisnya, 6 törülköző, és 3 pár *fénymázás topán* (82. p.) Nőknél 1859-ből: selyemkötő, selyemruha, selyem ernyő (97. p.).

Az egyszerű sötét, kevés színből álló vásárhelyi női öltözékekkel szemben 1879-ből Ceglédről, Tóthné Zsíros Terézia földműves asszony tulajdonából ismert: sárga kartonszoknya, hamuszín csíkos posztókendő, kék és fehér kötények, rózsaszín kartonszoknya, fekete ternószoknya, csíkos batisztszoknya, kék kartonszoknya, zöld szőrszoknya, kávészínű csíkos posztókendő, lila selyemkendő (172. p.) stb. Az ágyterítők is színgazdagok. 1872-ből 2 lila és 1 rózsaszín volt összeírva (150. p.)

1857-ben megjelent a *takaréktűzhely*, 1879-ben a *sparherd* (168. p.)

Végül érdemes megismerkednünk 1871-ből Igó Andor református ügyvéd hagyatékában összeírt néhány tárggyal, amelyek Vásárhelyen csak a századforduló után jelentek meg. Kávédaráló (137. p.), porcelán csészék és teáskészlet aranyozott széllal (138. p.), réz kávégep (139. p.), metszett poharak, különböző üvegpalackok, üveg virágtartók (137. p.), ezüstszerű asztal, ezüst evőeszköz, ezüst varrókészlet, különböző ékszerek (141. p.). A polgári vendéglátás szinte a főúrral vetekedhetett, hiszen csupán asztalkendő 78 darabot írtak össze, köztük 12 vörös és 6 kék rojtosat (141. p.). Volt továbbá 18 darab csipkés, fehér függöny (141. p.), és 3 db. padlószőnyeg (145. p.).

A tanyán összeírt ingóságok

1871-ben Tolnai Ferencz hagyatékából összeírtak: „1 vas tengelyes Deszka oldalú Kocsi, 1 fa tengelyes kocsi, 4 fa vella, 2 eke felszerelve, 1 vas borona 2 vontató kocsi felszerelve, 2 vas gereblye[...]”¹⁸³ stb.

1871-ben Zsoldos János pusztai szárazmalmában lakó Király Jánosné hagyatékában találtak: „1. Kocsi, 1. Eke taliga nélkül, 2. derék alj 32 font tollal, 5. párna tollal 24 font, 1. Dunna 6 ½ font tollal, 4. párna 19 ½ font tollal, 4. üres párnahaj, 2. üres párnahaj, 2. ágy terítő, 3. lepedő, 1. sárgára festett fenyő fa nyoszolya, 1. ócska fenyő fa kis asztal, 3. ócska fenyő fa szék, 1. fali óra, 1. vasas ócska hordó, 1. ócska láda, 2. nyakba való sejem kendő, 1.

¹⁸³ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1871. Ápr. 14.)

fejre való ócska selyem kendő, 1. ócska rokolya, 1. ócska fehér szoknya, 1. hosszú ujas ruha, 1. fekete atlasz fejre való kendő, 2. nyakbavaló nagy szőr kendő, 1. gyapjú fej kendő, 2. alsó szoknya, 3. szoknya, 4. kötő, 3. fejre való karton kendő, 2. négy rőf fehér vászon, 1. 8 rőf szoknyának való karton, 1. 18 rőf karton ruhának [való], 1. darab új karton, 1. ócska karton felöltő, 1. darab karton, 4. dirib darab vászon, 2. ing, 1 fel öltőnek való parket 3 ½ rőf, 1. Kis szőr kendő, 3. fel öltő, parket, és vata, 1. ócska csurak.”¹⁸⁴

A III. korszak Kapitalizmus korában

Ingatlanok Belterületi ingatlan

1884-ből vizsgált vagyonelemlékekben Pásztor Istvánnak volt 416. □ öl udvarterű lakháza.¹⁸⁵ Szabó Ferenc hagyatékában egy 216. □ öl udvarterű házat [⁴/₈. része.] találtak.¹⁸⁶ Balázs Erzsébetnek 224. □ öl udvarterületű lakháza volt.¹⁸⁷ Sulcz Jánosnak 300. □ udvarterű lakháza.¹⁸⁸ Tühegyi Sárának 210 □ udvarterű háza. Tóth Ferencnek 280. □ öl udvarterű háza.¹⁸⁹

Az 1890-es évekből származó vagyonelemlékekben, Bánfi Mihály hagyatékában volt 392. □ öl udvarterű lakház.¹⁹⁰ Rákós Péter 153. □ udvarterű háza.¹⁹¹ Csanki István hagyatékában összeírtak: 165 □ öl udvartéren épült „két ház közül a kisebb s gatzetös[...]” ingatlant.¹⁹² Dobos Judit 280. □ öl udvarterű házát.¹⁹³ Dani Sándor hagyatékában 268. □ öl udvarterű házát.¹⁹⁴

¹⁸⁴ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1871. Dec. 4.)

¹⁸⁵ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1884. Jún. 17.) Itt jegyezzük meg, hogy a továbbiakban a leltárból történt idézőjel nélküli felsorolások is betűhív közlést jelölnek, ezeket tehát ezért találjuk a mai helyesírástól eltérő módon írva.

¹⁸⁶ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1884. Júl. 20.)

¹⁸⁷ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1884. Jún. 28.)

¹⁸⁸ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1884. Júl. 13.)

¹⁸⁹ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1884. Márc. 9.)

¹⁹⁰ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1891. Szept. 10.)

¹⁹¹ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1898. Dec. 30.)

¹⁹² Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1899. Jan. 19.)

¹⁹³ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1899. Jan. 11.)

¹⁹⁴ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1899. Jan. 5.)

Az 1900-as években, Szattmári Zsófia hagyatékában volt: 210 □ öl udvarterű ház.¹⁹⁵ Bordás Julianna esetében 86. □ öl udvarterű ház.¹⁹⁶ 1907-ben Gál Mártonnak volt: 179 □ öl udvarterű, más portán 739 □ öl udvarterű háza.¹⁹⁷ Mucsi Lajos esetében pedig 172. □ öl udvarterű háza.¹⁹⁸

Sajnálattal kell megjegyeznünk, hogy a vagyonösszeírások a beltelki ház részletes leírására ebben a korban már nem tértek ki. Ugyanakkor példánk alapján is érzékelhető, hogy bár az udvarterek, a lakóházak portái is mind inkább csökkentek, még mindig viszonylag nagy, átlagban 200-400 □ öl területtel rendelkeztek.

Külterületi ingatlan

A vagyonleltárak összeíróinak szemléletét tükrözi, hogy ugyanazokban a becsükben, amelyekben a városi házról nem tettek említést, a tanyaépületeket gyakran felsorolták vagy részletezték. Ebből arra következtethetünk, hogy még a XX. század első felében is értékesebbnek ítélték a tanyai ingatlant, mint a városit.

Az 1884-es évből származó hagyatéki leltárakban Tót Ferencnek volt 2 (1460/1600) hold fürkehalmi szántója, 38 ⁸/₁₂ □ öl belső rét a XXIV. dülőben, ugyancsak a belső réten 58. □ öl.¹⁹⁹ Hős Mihály vagyonában volt 15 (139/1600) hold tanyaföld, rajta 1. lakház, 1. istálló, 1. ól és 1 téglakút. (Városi ingatlannal nem bírt.)²⁰⁰ Balázs Erzsébet hagyatékában találtak: 116. □ öl belső réti földet, más tagban, ugyancsak belső réti földet 58. □ ölet.²⁰¹ Sulcz János tulajdonában: 1165. □ öl paperei szöllő, 2 (540/1600) hold paléi szántó, ezen földben termett őszi búza, más tagban 2 (540/1600) hold paléi szántó, 2 (2198/1600) hold arany temetői szántó föld, 3 (280/1600) hold kincses temetői szántó föld, 2 (540/1600) hold arany temetői szántó föld, 385. □ öl legelő mind szenti ereszkedőnél, 38 (10/12) □ öl belső rét, 1 (270/1600) hold szántó Paléban, ezen földön termett árpa, 229. □ öl legelő mind szenti

¹⁹⁵ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1902. Okt. 10.)

¹⁹⁶ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1903. Febr. 16.)

¹⁹⁷ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1907. Máj. 31.)

¹⁹⁸ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1908. Okt. 18.)

¹⁹⁹ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1884. Márc. 9.)

²⁰⁰ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1884. Ápr. 27.)

²⁰¹ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1884. Jún. 28.)

ereszkedőnél.²⁰² Tühegyi Sára hagyatékából: 417 $\frac{5}{10}$ □ öl mámai szőlő, 5 (1430/1600) hold külső réti föld a VI. dűlőben, 1 (1280/1600) hold legelő aranyad halomban.²⁰³

Az 1886–1899 évek közötti időszakból, Dani József Mártély-oldali tanyai birtokos ingatlanai között felmértek: 252 □ öl kenyerehádi szőlőt, 10 (162/1600) hold barattyosi tanya földet s rajta levő épületeket, és 58 □ öl belső réti földet.²⁰⁴ Bánfi Mihály tulajdonában találtak 1891-ben: 7 (1466/1600) hold legelő földet Kanász-halomban, rajta 1. db. 10. $\frac{8}{10}$. méter hosszú, 4. $\frac{8}{10}$. méter széles zsendelytetős istállót, 1. db. 4. $\frac{4}{10}$. méter hosszú, 3. $\frac{6}{10}$. méter széles zsendelytetős félszer, 1. db. 10. $\frac{8}{10}$. méter hosszú, 2. $\frac{7}{10}$. méter széles zsendelytetős félszer, 1. db. 3. $\frac{7}{10}$. méter hosszú, 1. $\frac{7}{10}$. méter széles deszka tetős göré, 1. db. 7. $\frac{1}{10}$. méter hosszú, 2. $\frac{6}{10}$. méter széles zsendelytetős félszer ól, 1. db. 15. $\frac{2}{10}$. méter hosszú, 5. $\frac{1}{10}$. méter széles zsendely tetős lakház, és 1. db. felszerelt téglakút. Továbbá 441. □ öl legelő föld Kanász halomban, 1008. □ öl legelő föld Kanász halomban, 1. (811/1600) hold legelő föld Kanász halomban, 2. (217/1600) hold legelőföld, 3. (483 $\frac{1}{3}$ /1600) hold legelő föld. Az utóbbi kettő földrajzi helyét nem írták le.²⁰⁵

1897-ben Kardos János hagyatékában, a Kútvölgy dűlőben több tagban volt azonos minőségű: 4 (1356/1600) hold, 4 (1300/1600) hold, 18 (560/1600) hold, 2 (187/1600) hold földje. A tanyaépületeket pedig így jellemezték: „1. 8° [továbbiakban méter] hosszú, 3 m. széles tanya épület vert falú Cserép tetővel, van benne 1 szoba, 1 konyha, 1. kamara. 2. istálló 8 m. hosszú, 3 m. széles vert falú zsendely tetővel – van benne istálló kocsiszín ol – ezen épületek mind régi roskadozottak az istálló dűlőfélben[...]²⁰⁶

1898-ban Rákóc Páter tulajdonában volt 2 (540/1600) hold szántóföld.²⁰⁷ Dobó Judit hagyatékában volt 1899-ben: 19 (95/1600) hold tanya föld, s rajta levő tanyaépületek, 366 $\frac{4}{6}$ □ öl tanya föld Erzsébet oldalban, más tagban 1 (600/1600) hold tanya föld Erzsébet oldalban, ismét

²⁰² Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1884. Júl. 13.)

²⁰³ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1884. Aug. 11.)

²⁰⁴ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1886. Máj. 8.)

²⁰⁵ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1891. Szept. 10.)

²⁰⁶ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1897. Nov. 5.)

²⁰⁷ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1898. Dec. 30.)

más tagban 1 (600/1600) hold tanyaföld Erzsébet oldalban, további 1 (600/1600) hold tanyaföld Erzsébet oldalon, végül ismét 1 (600/1600) hold tanyaföld Erzsébet oldalon.²⁰⁸ 1899-ben Csanki Istvánnak volt: 415 □ öl szőlő, 195 □ öl szőlő, 38 $\frac{9}{10}$ □ öl belső réti föld, más tagban ugyancsak 38 $\frac{9}{10}$ □ öl belső réti föld.²⁰⁹ 1899-ben Bese Juliána hagyatékában találtak: 1215 □ öl szőlő föld, 504 □ öl szőlő föld, 305 □ öl szőlő föld, 485 □ öl szőlő föld, 39 □ öl belső réti föld, 58 $\frac{2}{12}$ □ öl belső réti föld.²¹⁰

1902-ben Szattmári Zsófiának volt 20 (1283/1600) hold szántója, 1273 □ öl legelője, és szintén 21 (134/1600) hold szántója a Lebuki dülőben.²¹¹ Bordás Juliánának 1903-ban 212. □ öl szőlőjének $\frac{1}{4}$ része, ugyancsak 212 □ öl szőlőjének $\frac{7}{14}$ része Aranyágban.²¹² 1907-ben Gál Márton hagyatékában ezeket találták: 118 □ öl szőlő, 2 (1020/1600) hold szántó, 484 □ öl, ill. 63 □ öl kert, 11 (805/1000) hold szántó, más tagban 5 (1092/1600) hold szántó $\frac{1}{4}$ része, ismét 1 (1337/1600) hold szántó, 284 □ öl szőlő, 161, és 78, □ öl kisebb földterület 1495 □ öl legelő, 7 (311/1600) hold szántónak fele Cinkus dülőben.²¹³ 1908-ban Mucsi Lajosnak 592 □ öl szántó, 8 (262/1600) hold szántó, más tagban 4 (126/1600) hold szántó, ismét 1 (143/1600) hold szántó, további 440 □ öl szántó, további 5 (734/1600) □ öl szántó $\frac{2}{3}$ része Kopáncson.²¹⁴

1922-ben Szatmári Sándor Tanya 869. sz. ingatlanán így mérték föl az épületeket: „1. 15 m. hosszú 6 m széles vájug falu gatzetejű Zsindelel szeget rószerű állapotban van enek elötte végig 2 m cserép ereszel 1. szobát, 1. konyhát 1 kamrát magába foglaló épületből áll enek végében 6. m hosszú 3. m széles vájug falu zsindel fedelű 1. konyhát foglal magában az tető rószerű állapotban van.

2. 14 m hosszú 6 méter széles vájug falu gaz tetejű cserépel szeget rószerű állapotban van 2. istálot 1 polvást foglal magában.

3. 14. m. hosszú 4. m. széles vájug falu szimpla cserép tetejű 3 ólat 1. nyitott elejű szint foglal magában.

²⁰⁸ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1899. Jan. 11.)

²⁰⁹ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1899. Jan. 19.)

²¹⁰ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1899. Febr. 5.)

²¹¹ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1902. Okt. 10.)

²¹² Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1903. Febr. 16.)

²¹³ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1907. Jún. 12.)

²¹⁴ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1908. Okt. 18.)

4. 6. m hosszú 2 m széles ószlopokon álo léczoldalú zsindelel tetejű 1. sorét foglal magában az mai forgalmi értéke 32. ezer azaz harmincz két ezer koronára becsüljük[...]²¹⁵

Bőséges példáink mutatják, hogy a XX. század elejére mennyire széttagolódott a földtulajdon, és az egyes gazdák kezén az évszázados öröklődés, hagyatkozás során mennyire szétaprózódtak a birtoktestek.

Mobiliák

A városi háznál összeírt ingóságok

A bútorok közül megtalálhatók a sublót, dívány, a fényezett, politúrozott²¹⁶, hajlított, bőrrel fedett polgári bútorok.²¹⁷

A háziipar eszközei közül említjük a varrógépet²¹⁸, gyalupadot, szíjvarró széket.

A háztartási eszközök közül kiemeljük a cirokseprűt, tésztareszelőt, a fa fürdőkádat²¹⁹ és a takaréktűzhelyt.²²⁰

A tároló edények között megtaláltuk a bádóg-, vas- és zománcozott edényeket.²²¹

A sütő- és főzőedények sorába a konyhai pléhedények.²²² és a zománcozott edények léptek.

A kertészkedés, borászkodás eszközei között – a hordókon, dézsákon, csebreken kívül – ezeket találtuk: porzókefe, bádóglocsoló, szőlőpermetező, üveglopó és meszescseber.

A vagyoneleltárakról akkor kapunk igazán átfogó és szemléletes képet, ha az egyes háztartások, illetve gazdaságok összeírásaiból a legjellemzőbb tárgyakat és eszközöket emeljük ki.

²¹⁵ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1922. Jún. 6. Az ügyirat száma és kelte: 1058/1923. Ái.)

²¹⁶ Kocsis Gy. 1988. Ceglédről 1882-ből fényezett, kétajtajú ruhásszekrényt (194. p.), ill. 1884-ből politúros szerkényt (202. p.) említene. Politúros nyoszolyát pedig 1898-ből (263. p.)

²¹⁷ Kocsis Gy. 1988. Ceglédről 1898-ből 6 db. *tonetszék* (263. p.) említettek.

²¹⁸ Kocsis Gy. 1988. Ceglédről is ebben a korszakban említik (229. p.), és 1897-ből *Singer* varrógépet (259. p.).

²¹⁹ Kocsis Gy. 1988. Ceglédről 1898-ből *fürdőtust* (263. p.) említettek.

²²⁰ Kocsis Gy. 1988. Ceglédről 1887-ből *öntött kályhát* és 2 db. *takaréktűzhelyt* (205. p.) írtak össze.

²²¹ Kocsis Gy. 1988. Cegléden feltűnően nagy számban írtak össze különböző tároló üvegeket, befőttes üvegeket, egy háztartáson belül. Pl. 1889-ből 80 üveget (225. p.), 2 nagy és 13 kisebb üveget

(221. p.) stb.

²²² Kocsis Gy. 1988. Ceglédről 1886-ből pléhből említik a leltárak: a gyertyatartókat, mércéket, tölcséreket, kantákat, kanalakat (208-209. p.) 1889-ből a pléhkancsót, pléhkályhát (215. p.), pléhkannát 1889-ből (223. p.), és 13 darab pléh *konyhaszerelvényt* (220. p.).

Pásztor István házában 1884-ben a következőket írták össze; a bútorok közül: „1. fenyő asztal, 2. sarokpad, 1. ócska rengő, 3. karszék, 2. fenyő ágyfa, 1. kis fali fogas, 1. kis fali szappantartó, 1. kis tükör, 1. fali óra, 1. tót hombár, 1. hosszú asztal, 1. kerek asztal szék.”

A háztartás eszközei közül: „1. petróleumos hordó, 1. sütő, 1. mosóteknő, 1 szék láb, 1. sütő lapát, 2 szita, 2. rosta, 9 zsák, 2. ponyva, 1. fa lámpás, 1. kolbász töltő”.

Evőeszközök: „1. nagy kés, 5. kisebb, 1. nagy vas kanál, 1. fa kanál, 1. kis bádoggal kanál tartóval.” Edényfélék: „1. réz üst, 2. tepszi, 2. bogrács, 1. kis serpenyő”.

A tárolás eszközei ezek: „1. négy akós vizes hordó-féle, 1. falkulacs, 1. kis bődön, 1. pár szárító, 2. kis vessző kas, 1. egész, 1. fél vékás, 2. szakajtó kosár, 1. káposztás kád, 1. dézsa, 1. kis cseber, 1. három akós, 1. másfél akós, 1. rosz fél fenekű negyed akós hordó,²²³ 1. kis sütő teknő, 1. ferslag”.

A háztartás szerszámjai: „1. rámás, 1. kereszt fűrész, 1. köszörűkő vályúval, 2. fúró, 1. falapát, 1. rosz vonó szék, 2. kis létra, 1. kis fagereblye, 1. fejsze, 1. kis rosz balta, 10. fontnyi ócska vas,²²⁴ 1. szőlő ültető fúró”.

Ruhaféleség: „1. ócska báránybőr suba, 1. pár ócska csizma, 2. vászon tarisznya”.

Összeírtak még: „1. rosz szántó vasat, 20. köböl búzát, 2. fél és $\frac{1}{4}$. oldal szalonnát, valamint $2\frac{1}{2}$. tábla mosó szappant”.²²⁵

Balázs Mária hagyatékában írtak össze; az ékszerek közül: „Egy pár arany fülbevalót, Egy arany fejcs gyűrűt, Egy arany karika gyűrűt, Egy ezüst emlék gyűrűt”.

Ágynemük közül: „Három darab lúdtollas párna, Egy lúdtollas töltött derékalj, K ét paplan, egy virágos, egy vörös, zöld posztó ágy terítő, négy slingelt fehér párnahaj, Négy fehér párnahaj cinzeczczal, Három tarka párnahaj, Egy zöld posztó ágy terítő”.

²²³ Kocsis Gy. 1988. Ceglédről 1880-ban összeírtak: 8 db. 1-5 akós hordót, egy 25 akónyi kádat, és egy 8 akónyi kádat (176. p.), 1886-ból 16 db. hordót 129 literestől 6 akósig (209. p.).

²²⁴ Megjegyezzük, hogy a ceglédi vagyonleltárakban is előfordult a „Dirib-darab vasak” megjelöléssel az összegyűjtött ócskavasak, karikák, szögek stb. felmérése és értékelése.

²²⁵ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1884. Jún. 17. Az ügyirat száma: II. 319/884.)

Bútorok: „Egy arany keretű nagy tükör, Egy drb. egy ajtós schifon, Egy teljesen felszerelt ágyfa, Egy (: toli :) kihúzásos ágy, Egy fenyőfa festett kanapé, Három sárga karszék, Egy kétféle nyíló fenyőfa asztal”.

Felső ruhák: „Egy nyakba való selyem kendő, Egy nyakba való török kendő, Egy nyakba való fehér posztó kendő, Egy fekete nyakba való ternó kendő, Egy kis posztó kendő, Egy fejre való kék selyem kendő, Egy fejre való fekete atlasz kendő, Egy öltözet fekete ternó ruha, karton ruha, viselő ruha, két piket fehér szoknya, két sifon fehér szoknya, Két pár cipő”.

Alsó ruha: „4 drb. hosszú vászon női ing”.

Háztartási textíliák: „Három drb. sávolyos asztal terítő, három drb. törülköző kendő, Három drb. fehér asztal kendő, Három darab színes asztal terítő”.

Személyes tárgyak: „6 drb. vegyes színű zseb kendő, Egy fekete selyem napernyő, Egy bicska, Egy fehér kő mosdó lavór, Két tábla fehér szappan, 6 kis drb. fehér szappan”.²²⁶

Konyhaeszközök: „6 drb. evőkés és 6 drb. villa, 2 drb. konyha kés, 3 drb. pachfon és 3 drb. vas kanál, 6 drb. fehér porcelán tányér, 2 drb. fehér porcelán leveses tál”.

Háztartási eszközök: „Egy fenyőfa nagy dézsa, egy fenyőfa mosó teknő”.²²⁷

A továbbiakban az egyes tárgyfélések elkülönítése nélkül, inkább a még hiányzó, de meghatározó jelentőséggel bíró dolgokra összpontosítva, az összeírások sorrendjében ismertetjük a városi háznál talált fontosabb és érdekesebb tárgyakat.

1884-ben Zádori János hagyatékában találták: „1. ócska juhbőr bekecs, 1. ócska mákos szürkankó (felöltő), 1. kalap, 1. pár viselt csizma, 1 csíkos szőrtarisznya, 1 nagy zöld butella (cserép), 1. vas sársímító, 1. borotva kővel, fatokban; valamint sárga festésű bútorok, árpa- és búzaocsú”.²²⁸

Csanádi Judit hagyatékában összeírtak: „1. Karton ágyterítőt, 8 vászon törülközőt, 1. sávolyos abroszt, 3 vászon szakajtóruhát, 1 miskolczi szoknyát

²²⁶ Kocsis Gy. 1988. Ceglédről összeírtak: 1882-ből *kanári madarat kalickástól* (198. p.), 1888-ból *hőmérőt* (211. p.), 1893-ból *gyermekkocsit* (230. p.), 1889-ből özv. Szúnyogh Istvánné gazdálkodó hagyatékából db. *pisztolyt* (214-2228. p.) stb.

²²⁷ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1884. Márc. Az ügyirat száma: II. 387/884.)

²²⁸ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1884. Aug. 8. Az ügyirat száma: 2448/884.)

derékkel, fekete szőr és karton kötényt, fekete napernyőt, fekete mohakendőt, pamut fejkendőt, 3 kézbevaló kendőt, batisztból és kartonból, 1 háromfiókos fenyősublót és 1 fiókos tükröt”.²²⁹

Szabó Ferenc hagyatékában többek között volt: „1 Sárga festett fekete szőrű suba, 2 posztó magyar nadrág, mellény (ócska), 1 nyári vászon felöltő, [a bútorok zöme zöldre festve:] 1 keményfa (ócska) fényezett karszék és nyoszolya, 1 fali óra 2. súlykörtével, 1 fehér festésű fenyő kredenz [így], felső fiókkal, 2. ajtóra, 1 sárga csíkos czihájú párna, 3 pamut lepedő, 1 ócska szövet ágyterítő, 1 kartonból [való], 1 rongyból szőtt pokróc, 1 barna konyhai fenyőasztal (ócska), 1 kis sarok korsóálló, 1 ágy faráma, 1 kézi falámpás, 1 porcelán pecsenyés tál, 6 zöldcsíkú fehér tányér, 1 cserép lisztes bodon, 1 tésztareszelő bádogból, 1 kis bélteknő, 1 sulyok, 1 üveg légyfogó”.²³⁰

Török Mária esetében becsültek: „1 prêmes téli kabátot, 1 őszi posztó kabátot, 1 zöld szőrszoknyát felöltővel, 1 kékbabos kartonszoknyát felöltővel, 1 fekete szőrkötényt, 1 pamut bársony szürke kendőt, 1 kis fehér felöltőt, 2 parkett felöltőt, 3 kis faliképet,²³¹ 1 pár bőrpapucsot”.²³²

Balázs Erzsébet hagyatékában volt: „1 posztó szoknya, 3 kék pamutkötény, 2 kismiskolczi felöltő, 1 pár téli harisnya, 1 fekete pordelin, 1 cérnakendő, 1 színes abrosz, 6 törölköző, 2 fehér függöny, 1 régi rudas, serpenyős mérleg, 1 kis korpáshordó, 1 cserép weidlíng [így], 2 cserépbutykos, 3 hordó, 1 káposztagyálú”.²³³

Sulcz János hagyatéki leltára többek között ezeket őrizte meg: „1 kihúzó keményfa asztal, 2 töltött ócska szék, 1 zöld kétfelé nyíló sifon, 1 könyvkötő műhely [asztal] és 7 prés; [a könyvkötészethez tartozó összes »műszerek«], 6 könyvtéka²³⁴, 2 üvegezett stelázsi, 1 díván (ócska), 1233 dr[b]. különböző bekötött könyv, 250 dr[b]. különféle bekötetlen könyv füzet, 1 almáriom, 18 palatábla, 20 ezüst gomb öltönyre való”.²³⁵

²²⁹ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1884. Márc. 25. Az ügyirat száma: II. 351/884.)

²³⁰ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1884. Júl. 20. Az ügyirat száma: II. 356/884.)

²³¹ Kocsis Gy. 1988. Ceglédről 1887-ből összeírtak 21 db. képet egy háztartásból (205. p.), 1898-ból 11 darabot (263. p.), és 1897-ben 3 db. gipszfigurát (261. p.).

²³² Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1884. Máj. 16. Az ügyirat száma: II. 357/884.)

²³³ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1884. Jún. 28. Az ügyirat száma: II. 363/884.)

²³⁴ Kocsis Gy. 1988. Ceglédről 1888-ból *könyvvállványt* írtak össze. (221. p.)

²³⁵ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1884. Júl. 13. Az ügyirat száma: II. 366/884.) Itt jegyezzük meg, hogy mivel a könyvkötőnek több tagban jelentékeny földje is volt, mindenféle mezőgazdasági eszközöket, szerszámokat is összeírtak nála.

Tühegyi Sára hagyatékában többek között ezek voltak: „2 talpas rokka, ük örökösöknél²³⁶ ágynemű, 1 rosz sódaráló” stb.²³⁷

Tóth Ferenc hagyatékában volt: „12 faliszentkép, 1 kis kerek teknő, 1 csontvágó” stb.²³⁸

Tunyogi Mária hagyatékában 1897-ben többek között ezeket írták össze: „1 piros kasmer paplan lepedővel, 1 bordó szövetpaplan lepedővel, 1 színes pamutcsipke ágyterítő, 1 ócska karton ágyterítő, 14 ingváll, 5 pendel, 4 hosszúing, 1 fehér piké és 1 masztk [így!] abrosz, 4 vászonabrosz, 1 díszörülköző, 11 vászontörülköző, 10 db. fehér zsebkendő, 2 fekete és 5 színes selyemkendő fejre, 4 színes félgyapjú fejkendő, 1 fekete alapú virágos selyemkendő nyakba, 1 sárga selyemkendő nyakba, 1 fekete selyemkendő nyakba, 1 zöld alapú selyemkendő, 1 posztó, 1 piké alsósoknya, 1 fekete zsanília kendő fejre, 1 lila szövetsoknya felöltővel, 1 őszi tavaszi kamgánfelöltő [így!], 4 posztó fejkendő, 1 nagy török kendő, 1 sárga pamutkendő fejre, 1 selyem és 1 pamut napernyő, ill. esernyő, 1 kétajtós fényezett siffon, 1 aczél szenes vasaló, 1 pár ehellasztin [így!] félcipő”.²³⁹

Rákós Péter vagyonai között 1898-ban ezeket találták: „2 kis fülpárna pehellyel 1 kg., 1 bordó kasmer paplan, 2 ing, 2 lábra való, 2 alsó ing, 1 kávészínű posztó téli felöltő, 19 kerek ezüstgomb mellényre, 1 perziáni sapka, 2 ezüstszerű fenyőágyfa, 1 kis kerek tükör, 1 öntött vasüst, 1 réz szenes vasaló, 1 félliteres bádognérő, 2 kis fenyő számliszék, 17 pár villa, 18 levesevő pakfon kanál, 2 kávé és 1 levesmerő kanál, 1 hosszú fenyőasztal, 1 punzúg, 1 nagy gyalú, 14 kis különféle gyalú, 1 kétnyelű kés, 1 vaskörző, 8 véső, 6 kis reszelő, 10 különböző fűrész, 1 lyuk és 1 hevedervágó fűrész, 1 kereszt, 2 rámás fűrész, 1 szekerce, 1 szerszámtartó téka, 1 toliágy fenyőből, 1 kerek asztalszék, 1 kis beles teknő, 1 fenyő fürdőkád, 1 tarhonya rosta”.²⁴⁰

Csanki István vagyonleltárában 1899-ben volt: „5 fenyő karszék, 1 kis fenyősifon üvegajtóval, 1 női kis suba, 1 bőrbekecs, 1 barna szűr, 1 bőrsapka,

²³⁶ Figyeljünk föl arra, hogy az „ükörökös” az ötödik nemzedéket jelentette.

²³⁷ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1884. Aug. 11. Az ügyirat száma: II. 369/884.)

²³⁸ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1884. Márc. 9. Az ügyirat száma: II. 390/884.)

²³⁹ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1897. Júl. 8. Az ügyirat száma: 5264/897.)

²⁴⁰ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1898. Dec. 30. Az ügyirat száma: 824/899.)

1 karafina, 1 komacsésze, 1 zsoltár, 1 biblia, 1 kékcsíku derékalj tyúktollal 7 kg., 4 db. hordó” stb.²⁴¹

Dobos Judit hagyatékában 1899-ben találtak: „1 piros csíku derékalj lúdtollal 7 kg., 1 kék csíku derékalj lúdtollal 9 kg., 1 szürke gyapjú nagy téli kendő, 1 kasmer, karton, posztó fejkendő, 3 db. hordó” stb.²⁴²

Maczelka Annának 1899-ben volt: „1 szatén kendő, 1 barchet [így!] alsószoknya, 1 pár félcipő, 2 sarok kanapé, 6 féloldal szalonna 160 kg-nyi, 8 sonka, 8 oldalas, 14 szál kolbász”.²⁴³

Bese Julianna hagyatékában 1899-ben összeírták: „1 báránybélésű téli bunda, 1 posztó szoknya bársony felöltővel, 2 fogóruha, 1 karton ágyterítő, 1 sublót takaró, 1 zsoltár, 1 sz[en]t biblia, 1 szikszai [így!] könyv, 1 csuklós szék, 1 fenyő rácsos kaszli, 2 zsámli szék, 3 metszőkés, 3 metszőolló, 6 hordó: 1-9 akósak”.²⁴⁴

Bordás Julianna 1903-ban fölvetett hagyatéki leltárából ezeket válogattuk: „1 kis piros gyermekpaplan, 1 kékes szövetszoknya, 1 piros kartonszoknya, 1 fekete berliner nyakba való kendő, 2 színes abrosz, 3 kotli, 18 db. üveg, 1 álló, 1 kisgyermek asztal, 1 bölcső”.²⁴⁵

Földházi Sándor hagyatéki leltárában 1905-ben többek között ezeket írták össze: „1 rossz meggyzín selyemkendő, 1 kék ing, 1 karton függöny, 1 rongypokróc, 1 öltözet fekete glott férfiruha, 1 háromfőkos fenyősublót, 1 pár bocskor, 2 pár zszizma [így!]”.²⁴⁶

A polgárosodás további tárgyi emlékeit hordozza Ceglédről 1887-ből egy *biliárdasztal felszerelve* (205. p.), 1889-ből 2 tintatartó, íróaasztal, 17 iron, 3 tolltartó, 15 doboz gyufa, egy szivartárca, franciakulcs, „három Kossuth emlékirat”, egy rakás könyv, 17 füzet és a viaszosvászon használatának megjelenése (214-228. p.). Egy vendéglős hagyatékában 1894-ben találtak jégsezkrényt (240. p.).

²⁴¹ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1899. Jan. 19. Az ügyirat száma: 1426/99.)

²⁴² Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1899. Jan. 21. Az ügyirat száma: 1160/99.)

²⁴³ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1899. Febr. 16. Az ügyirat száma: 1818/99.)

²⁴⁴ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1899. Febr. 13. Az ügyirat száma: 1817/99.)

²⁴⁵ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1903. Febr. 16.)

²⁴⁶ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1905. Jún. 13. 251.) Itt jegyezzük meg, hogy a XX. században a hagyatéki leltáraknak már nincs külön ügyiratszámuk, azokat aktaszámmal jelölték. Ezek megtalálhatók az 1914-
ből őrzött 251. sz. dobozban: 955-1993. sz. között.

A tanyán összeírt ingóságok

A textíliák közül 1907-ből megemlíjtük Mihály Imréné tanyáján a „kartonhuzatú dunnát, fehér cihájú derékaljat, a szaténpaplant, vászon- és pamutlepedőt, szövet- és zefír ágyterítőt”.²⁴⁷

A szállítás és közlekedés eszközei közül 1889-ben „vastengelyű taligát találtunk, 1896-ban kétkerekű vízhordó kocsi” volt egy-egy vagyonleltárban.

A földművelés eszközei között ezeket találtuk: 1888-ban egy gazdaságban 2 vaseke volt, csuklós vasboronával, 1889-ben és 1895-ben vasekét leltároztak taligával, valamint kettős hengert. 1894-től kettős vasboronákat, 1900-ban pedig kettős vasekét írtak össze.

1880–1914 között egymás után jelentek meg a gyárak által előállított mezőgazdasági gépek és szerszámok. 1888-ban nagy szelelőrosta, 1896-ban csöves kukoricaörlő, kukoricamorzsoló, szecs kavágó, kapáló eke, kapa eke 15 soros, majd 1902-ben 14 soros vetőgép. 1909-ben morzsológép.

A kisebb kéziszerszámok gazdag változata található volt tanyáinkon. 1883-ban például összeírtak: tokmányt, 2-3 kapát, 1-2 ásót, lapátot, csákányt, vasgereblyét, fagereblyét, szűrűnyesőt, vashorgot, szénavágót, magtolót, nagy gereblyét, búzaterigetőt, felezőt, száravágót, szemhúzó, vontatóláncot, vontatórudat, répavágót, nádvágót.²⁴⁸

A kertészkedés, borászat eszközeinek összeírásánál meg kell jegyeznünk, hogy egyes gazdaságokban a hordók, tárolóedények megfogyatkozása ellenére kiugró számokat találtunk, amely az árutermelés szakosodását jelzi. 1902-ben pl. Karasz Pálnál a 287. és 507. sz. pusztai tanyáin 27 db. hordót írtak össze, a borkészítés és pálinkafőzés több eszközével együtt.²⁴⁹

A tanyai gazdaságok esetében is célszerű, ha az egyes vagyonleltárakból a legfontosabbnak ítélt eszközöket mutatjuk be. 1884-ben Dezső János rárósi tanyáján ezeket írták össze:

Bútorok közül volt „1 fenyő asztal, 2 sarokpad, 1 rozsz nyoszolya, 1 fali téka, 1 fali óra, 1 fali fogas, 1 ferslag, 1 deszka pad, 2 fenyő nyoszolya, 1 fali

²⁴⁷ Szentí T. 1989. 2:107.

²⁴⁸ Kocsis Gy. 1988. Ceglédre Füles András tanyájáról 1880-ban összeírtak: fatengelyes szekeret és kocsit, vastengelyű kocsit, faragószéket (176-177. p.), más leltárból 1893-ból *nyitókapát*, *lapjázókapát* (220. p.), régi vasekét és 2 ekét (226. p.). Megjelent a cséplőgép (1/6 résztulajdonban), 1893-ban (230. p.).

²⁴⁹ Szentí T. 1989. 2: 108.

tükör, 1 fazék álló, 1 kis asztal szék, 1 kis rosz láda, 1 ferslag, 2 deszka polcz”.

Közlekedés, szállítás eszközei közül: „1 fatengelyes ócska kocsi, 1 vontató kocsi lapos kerekekkel, 1 szán felszerelve, 1 talicska”.

A földművelés eszközei és kézi szerszámok: „1 eke talyigával, 1 vasfogú borona, 1 kender törő, 1 rosz vonószek, 1 köszörűkő vályúval, 2 Kasza, 2 fa 1. vas villa, 1 rosz ásó, 1 vas 1. falapát, 1 szárvágó, 1 kaszadarab, 1 metszőkés, 1. rámás fűrész, 2 fűrő, 1 kétnyelű kés, 2 gereben, 2 kallantyú”.

Tároló edények, háztartási eszközök: „1 két akós igen rosz hordó, 1. egy félakós hordó, 1. vizes hordó, 1 sütő, 1. mosó teknő, 1 sütőlapát, 5. szakajtó kosár, 1 kézi rosta, 12 szita, 1 vessző kas, 1 kis lisztes bödön, 2 dézsa, 1 meszes dézsa, 1 egész, 1 fél vékás, 1. fakulacs”.

Összeírtak még 2 Kocsi Kötélt, 1 ponyvát, és 6 zsákot.²⁵⁰

Pásztor István Erzsébet-telki tanyáján, 1884-ben ezeket a bútorokat írták össze: „1. tót szekrényt, 1. korsó állót, 1 fenyő asztalt, 1. nyoszolyát, 1 kis zöld asztalszéket, 1. fali fogast”.

A szállítás, közlekedés eszközei közül: „1 vastengelyes kocsit, 1 ócska fatengelyes kocsit, 2. vontatókocsit lapos kerekekkel, felszereléssel, 1 talicskát, 1 szánt felszereléssel, 4. szekér kereket, 1. első. 1. hátsó szekér tengelyt, 1. szekérodalt és 2. kocsi kötelet”.

A földművelés eszközei közül: „1. vasfogú boronát, 1 vasvillát, 1. vas lapátot, 1. ásót, 1. fa villát (: szalma rakó :), 2. fa lapátot, 2. kapát, 1. szénavágót, 1. kis vas, 1. nagy fa gereblyét, 1. gereblye nyelet, 1. fölözöt, 2. magtolót, 3 szárvágót”.

A háztartás eszközei közül: „1. sütő, 1. mosó teknőt, 1. sütőlapátot, 1. petróleumos hordót, 3. zsákot, 1. kis létrát”. A szerszámok közül: „1. tető varró tűt, 1. rámás fűrész, 6. tőzeg vetőt, 1. vályogvetőt, 1. fejszét, 1. baltát”.

A szegényes edénykészlet így állt össze: „1. két fülű vas kotla”.

A továbbiakban a tárgyfélék elkülönítése nélkül, a becsü sorrendjében haladva, fontosabb tárgyakat, eszközöket sorolunk föl.

²⁵⁰ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1884. Febr. 7. Az ügyirat száma: II. 304/884.)

Hős Mihály tanyáján 1884-ben többek között ezeket találták: „2 magtoló, 1 kaszkalapács, 1 tetéjhányó sarló, 1 húsvágó asztal, 1 kovász kanál, 2 metszőkés” stb.²⁵¹

Dani Sándor Mártély odali tanyájában 1886-ban többek között ezeket találták: „1 magvontató, 1 kerti olló, 1 ugorkás hordó, 5 sásszék, 1 hosszú falifogas, 1 nagy fagereblye” stb.²⁵²

1891-ben Bánfi Mihály hagyatékában ezeket találták: „1 küllőskerekű vontatókocsi, 1 börtarisznya, 1 kovászfa kanállal, 3 magrakó, 1 kerti olló”.²⁵³

1898-ban Dani Jusztina hagyatéki leltára őrizte meg: „1 piros pipi paplan lepedővel, 1 piros kasmer szoknya felöltővel, 1 kaszlitakaró, 1 kézi karkeztyű, 1 kis piros plüs félkendő, 2 pár kesztyű, 1 piké hálórékli, 4 pendel, 1 pamut és 2 vászonlepedő, 1 ujjatlan felöltő, 1 énekes könyv, 1 kis réz szenes vasaló, 1 piké felöltő, 1 drap szín szövetszoknya, 1 pár színes, 2 pár fehér harisnya, 1 alsó nadrág”.²⁵⁴

Szattmári Zsófia Lebuki dülőben lévő 41 holdas birtokán 1902-ből ezeket találjuk: „1 színes szövet ágyterítő, 10 db. csalánzsák, 1 söprűszín szövetszoknya felöltővel, 1 farámájú vasfogú borona, 1 kapáló eke, 1 egyes nyárfahenger (rosz)”.²⁵⁵

Mucsi Lajos 1908-ban felvett hagyatéki leltárából többek között ezeket emeltük ki: „1 vidacseke felszerelve, 1 bádoggördő, 1 bádoggöcsölő, 1 kettős vaseke, 1 kettős vasborona, 1 egyes henger, 1 kis tizedes mérleg 50 kg-ig, 20 vékony zsák, 1 permetező, 9 hordó: 0,5-2 akósokig, 1 piros pipi paplan, 1 sodrony madrasz, 1 hosszú fenyő asztal”.²⁵⁶

Özv. Mucsi Pálné tanyai hagyatékában 1908-ban többek között ezeket találtuk: „1 üvegajtós szekrény, 1 cserépkulacs, 2 kis vaskályha, 3 db. kép, 1 kenyeres vesszőkas, 4 falikép, 1 pohárszék, 2 bördíván, asztalra posztóterítő, 8 karszék, 1 kerek fenyőasztal, 1 kétajtós és 1 egyajtós sifon, 1 posztóterítő ágyra, 1 talpas petróleumlámpa gömbbel, 1 bádoggördő, 1 üveg kancsó, 2 db. virágtartó porcelánból, 1 üvegtányér, 1 üveg cukortartó, 1 ivó készlet, 10

²⁵¹ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1884. Ápr. 27. Az ügyirat szám: II. 358/884.)

²⁵² Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1886. Máj. 8. Az ügyirat száma: 537/899.)

²⁵³ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1891. Szept. 10. Az ügyirat száma: 218/905.)

²⁵⁴ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1898. ápr. 2. Az ügyirat száma: 2543/98.)

²⁵⁵ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1902. Okt. 10.)

²⁵⁶ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1908. Okt. 18.)

literes pálinkás üveg, 1 rézmozsár ütővel, 10 hordó: 54-144 literesek, 1 kis tizedes mérleg súlyokkal, 1 rézpermetező, 1 bádóg fürdőkád, 3 db. hordó: 12, 10 és 8 akósak, 1 vízvető eke, 1 féderes ülés, 2 létra”.²⁵⁷

Külön kell tárgyalnunk az állattartás, méhészkedés és halászat helyzetét a becsük tükrében. Hódmezővásárhelyen a Pusztta 1743-as elkülönözése után megindult az a folyamat, amely a termelési rendszerben a tanyai földművelést részesítette előnybe.

Debrecenben például más volt a helyzet. Rácz István írta hogy „A tanyásgazdálkodásban a termelés súlypontja a szántóföldi tanyák megszilárdulása után is az állattenyésztésre esett. A tanyák azonban sokat segítettek abban, hogy a polgárok a rideg állattartásról a legalábbis a félistállózásra térhessenek át[...]” Rácz végül megjegyezte, hogy „[...]az egyes polgárok vagyonában a jószág aránytalanul nagyobb értéket képviselt, mint a szántóföldi termék.”²⁵⁸

A vásárhelyi gazda állatállománya a XIX. század második felében, különösen a vizsgálatunk szerinti III. korszaktól kezdve, a tanyai gazdaságban található. Jószágot a városban is tartott, de itt csak a közvetlen családi fogyasztásra, vagy egyik piacról a másikig eladásra szántakat. A tanyai állattartás fontosságát az is mutatja, hogy a városi háznál néhány béklyót, lószerszámot, hajtóostort, repedt kolompot, többnyire a mindennapi munkából kivont, ócska, vagy csak időszakosan, ritkán használt eszközöket írták össze. A többi fontos tárgyat, szerszámot a tanyai inventáriumokban találtuk.

Korábbi tanulmányunkban már jeleztük, hogy az akkor átvizsgált 129 vagyonleltárban 28 volt, amely az állattartás eszközeit összeírta, és ez az összes becsü 20,2 %-a volt.²⁵⁹ Ez a vizsgálatunk azt is jelezte, hogy amint az időben haladunk napjaink felé, az összeírásokban mind inkább csökken az állattartással kapcsolatos tárgyi hagyaték. Az újabb kutatásunk e tanulmány számára megerősítette mindezt.

Azt viszont föltétlenül el kell mondanunk, hogy az állattartás eszközei közül mind a lakosság, mind a helyi múzeum jóval változatosabb anyagot

²⁵⁷ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1908. Dec. 29.)

²⁵⁸ Rácz I. 1982. 1: 28. és 30. p.

²⁵⁹ Szentí T.–dr. Bicsérdy Gy.–dr. Facsar I. 1989. 252.

őrzött meg, mint amit a becsükben összeírtak. A három vizsgált korszak egyikében sem találtunk pl. juhászkampót, rühzsírtartót, körmölő bicskát, lóvakarót stb, amelyek pedig mindennapos használati tárgyak voltak. Az inventáriumok a csikósok, gulyások, juhászok, kondások, összefoglalóan a pásztorok személyes eszközeit nem tartalmazták. Hasonló következtetésre jutott Novák László a ceglédi, Szilágyi Miklós pedig a gyomai gazdaságok vizsgálata során.²⁶⁰

A vásárhelyi lakosság mindig vonzódott a méhészethez, de a rossz természeti adottságok, nem egyszer (pl. a szárazság) elpusztították a méheket. Ennek tudható be, hogy a méhészkedés tárgyi emlékeit kevés számban találtuk meg a becsükben. Egyébként Szeremlei részletesen írt erről.²⁶¹

Hódmezővásárhelyen az I. korszakban, a feudalizmusban, a tanyai gazda a szabályozatlan, kiterjedt vízi világot is kihasználta, és a gyakori földesúri tiltás ellenére is halászott. Ennek tárgyi bizonyítékát többször is összeírták. Korábbi tanulmányunkban jeleztük, hogy az inventáriumokban találtunk hálókötelet, egész hálót és marázsát.²⁶²

Általános volt a 2-3 db. igáslóra való szerszám, ritkán nyereg és hátszlóra való szerszám. Ugyanakkor nem vártan sok ökörszerszámot írtak össze. A leltárak nem igazolták azt a tévhitet, hogy "6 ökörrrel csak az uraság szántott", esetleg néhány jobbágy nagygazda. Legkevesebb volt a „2 ökörnek való járom”, ill. szerszám, általánosan elterjedt a 4-5 ökörnek való, de nem volt ritka a tucatnyi „készség” sem. (Pl. 1802-ben 24, 1807-ben 10 készséget írtak össze egy-egy gazdaságban.) Az itteni talajviszonyok, a földművelés elmaradott jellege, és a gépi felszerelés teljes hiánya kikényszerítette a számos igavonó barom tartását.

Szeremlei 1770-ből származó adatokkal felsorolta a jobbágyok különböző rétegeinél talált állatállományt. Az ő meghatározásait használva, a *jómódúak* esetében a Pusztán volt általában 84 gulyabeli marhájuk, 18 méneses lovuk, 30 göboly ökrük. A Nyomáson többek között további 8 ökrük. A *középszerű* gazdák esetében találtak 11 méneses lovat, 12 göboly ökröt, míg

²⁶⁰ Novák L. 1982. 46, 48, 49, 53, 56 és 57. p.

Szilágyi M. 1977. 603-604. p.

²⁶¹ Szeremlei Cs. S. 1911. 4: 258-260.

²⁶² Szentí T. 1989. 2: 108. p.

a Nyomáson 6 jármos ökröt. Végül az *alábbvaló jobbágyoknál* volt a Nyomáson 2 kocsis lovuk.²⁶³

A II. és III. korszakban már csak elvétve írtak össze egy-két ökörrrel kapcsolatos szerszámot. Ehhez a termelőeszközök változása is hozzájárult, hiszen megjelentek a lóvontatású, könnyebb szerszámok.

A leltárakban leggyakrabban ökörharangok, kolompok, csengők, pergők, lópatkók, terhelők, hámfák, hajtóostorok, nyeregfa, nyeregszerszám farmatringgal, prus [így!] nyereg kantárral, korpáshordó, moslékosdézsa, nyárijászol, tyúktojtató, szíjnyakló, kantárszár, hámfedél, lószerszám, békók, nyűgök, billogzóvasak, jármok, ganéjvágó kapa, abrakos tarisznya, tehénlánc, méhkaptár, sertésfogó vas, örv, valamint egér- és patkányfogók szerepeltek.²⁶⁴

Ezek után sorba vesszük az e tanulmányunk számára feldolgozott újabb becstűjegyzőkönyveket. Megjegyezzük, hogy vizsgálatunk leírásában a II. korszak itt azért nem szerepel, mivel rá vonatkozó megfelelő mennyiségű, és a korszakot jól elkülönítő levéltári dokumentum az állatokkal kapcsolatban nem volt. A II. és III. korszak e területen összemosódik.

I. Korszak

Állatok:

Dobozi Békéssi András házánál 1789-ben volt „Két Paripa Ló”.²⁶⁵

Kóti Istvánné szállásán 1802-ben volt: „4 ökör, 2. 5fü Tinó, 4. 4fü Tinó, 2 Tavalyi tinó, 2. 4fü Űsző, 6. Tehén, 2 rugott ökör Borjú, 1. Kantza Borjú, 2. Paripa Csikó, 2 Kantza Ló, 1, 3fü Csödör, 1. szopos Csikó, 2. hasas Kantza, 5 Kotsis ló, 2. s. v. öreg sertés, 12 süldő, 9. malatz”.²⁶⁶

Az állattartás eszközei:

1795-ben Kongó Mihály házbéli mobiliái között volt: „1 kötőfék, 2 Födeles Hám, Ismét 3 hám fődél nélkül, 1 Nyereg Szerszám, 1 Csatló lánc, 11 Ló-patkó”.²⁶⁷

²⁶³ Szeremlei Cs. S. 1911. 4: 208.

²⁶⁴ Szentí T. 1989. 2: 108. és 113. p.

²⁶⁵ Városi becstűjegyzőkönyv. IV. A. 1001. h. 1. 1798. Ápr. 15. 92. p.

²⁶⁶ Városi becstűjegyzőkönyv. IV. A. 1001. h. 1. 1802. Jan. 9. 159. p.

²⁶⁷ Városi becstűjegyzőkönyv. IV. A. 1001. h. 1. 1795. (Közelebbi dátum nincs jelezve.) 43. p.

Dobozi Békéssi András 1798-ban összeírt házi eszközei között találták: „Egy szij Gyeplő, és Két szij Hám, Egy Török nyereg, Kengyelestől, és farmatringal”.²⁶⁸

Kóti Istvánné szállásán 1802-ben volt: „8. ökörnek való Készség, 4 hám, 1. Gyeplű, 1. nyereg”.²⁶⁹

Nagy György Péter házában 1804-ben találták: „1 Békó, 2 Nagy kolomp, 8. Ló patkó, 2. rosz Hám. 1. Terhelő”.²⁷⁰

III. Korszak.

Állatok:

Dezső János rárósi tanyáján 1884-ben írták össze: „1 pej paripa, 1 pej kancz[a] hámos ló (: mind kettő kesely :) szerszámmal, 1 fekete fias disznó 3. kis malacsal”.²⁷¹

Pásztor István Erzsébet-telki tanyáján 1884-ben írták össze: „1 fehér kehes vén heréltló, 1 vén pejkancza ló, 1 fehér 9. éves kancza ló (: kehes :), 1 deres 6. éves kancza ló, 1. egy éves deres kancza csikó, 1. kék szőrű vemhes tehén, 1. fehér szőrű vemhes tehén, 1. vén Kocza sertés, 3. fél éves 5. dr[b]. négyhetes malacz”.²⁷²

Hős Mihály tanyáján 1884-ben volt: „1. 9 éves vemhes tehén, 1. egy éves borjú, 2 hámosló szerszámmal.”²⁷³

Dani Sándor Mártély-oldali tanyájában 1886-ban ezeket írták össze: „1. 9 éves fejős tehén (: b[al] cz[ombán] **D J.** bélyeg :) szopós bika borjával, 1. 2 éves bélyegtelen, kékes szőrű üsző borjú, 1. 12 éves pej herélt ló b[al] cz[ombján] **D J.** bélyeg, 1. 8 éves pej herélt ló b[al] cz[ombján] **D S.** bélyeg, 8. Egy éves süldő, 1. vemhes kocza, 1. kan (1 1/2 évesek), 4. deszkakaptár, 10. gyékénykaptár, 4. deszka és 4. gyékénykaptár”.

A leltárt 1899-ben megismételték, így módunkban áll azt is bemutatni, hogy ezen a tanyán több, mint egy évtized múlva hogyan változott az állattartás? A becsüs ezeket írta össze: „1. 10 éves pej kancza ló, 1. 10 éves

²⁶⁸ Városi becsűjegyzőkönyv. IV. A. 1001. h. 1. 1798. Ápr. 15. 92. p.

²⁶⁹ Városi becsűjegyzőkönyv. IV. A. 1001. h. 1. 1802. Jan. 9. 159. p.

²⁷⁰ Városi becsűjegyzőkönyv. IV. A. 1001. h. 1. 1804. Febr. 26.

²⁷¹ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1884. febr. 7. Az ügyirat száma: II. 304/884.)

²⁷² Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1884. Jún. 17. Az ügyirat száma: II. 319/884.)

²⁷³ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1884. Aug. 8. Az ügyirat száma: 1835/884.)

pej kancza ló, [vagyis 2 pej kancza ló összesen], 1. 6 éves szőke tehén ez évi fiával, 1. öreg kocza sertés 6 kis malaczczal”.²⁷⁴

Maczelka Anna 1899-i hagyatékeltárában ezeket találni: „1. 10 éves sárga kancza ló, 1. 7 éves sötét pej kancza ló, 1. 4 éves vil[ágos] pej kancza ló, 1. 7 éves szőke tehén fiával, 1. egy éves. 1. drb. fél éves sertvés, 1. 2 éves pej kancza csikó, 1. 2 éves sárga csödör csikó, 2. rugott csikó, 1. 3 éves vörös üsző fiával, 9. hat hetes malacz”.²⁷⁵

Szattmári Zsófia pusztai tanyáján 1902-ben találtak: „1. 4 éves pej kancza lovat, 1. 3 éves pej kancza csikót, 1. 23 éves pej kancza lovat, 1. 8 éves fekete tehenet fiával, 1. 16 éves fakó szőrű tehenet fiával, 4. fél éves fél javítású sertvést”.²⁷⁶

Gál Márton csomorkányi tanyáján 1907-ben ezeket írták össze: „1. 12 éves pej kanczaló, 1. 4 éves pej kanczaló, 1. 6 éves pej kancza ló, 1. egy éves pej kancza csikó, 1. 9 éves vörös tarka tehén, 1. 3 éves vörös tehén, 4 magyar juh, 1. egy éves 1 db 2 éves kocza sertvés”.²⁷⁷

Mucsi Lajos réti tanyáján 1908-ban írták össze: „1. 4 éves deres csödör ló, 1. 6 éves sárga kanczaló hibás lábú, 1. 12 éves fekete kanczaló ez évi fiával, 1. 6 éves vörös szűrő tehén ez évi fiával, 1. 6 éves vörös szőrű tehén, 1. másfél éves vörös tarka bika borjú, 1. két és fél éves vörös tarka bika, 3. 8 hónapos fél javítású sertés”.²⁷⁸

Cegléden Kocsis Gyula (1988.) feldolgozásában 1851-ben 4 (36. p.), 1856-ban 6 (71. p.), 1860-ban 4 ökör, 2 jármos és 2 tinó (112-113. p.) volt. 1851-ben 4 db. ló (36. p.), 1853-ban 4 db. (53. p.), 1855-ben (65. p.), 1856-ban (71. p.) 4-4 lovat, 1860-ban 7 lovat ((112. p.) írtak össze egy-egy gazdaságban. 1855-ben 3 tehén és 2 üsző (65. p.), 1856-ban 3 db. tehén és 5 üsző (71. p.), míg 1857-ben 2 db. tehén volt (85. p.) egy-egy gazdaságban. A birkaállomány így alakult gazdaságonként: 1856-ban 40 pár (71. p.), 1860-ban 68 db juh, 30 bány és 12 *toklyó* (112. p.). Füle András tanyáján 1880-ban találtak 2 ökröt és 7 lovat (176-177. p.). Más leltárból 1889-ből 2 tehet írtak

²⁷⁴ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1886. Máj. 8. Az ügyirat száma: 537/899.)

²⁷⁵ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1899. Febr. 16. Az ügyirat száma. 1818/99.)

²⁷⁶ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1902. Okt. 10.)

²⁷⁷ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1907. Jún. 12.)

²⁷⁸ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1908. Okt. 18.)

össze (228. p.). Cegléden átlagban 2-4 ló, ugyanennyi tehén volt, ezek sem sok hagyatéki leltában szerepeltek.

Az állattartás eszközei:

1884-ben Pásztor István tanyáján találták: „2 tézsla, 1 járom, 1 roszt nyári járszol, 3 csatló láncz, 2 keresztos, 1. lóggó, 2 gyeplő, 4 hám, 4 fejő szék, 1 fejő”.²⁷⁹

Sulcz János tanyáján, 1884-ben ezeket írták össze: „1. csatlóláncz, 1 vasbékó, 2. lóra való szerszám (: 1 gyeplő, 2 hám :), 2 késefa.”²⁸⁰

Dani Sándor tanyáján 1886-ban ezeket találták: „1 nyári járszol, 1 kis vályú, 2. bélyegvas, 2 pányva, 2 csatló láncz, 2 ócska hám, 1 gyeplő (: használhatatlan :), 1 gyeplő, 2 hám (: használatban :), 4 deszka kaptár, 10. gyékény kaptár”. Amikor 1899 januárjában a leltárt ismét fölvetették, ezeket találták: „1. nyári járszol, 1 kis vályú, 2 bélyegző vas, 2 ócska hám, 1 gyeplő használhatatlan, 1 gyeplő 2 hám jók, 1 fejő”.²⁸¹

Bánfi Mihály birtokában 1891-ben ezeket találták: „3. hám, 1. gyeplő, 1. nyári járszol, 1 fejő, 1 csatló láncz, 1. kése fa, 1. hám fa”.²⁸² (Állatai már nem voltak.)

Házi Sára házánál 1899-ben írták össze: „1. 4 éves deres herélt ló, 1. gyeplő, 1. hám.”²⁸³

Maczelka Anna hagyatékában 1899-ben ezeket találta a becsüs: „1. nyári járszol, 1. gyeplő, 3. hám, 1. gyeplő, 2. hám 2. tartó szíjja.”²⁸⁴

Szattmári Zsófia pusztai tanyáján 1902-ben ezeket írták össze: „1. rosszt nyári járszol, 1. gyeplő, 3. hám.”²⁸⁵

Gál Márton csomorkányi tanyáján 1907-ben ezeket találták: „2. gyeplő, 4 hám, 1. nyári járszol.”²⁸⁶

²⁷⁹ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1884. Jún. 17. Az ügyirat száma: II. 319/884.)

²⁸⁰ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1884. Júl. 13. Az ügyirat száma: II. 366/884.)

²⁸¹ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1898. Dec. 27. Az ügyirat száma: 537/899.)

²⁸² Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1891. Szept. 10. Az ügyirat száma: 7773/891.)

²⁸³ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1899. Febr. 25. Az ügyirat száma: 199/99.)

²⁸⁴ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1899. Febr. 16. Az ügyirat száma: 1818/99.)

²⁸⁵ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1902. Okt. 10.)

²⁸⁶ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1907. Jún. 12.)

Mucsi Lajos réti tanyáján 1908-ban írták össze: „2. lóra való kulcsos szerszám, 1. gyeplő, 3 hám ócska.”²⁸⁷

Mint fentebb már jeleztük, itt nyomatékosítjuk azt, hogy érzékeltetni lehet, amint a vizsgált vagyonleltárak között mind kevesebb helyen írtak össze állatokat, ill. a hozzájuk való eszközöket, és ahogy haladunk korunk felé, az eszközök száma is egyre gyérül.

Kocsis Gyula (1988.) hasonló helyzetet talált a ceglédi vagyonleltárak alapján. Például ócska fakókocsit írtak össze 1850-ben (26. p.), 3-4 lóra való szerszámot, ökörfogat tartozékait. 1880-ból 5 lóra való szerszámot (176-177.), 1889-ben 4 lóra való szerszámot és 3 istrángot (222. p.).

Tanulmányunk végén fölmerül a kérdés, milyen volt a vásárhelyi lakosság vagyoni ellátottsága, és ezt miként tudták hasznosítani? Ha Nyugat felé tekintünk, megállapíthatjuk, hogy bizony még a két világháború között is meglehetősen elmaradott, gépesítetlen volt, *félfeudális jellegű*. Itt a Dél-Alföldön, ahol 7-11 évenként a vizes és aszályos évek rendre váltogatják egymást, és mindkét időjárási forma tetemes károkat okoz, a leltárak például egyetlen öntözőberendezést, vagy szivattyút sem jeleztek, mint ahogy az *öntözéses legelőgazdálkodás* szinte ismeretlen volt, hiszen kellő arányban a hozzá szükséges csatornarendszer máig sincs kiépítve.

A fajtatizsza állattartás és nemesítés elvétve, olyan gazdaságokban volt ismert, mint Gregus Máté pusztai birtokán. A talajjavítás az arany- és ezüstkalászos tanfolyamokon már az 1920-as évek végétől mind inkább ismertté vált, de kevesen alkalmazták.

A háztartás ritkán tartalmazott luxus tárgyakat, legfeljebb néhány női viseleti darabban találkozunk velük. Mindenütt a „célszörű” takarékoság, és az igénytelenség jegyében telt az emberek élete. Ugyanakkor kétségtelen, hogy a falakon lévő képek, valamint az összeírt könyvek nem tükröznek szellemi közömbösséget, még akkor sem, ha ez nem volt általános, de megfigyeltük, hogy népréteghez sem kötődött, hiszen saját kedvtelésére a gazda vagy az iparos is tartott belőlük.

²⁸⁷ Árvaszéki iratok. IV. B. 1408/d. (1908. Okt. 18.)

Ha pedig Kelet felé tekintünk, főleg a Balkán elmaradottabb országait vizsgáljuk, akkor hozzájuk képest itt fejlettebb életmóddal találkozunk. A vagyoneleltárak a szakember számára olyan nyitott könyvek, amelyekben életmódunk teljes kendőzetlenségében föltárul, még akkor is, ha – mint utaltunk rá – életünknek nem teljes mélységét tükrözik. De amit láttatni engednek, az meggyőző és elgondolkodtató.

IRODALOM

- A Károlyi család úriszéki iratai. Szentes Városi Levéltár. IV. A. 53. fond.
- A magyar nyelv értelmező szótára 1-7. Budapest, 1966. (Szerk.: az MTA Nyelvtudományi Intézete.)
- Bakos Ferenc: Idegen szavak és kifejezések kézis�ótára. Budapest, 1994.
- Balassa Iván: Az eke és a szántás története Magyarországon. Budapest, 1973.
- Bálint Sándor: Szegedi Szótár 1-2. Budapest, 1955.
- Bátky Zsigmond: Tárgynévmagyarázatok. Néprajzi Értesítő. 1938.
- K. Csilléry Klára: A hódmezővásárhelyi bútor. 273-293. In: Kiss Lajos Emlékkönyv. Hódmezővásárhely, 1983. (Szerk.: dr. Dömötör János és dr. Tárkány Szücs Ernő.)
- Csongrád vármegye Törvényszékének (Sedria) iratai. Szentes Városi Levéltár. IV. A. 21. fond.
- Csösz Gyula: Állatorvosi Műszótár. Budapest, 1937.
- Égető Melinda: Szőlőművelés Vásárhelyen a feudalizmus utolsó százötven esztendejében. 171-211. In: Kiss Lajos Emlékkönyv. Hódmezővásárhely, 1983. (Szerk.: dr. Dömötör János és dr. Tárkány Szücs Ernő.)
- Forczek Zoltán: Ipar. 201-220. In: Hódmezővásárhely története II/1. rész. 591-641. In: Hódmezővásárhely története II/2. rész. Hódmezővásárhely, 1993. (Főszerk.: Szabó Ferenc, kötetszerk.: Kovács István, Kruzslicz István Gábor, Szigeti János.)

Herczeg Mihály: A szállítás és közlekedés eszközei Hódmezővásárhelyen a 18-19. században. 245-271. In: Kiss Lajos Emlékkönyv. Hódmezővásárhely, 1983. (Szerk.: dr. Dömötör János és dr. Tárkány Szücs Ernő.)

Herczeg Mihály: Mezőgazdaság. 158-200. In: Hódmezővásárhely története. II/1. rész. 489-590. In: Hódmezővásárhely története II/2. rész. Hódmezővásárhely, 1993. (Főszerk.: Szabó Ferenc, kötet szerk.: Kovács István, Kruzslicz István Gábor, Szigeti János.)

Herman Ottó: A magyar pásztorok nyelvkincse. Budapest, 1914.

Hirdetőkönyvek. Vásárhely Városi Levéltár. Hódmezővásárhely Város irataiból. „C” állag. A „d. 1.–d. 8.” kötetek. (1775–1839-ből.)

Juhász Antal: IV. Az életmód és tárgyi ellátottság. 439-483. In: Szeged története 2. Szeged, 1985. Szerk.: Farkas József.

Kiss Lajos: Vásárhelyi hétköznapiak. Budapest, 1958.

Kiss Lajos Emlékkönyv. Hódmezővásárhely, 1983. Szerk.: dr. Dömötör János és dr. Tárkány Szücs Ernő.)

Kocsis Gyula: Hagyatéki leltárak. Cegléd 1850–1900. Cegléd, 1988.

Kósa László: A parasztgazdaság eszköztára. Népszava, 1978. aug. 12.

Kresz Mária: Évszámok vásárhelyi cserépedények a Tornyai János Múzeumban. 295-316. In: Kiss Lajos Emlékkönyv. Hódmezővásárhely, 1983. (Szerk.: dr. Dömötör János és dr. Tárkány Szücs Ernő.)

Kruzslicz István Gábor: III. A mezőváros fejlődése a visszatelepülés után. 347-448. In: Hódmezővásárhely története a legrégebbi időkől a polgári forradalomig. I. Hódmezővásárhely, 1984. (Főszerk.: Nagy István, kötet szerk.: Szigeti János.)

Magyar Néprajzi Lexikon 1-5. Budapest, 1977–1982. (Főszerk.: Ortutay Gyula.)

Marjanucz László: Hitelügy és kereskedelem. 642-692. In: Hódmezővásárhely története II/2. rész. Hódmezővásárhely, 1993. (Főszerk.: Szabó Ferenc, kötet szerk.: Kovács István, Kruzslicz István Gábor, Szigeti János.)

Novák László: Mezővárosi népművészet. Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd. Nagykőrös, 1982.

- Novák László: A három város hivatali rendszere a XIX. század közepéig, annak iratképzése s a forrásanyag néprajzi jelentősége, különös tekintettel a végrendeletekre és az inventáriumokra. 323-338. In: CUMANIA 10. Kecskemét, 1987
- Novák László: Szótár. 893-908. In: „Nagykőrös híres város...” Nagykőrös története és néprajza a XIX. század közepéig. I/2. Nagykőrös, 1994.
- Pettkó-Szandtner Tibor: A magyar kocsizás. Budapest, 1931.
- Rácz István: A debreceni tanya a XVIII. század végén és a XIX. század első felében. Ethnographia. 1982. 1: 1-32.
- Rákos István: IV. A feudalizmus utolsó évszázada (1753-1848). 449-576. In: Hódmezővásárhely története a legrégebbi időktől a polgári forradalomig. I. Hódmezővásárhely, 1984. Főszerk.: Nagy István, kötettszerk.: Szigeti János.)
- Szenti Tibor: A vásárhelyi tanyák adatai az 1744–1848-ból megőrzött becsűjegyzőkönyvekből. 69-124. In: Vásárhelyi Tanulmányok IX. Hódmezővásárhely, 1979. Szerk.: Herczeg Mihály–Szemenyei Sarolta–Szigeti János.
- Szenti Tibor: Adatok a hódmezővásárhelyi tanyavilág népi építészetéhez. 213-243. In: Kiss Lajos Emlékkönyv. Hódmezővásárhely, 1983. Szerk.: Dömötör János–Tárkány Szücs Ernő.
- Szenti Tibor: Tanyás gazdálkodás és életmód Dél-Magyarországon. In: Agrártörténeti Szemle 3-4: 392-414. Budapest, 1983. Főszerk.: Hoffmann Tamás.
- Szenti Tibor: Orosházi és vásárhelyi feudális kori becsük tanulsága. 547-561. In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. ACTA IV. Nagykőrös, 1986. Szerk.: Novák László–Selmeczi László.
- Szenti Tibor: Középparasztságunk tükre. Forrás, Kecskemét. 1987. 7: 15-27.
- Szenti Tibor: A vásárhelyi lakóház eszközkészletének változásai. 99-131. In: Építészet az Alföldön 1-2. Nagykőrös, 1989. Szerk.: Novák László és Selmeczi László.

- Szenti Tibor: Adatok az orosházi tanyák gazdasági helyzetéről, a XIX. század első feléből. 41-66. In: Az orosházi tanyavilág átalakulása. Orosháza, 1995. Szerk.: dr. Tóth József.
- Szenti Tibor–dr. Bicsérdy Gyula–dr. Facsar Imre: Marhavész a XIX. század első felében. Hódmezővásárhely, 1986.
- Szenti Tibor–dr. Bicsérdy Gyula–dr. Facsar Imre: Adatok a vásárhelyi hagyományos állattartás tárgyi ellátottságáról 1799–1902 között. 247-269. In: A Debreceni Agrártudományi Egyetem Tudományos Közleményei. (Tom. XXVIII.) Debrecen, 1989. Fel. szerk.: Pfau Ernő.
- Szeremlei Császár Sámuel: Hód-Mező-Vásárhely története 4. Hódmezővásárhely, 1911.
- Szilágyi Miklós: Mezővárosi társadalom és műveltség. 575-652. Technikai felszereltség. 596-608. In: Gyomai tanulmányok. Gyoma, 1977. Szerk.: Szabó Ferenc.
- Testamentumok. Vásárhely Városi Levéltár. IV. A. 1001. Hódmezővásárhely város tanácsának iratai: „F” állag. Végrendeletek. (1730–1848.) Atyafiságos egyességek: IV. A. 1001. Hódmezővásárhely város tanácsának iratai: „G” állag. (1820–1848.)

SZÓMAGYARÁZAT

A tanulmányunkban felsorolt és már elfelejtett, ritka szavak, elnevezések megfejtésére jelentékeny szakirodalmat használtunk fel: A magyar nyelv értelmező szótára köteteit (1966), Bakos Ferencnek (1994), Balassa Ivánnak (1973), Bálint Sándornak (1955), Bátky Zsigmondnak (1938), K. Csilléry Klárának (1983), Csósz Gyulának (1937), Égető Melindának (1983), Herczeg Mihálynak (1983), Herman Ottónak (1914), Kiss Lajosnak (1958), Kocsis Gyulának (1988), Kresz Máriának (1983), a Magyar Néprajzi Lexikon köteteinek (1977–1982), Novák Lászlónak (1994), Petkó-Szandtner Tibornak (1931), és Szeremlei Cs. Sámuelnek a 4: 7, 8, 9, 10, 11. és 14 fejezetét (1911), az irodalomjegyzékünkben szerepeltetett munkájukból. Megnyugtató válaszokat minden esetben még így sem sikerült találnunk. (Lásd: „punzug, pordelin”.)

Nem egy szó magyarázatát újabb ismeretlen szavak és fogalmak szöveggörnyezetében kellett elhelyeznünk, mert pl. a szántás, fuvarozás, kocsizás szókészletében az összetartozó részeknek, szerszám-alkatrészeknek nem volt ma használt, érthető nevük. Ezekben az esetekben csak, ha nagyon indokolt volt magyaráztuk meg azokat is, mert egy mind inkább táguló körben az egész szómagyarázatunk parttalanná válhatott, és így az eredeti tanulmány többszörösére bővílhetett volna.

Akó (vagy urna) = a XVIII. században a 64 iccés *pozsonyi* vagy magyar *akóval* számoltak, amely 54, 3 liter; a *bécsi* akó (funder) = 56, 58 liter; a *német* akó (ajmer) = 54, 961 liter.

Akózó vas = 1. Mérőeszköz, amely (lehet fából is) a hordó úrtartalmát határozza meg, illetve mutatja. 2. A hordó oldalán a dugó helyét kifűrő fémszerszám.

Almárium = pohárszék, konyhaszekrény, tálalószekrény. (Lásd még: a pohárszéknél.)

Asztal szék = szék magasságú, alacsony kisasztal, amelyen a konyhai előkészítő munkákat végezték, illetve a gyerekek ettek róla, mivel fölérték.

Atlasz fejre való kendő = *atlaszelyemből* való.

Álló, gyermekálló = négy faláb tetején deszkalap, közepén kerek lyukkal. Bútor, amelybe a gyermeket beleállították, amikor állni, járni tanult és nem tudtak rá fölvigyázni.

Barchet alsószoknya = *parget, pargét, barhent* ruhakelme. Pamutból készült, a *flanelhoz* hasonló, de csak az egyik oldalán bolyhos, vastagabb kelméből való, a felső színes szoknya alatt hordott női fehérnemű.

Bádóg Lopó = bádógból készült borlopó, amellyel a hordóból általában egy kancsónyi bort szívtak ki.

Bádóg meszles = bádógból készült meszely-mérő (ürmérték) edény.
1 meszely = 0,42 liter.

Berliner kendő = berliner gyapjúfonalból kötött nagy kendő, amelyet vállra terítve viseltek.

Bortisztító kefe = valószínűsítjük, hogy a becsüs elfelejtette az első magánhangzó ékezetét kirakni, ugyanis bortisztító kefe nincs, viszont *börtisztító-t* ismerünk. Faalapon disznósertéből, lószőrből készült, marokba fogható tisztítóeszköz.

Butellia, butella = palack; itt cserébutella, amelyben pálinkát tartottak.

Búzaterigető = széles, hosszú fejű falapát, amellyel a szemes búzát szárításra szétszórták, szétterigették.

Czáj=Drót fekete szoknya = *cajg* = cérnázott fonalból készült, olcsó, sűrű, merev pamutszövet. A *drótfekete* a fekete szín árnyalatát jelölte.

Cérnakendő = vékony, erős cérnából kötött, horgolt, szövött finom kendő.

Czirádás Tükör = kacskaringós széldíszítésű keretbe foglalt tükör. (K. Csilléry Klára Vásárhelyről már 1795-ből említette.²⁸⁸)

Czirkalom = körző. Mindkét végén hegyes eszköz. Egyik szárát a deszkalapba szúrták, a másik ágával pedig a kört a fába karcolták.

Csalánzsák = *Urtica dioica* rostos szálaiból készülő durva szövet, amelyből pl. zsákot varrtak.

²⁸⁸ K. Csilléry K. 1983. 281.

Csatló lánc = *csikoltó* vagy *csatlólánc* = fa vagy vasfogaló; általában a tézsla végén lévő kovácsolt vasszerkezet, vagy pár szem lánc egy nagyobb karikával, amellyel a tézslát pl. az eketaliga rúdjaához csatolták. *Csatlás* = „[...]a fölhérczet a rúdszárnyakhoz erősítő görbült vasrúd. Ha nem vezetik a rúdszárnyig, hátulsó része »csészében« = karikában végződik, amelyet a tengelyszáron helyeznek el.”²⁸⁹

Csatlós páltza = *csatlófa* = feszíti a *derékkötőláncot*. A csikoltó vasszerkezetét vagy pár láncszemét összefogó rövid, erős szeg, vagy rúd.

Csíkmák szűrő = a csíkra metélt főtt tésztát szűrték át rajta. A XX. századig cserépből készült, lyuggatott edény volt, amelyen átfolyt a víz, a tészta fennmaradt benne. Azért „mákszűrő”, mert a főtt tésztát leggyakrabban mákkal ízesítették. (Mákos tészta.)

Csobolyó = dobra emlékeztető dongás faedény, amelyben a mezei munkásoknak vizet vittek. 5-20 literesek voltak. Hengeres oldalára füleket erősítettek, amelyekbe a szállítás céljából szijat kötöttek.

Csőbör, cseber = 1. Faedény. 2. Űrmérték. *Nagycseber* = 100, *kiscseber* = 50 iccét = azaz 85, ill. 42,5 litert tartalmazott.

Csuklós szék = 1. Karjánál csuklóval a háttámláját átfordíthatták = *rengő*; 2. Összecsukható polgári szék.

Csurak = Szeremlei Cs. S. mint *kankó*-t említette.²⁹⁰

Derék szeg = 1. a vásárhelyi igás kocsinál a *förgettyű*, *simely* és *astok* átfúrásával keletkezett lyukba dugták a *derékszöget* vagy *nyújtószöget*, amivel a kocsi hátulját a *nyújtó* segítségével az elejéhez ragasztották.

2. *Aljszög*. A szekér első tengelyét és *nyújtóját* erősíti össze.

3. A famegmunkálás, kimérés eszköze, amelyet asztalosok, ácsok, bognárok használtak. Derékszöget mérő eszköz = *derékszög-vonalzó*.

Ehelasztin (elasztin) félcipő = 1. elasztikus = rugalmas, rugékony, nyúlékony, kihúzható, tágítható anyagból készült női félcipő.

²⁸⁹ Herman O. 1914. 87.

²⁹⁰ Szeremlei Cs. S. 1911. 173.

2. Kocsis Gyula Ceglédről, 1860-ból, Berger Jakab hagyatékából, a kelmék között mutatott ki „tizenhét rőf everlasztin” anyagot.²⁹¹ Tehát textíliát is jelölt.

Életes Hámbar = *életös hombár* = kenyérgabonás. Vásárhelyen elsősorban búzatároló. Itt a búzát *életnek* nevezték.

Életösház = kenyérgabonás, búzas tároló építmény.

Fakó kocsi = 1. Használt kocsi. 2. *Vasalatlan* kocsi, amelynek a kerekén sincs vasráf. (Amikor kiszáradt, a szétesés ellen gyakran kellett vízzel megöntözni, hogy a farészek a csapolásnál összedagadjanak és szoruljanak.)

Fa skátula = fából készült doboz.

Fazék álló = fazéktároló fapolc.

Fátyol keszkenyő = könnyű, áttetsző nyári kendő. Muszlinból vagy hernyóselyemből készült.

Fedeles nyoszolya = *szuperlátos ágy* = az ágy négy végén esztergályozott rudak deszkatetőt tartottak, amelyről a szúnyogháló csüngött alá.

Fekete Kő író Tábla = fekete palatábla.

Felező = *fölöző, fölözöseprű* = a nyomtatás eszköze, hosszúnyelű, vesszőből kötött seprű, amivel *szóráskor* a gabonáról a polyvát, töreket letakarítják.

Felszerelt ágyfa = fából készült ágy felszerelésével: szalmazsákkal, derékaljjal, párnákkal, paplannal, esetleg dunnával.

Fenyő deszkából lévő kopott műhely = emelvény, dobogó, amelyen a munkaasztal, székek és szerszámok voltak.

Ferhélts, ferhélc = 1. a kocsi *föllépője*, ill. *keresztgerenda*. 2. A kocsi *rúdszárnyán* lévő kb. 161 cm. hosszú első *fürhérc*. Akácfa, erős vasalással. A két *hámfát* a fürhérchez *pereccel* kapcsolták. 3. Amelyen a szekéren a kisefák lógnak. 4. „A rudat töve táján keresztvező, a hámfákat tartó rúd. Csatlás erősíti a rúdszárnyakhoz kétoldalt, fölhércszög foglalja a rúd tövéhez.”²⁹²

²⁹¹ Kocsis Gy. 1988. 103. p. 48. tétel.

²⁹² Herman O. 1914. 90.

Ferslóg, ferslag = tetővel ellátott, szögletes faláda.

Fertályos (icce) bádogbul = bádogból készült negyedeccs mérőedény.

(Minden *fertály* negyedetet jelent.)

Féderes ülés = laprugóval ellátott, a rezgéseket csillapító kocsiülés.

Foglaló = 1. *csoroszlyafoglaló*. A csoroszlya a faekén egy lyukba beékelve található, az újabb vasekéknél azonban egy pánt szorítja oda a *gerendelyhez*. Ennek elnevezése a csoroszlyafoglaló. 2. „Jobb fajtájú szekéren a *förgettyű*, *vánkos* és *tengelytőke* közepén átütött *hüvelyes vas*, a derékszög tartására.”²⁹³

Födeles garaboly = vesszőből font, hordozható, füllel és fedéllel ellátott, karra akasztható kosár.

Födeles hám = a *hám* a ló igába fogásához szolgáló szíjból (esetleg kötélből) álló szerszám, amely a ló szügyére fekvő részével, a *szügyellővel* veszi át az állat húzóerejét. A szíjat *fedéllel*, azaz szélesebb *posztóbéléssel* látták el, hogy föl ne törje a ló testét.

Fölöntő = félvékás dézsa, amelynek fülek helyett egyetlen hosszabb nyele van.

Fülpárna = 1. Valószínűleg a nagypárnára helyezendő tollas *kispárnát* jelölte. 2. A kipárnázott nyeregfára erősített *fül*, ill. az ehhez tartozó *térdpárna*, amelyet tollal tömtek ki.

Gereben = 1. Kenderfésű. Gyapjú és rostfésülésre használt, lapát alakú, nyeles faeszköz, amelynek szélesebb részébe merőlegesen 1-2 sor hosszú, hegyes szegsor van beleverve. 2. Nálunk kb. 70 cm. hosszú, 17 cm. széles, bárdolt deszkalap, közepén 15 cm. átmérőjű kerek lapos fahengerből kiálló hosszú, sűrű kovácsolt szegsorral.

Glott férfiruha = klott anyag = pamutból vagy műselyemből atlasz módra készített, egyik oldalán erősen fénylő, egyszerű, festett, sűrű vászon, fekete vagy sötétkék színű és gyári szövésű.

Gombolító fa = *fonalgombolyító*, *motolla*, vagy *csévélő* eszköz, amelyet házilag állítottak elő. Független szárán, mint tengely körül forgó négy 90°-ban álló vízszintes lécszerű van erősítve, ezek külső végén

²⁹³ Herman O. 1914. 90.

függőlegesen álló, rövid rudak köré csavarják, csévélik föl, vagy onnan le a gombolyagba formált fonalat.

Gyékényes szék = az ülőfelületét, (esetleg a háttámláját is) gyékényből fonták.

Hámfa = a lovas kocsi elülső végén mozgathatóan a *felhérchez* erősített, rövid fa-, vagy vasrúd, amelynek két végéhez az *istrángot* kötötték; ennél fogva húzza a ló a kocsit. „A *fölhérczhorgon* vagy *fölhérczkapcsan* a *hámútáska* és *háműkarika* közvetítésével megerősített, a lovak hámját tartó *lengő fa*. (Kisafa, késafa.)”²⁹⁴
Amelyhez a lógósok istrángja szolgál. *Hám* = a lószerszámnak az a kenderből, szíjból készült része, amely a *szügyet* és a törzset fogja körül; ehhez kapcsolódik a vontató rész, az *istráng*.

Hámfedél = lásd: födeles hám.

Hídlás = 1. a meleg, tehát lepadlásolt istállóban az állatok hátsó lábánál lévő, deszkával lefödött trágyalé-elvezető árok és tároló gödör. 2. „A juhkarám fiókjában arra szolgáló deszka, hogy a juh fejéskor azon álljon, általánosan gerendákkal padlózott alkotmány, hogy lovat és tehenet istállóban tisztogatni lehessen.”²⁹⁵

Hosszú karos szék = karfás pad.

Ingváll = ing, női fehérnemű. A nyakba mellé varrott ujjú, rövid aljú ing

Inventálás = leltárba, jegyzékbe vétel.

Isztronga, esztronga, esztrenga = a *fejőkösárban* lévő hézag, hol a fejni való juhokat kihúzza a fejőpásztor.²⁹⁶ Az a kerítés, amelybe a juhok fejésre záratnak. Ha vesszőfonásból van = kosár, fejőkösár.²⁹⁷ Juh (olykor marha-) akol; bekerített hely, ahová fejés véget vagy éjszakára a szabadon legelő jószágot betereleik. Egyik végéhez *fedett fejőhely* van csatolva, ahol a pásztor is meghúzza magát. Ha a legelő elfogyott, a kerítést felszedték és máshol állították fel.²⁹⁸

Itze, itce, icce = 1 magyar icce = 0,8484 liter; 1 kis icce = 0,7 liter.

²⁹⁴ Herman O. 1914. 91.

²⁹⁵ Herman O. 1914. 189.

²⁹⁶ Herman O. 1914. 185.

²⁹⁷ Herman O. 1914. 503.

²⁹⁸ Herman O. 1914. 710.

Kamgánfelöltő = *kamgarn* anyag = fésűs gyapjúfonal, és a belőle készült kelméből varrt kabát.

Kasmer paplan = *kasmír* szövetből való. *Kázmír* = indiai hosszúsőrű kecske gyapjából készült, sávolynos kötésű, finom, puha, meleg gyapjúsövet.

Karafina = hosszú nyakú borosüveg; a kancsót helyettesíti.

Kasztroly, kasztrój, kasztrol = alacsony, de széles főzőedény = *lábás*.

Katona bádóg Palatzk = bádóg kulacs.

Kazán = pálinkafőzéshez, sörfőzéshez használt zárt üst, amely alá tüzeltek.

Kádak sróffal = csavarszerkezettel ellátva, amely arra szolgált, hogy a kádban préselődő, esetleg itt érlelődő növényi termék, szőlő, káposzta stb. a préselés hatására veszítsen létartalmából.

Kármentő = kisebb lisztes láda, amelybe az elszórt, kihullajtott, tehát a földön már összekoszolódott lisztet tárolták, és összegyűjtötték állatok takarmányozására.

Kehes ló = légzőszervi betegségben, leggyakrabban tüdőtágulatban vagy TBC-fertőzésben szenved, ettől köhög, fulladozik. (Lehet még: „száraz keh = tüdő és máj rothadás; ill. gyógyíthatatlan lélegzési nehézség, felső légutak hurutja, mirigyek gennyes gyulladása.”²⁹⁹)

Keresztes, keresztfa = 1. rakott kocsinál a két *vendégoldalt* tartja a kocsi tetején. Kb. 1 m. hosszú, 8x5 cm. vastag, erős fagerenda. Két végén egy-egy *tasni* fogta fel a két hámfát. Közepén hátrafelé egy 13 cm. átmérőjű nagy karika segítségével akasztották az eketaligához, boronához, bolondkocsihoz stb. (Ez a *kettős köröszös*.) „Löcstelen szekereken a szekéroldalakat, nagyobb megterheléskor összetartó rudak.”³⁰⁰ 2. „Két összeszíjazott hámfá, amelyhez az előljáró lovak, *gyeplős*, *ostorhegyes*, fogva vannak. 3. A lónyereg első kápáján [van]. Néha vasból, néha sárgarézből, de azért mindig keresztfa [a neve].”³⁰¹

²⁹⁹ Herman O. 1914. 317.

³⁰⁰ Herman O. 1914. 93.

³⁰¹ Herman O. 1914. 107-108.

Kettős karospad = *szögletpad* az *átlósan (diagonálisan)* berendezett lakószobában. Derékszögben egymással összeépített két, többnyire azonos hosszúságú fapad. (Előtte asztal állt.)

Kerek asztal = (elírás lehetséges, helyesen:) kerek asztal; esetleg kerékből kialakított, egy lábú asztal.

Kerek vas Láb = edénytartó kerek *vasháromláb*, amelyet a tűz fölé helyeztek.

Késefa, kiséfa, kisafa, kiszefa = 1. amihez a hámfát kötik. (Pl. szénavontatásnál alkalmazták.) 2. Maga a hámfá.

Két kézvonó = *kétkézvonó kés* = hosszú acélél, amelynek mindkét végén *karmantyú*, fanyél biztosította az eszköz erős megmarkolását. Fa szerszámnyelek, deszka vékonyítására, szögletek lekerekítésére szolgáló bognárszerszám.

Kétnyelű kés = *vonókés*, két végén fanyéllal ellátott hosszú acélpenge.

Kis ded Pálinkás Pohár = kisméretű, pár *centes* pálinkáspohár. „Gyűszű”. („Olyan fősvény, hogy gyűszűvel méri a pálinkát.”)

Kílab, küláb = téglából rakott tartóoszlop.

Korsóálló = Korsók számára deszkából készített tárlópolc.

Kotli, kotla = főzőedény.

Kotsi Láda párnával együtt = felnyitható, párnázott tetejű kocsiláda, amely egyszerre szolgálta a benne való tárolást és a rajta történő ülést.

Kotsi rúd szárnyastól = a rúd végén lévő kovácsoltvas karikák, amelyekbe a lovak kötőfékjét erősítik.

Köböl = 68, 22 hektóliter = 6, 822 m³

Köpöcze = szél- és szárazmolnárok vámszedő edénye, a véka $\frac{1}{8}$ része.

Kiss Lajos így írt róla: „A vámot *köpöccével* vette ki a molnár, szemesen. A köpöce: 1 és 2 literes. Fél vékából 1 litert, egy vékából 2 liter vámot vett ki.”³⁰²

Kő Kút = téglával bélelt (esetleg felrovott) kút. Vásárhelyen minden „kő” téglát jelent.

Kredensz = kredenc = konyhai, felül üvegezett, polcos szekrény: edény és üvegfélék tárolására.

³⁰² Kiss L. 1958. 127.

Lajbli, lajbi = *mellény*. Anyaga szőrös bőr, posztó, vászon, gyolcs. Derékig érő, testhezálló, elöl gombolódó, ujjatlan férfi felsőruha. *Paszományt*, zsinórozást, *pitykegombokat* varrtak rá. További nevei még: *pruszli*, *pruszlik*, *kis mándli*.

Láb = hosszmérték, 1 láb = 31, 608 cm.

Lábra való = hosszú férfi alsó nadrág = *gatyá*.

Lánckötő = a harmadik lovat lánccal kötik a lógóhoz.

Lóggó, lógó = 1. hámfá a 3-ik lónak, amely nem a koricsúd mellett, hanem egyik ló mellett áll. 2. Ezt a harmadik lovat szintén lógónak nevezik.

Lóra való kulcsos szerszám = *német szerszám*, amelynek masszív rézkarikái, *kulcsai* csavarral vannak belemerevítve, rögzítve a bőrbe.

Lőts Kánva = löcskámva = *karikás löcskánva* a löcs alsó végén. A löcs lábának vasalt vége. *Lőcsfogaló*, amely a löcsfejet a szekéroldalhoz csatolja. *Lőcs* = görbe fa, amely alól a keréktengelyre húzható, felül a kocsi oldalához erősíthető. A kocsi oldalát támasztja.

Magrakó = széles fejű falapát, amellyel zsákba lehetett rakni a gabonát.

Magtoló = hosszúnyelű faeszköz, végén **T** alakba felerősített lécs, amellyel a tárlóhelyen a szemes terményt szét-, vagy összetolták.

Magvontató = a nyomtatott gabonaszem lóerővel való összehúzására szolgáló eszköz. (?)

Magyar juh = *pödrött*, nagyszarvú, hosszúszőrű hazai juh fajta. Csósz Gyula a *rackával* azonosította.³⁰³ Herman Ottó szerint: „[...]a hosszúszőrű, hegyes és sodrószarvú, *magyar juh* megkülönböztetve a birkától, amely német juh, és *puzzsa* báránytól (oláh-juh).”³⁰⁴ (Leírása szintén a rackát idézi.)

Malom sátor = a *szárazmalom* kúpos alakú tetőzete.

Malom Tombácra = 1. vízimalom-tartó, kivájt belsejű fatörzsgerendákra állított, archaikus úszótestű alépítmény. 2. Kiss Lajos a „középenhajtós” vásárhelyi szélmalomoknál is említi a *tombácot*. Így írt róla: „Az alsó padláson a gerenda közepétől egész a tetőzet alatti

³⁰³ Csósz Gy. 1937. 101.

³⁰⁴ Herman O. 1914. 507. és 512. p.

mitligerenda közepéig ér fel a *tombác*, melynek alsó részén van a *gyorsítókerék*, legfelül pedig a *dob*. Itt kapcsolódik be a *nagy-* vagy *szelestengőn* levő *nagykerék*.³⁰⁵ A malom középtengelyében függőlegesen elhelyezett forgó fatengely, amely a szélkerék és a kövek közötti forgóerő-átvitelt biztosította. Vízialomnál a víz által hajtott külső, nagy kereket kötötte össze a köves tengellyel.

Marok vas = 1. A régi kocsik fatengelyének végén lévő vasalás. 2. Vasból készült régi mérőeszköz; hossz mérték, amely elnevezését az emberi testrésztől kapta. Egy marok = 10,4 cm, azaz = 4 hüvelykkel egyenlő. Főleg lovak magasságát mérték vele. 3. Kovácsszerszám.

Maszk abrosz = lenvászon, *damaszt* (damasz) vagy *kamuka* abrosz, „[...]ábrái, s az alapszövése *atlasz-kötésből* állnak (mintái legalább öt-öt lánc- és vetőfonálból vannak, s a kötőpontjai szétszórva találhatók, a szövet egyik oldala a *bevetőfonál*, más *láncfonál*).”³⁰⁶

Mákos szürkankó (felöltő) = mákszínű, sötétszürke, igen apró fehér és fekete foltokkal tarkított, szűrposztóból szabott, gallértalan kabátféle hűvös időre.

Miskolci szoknya derékkal = miskolci fajta, hosszúderékú női ruha.

Mohakendő = moharkendő = moirékendő = habos selyemből való.

Nyeregszerszám farmatringgal = nyereg teljes felszereléssel, vagy készüléttel. *Farmatring* = díszesebb hámoknak és nyergeknek a tartozéka. Hámoknál a *marszíjhoz*, nyergeknél a *nyeregdeszka* két hátsó szárnyához csatlakozik, *hurokján* vagy *bújtatóján* a ló farkát húzzák át.

Nyomás = belső legelő, ahová naponta a *kezes*, (istállózó) állatokat hajtották ki és be.

Oláh hombár = román eredetét jelölő, ácsolt gabonás láda. (Lásd: K. Csilléry K. 1983. 282 p. 58. lábjegyzetét.)

Öl = 1. (itt:) amit egyszerre fel tud ölelni, és a két karjával megtartani.

2. Hossz mérték, „1 bécsi öl = 1, 896 méter. 1 királyi öl = 3,126 m.

1 magyar öl = 2, 0084 m.”³⁰⁷

³⁰⁵ Kiss L. 1958. 130.

³⁰⁶ Novák L. 1994. 900.

³⁰⁷ Novák L. 1994. 903.

Öl szalma = 1. Amennyit a test öble ülőhelyzetben az átfogó karok használatával magához vehet és megtarthat.

2. Hosszmérték, Bálint Sándor szerint általában 189 cm.

Ösztöke = az ekevas tisztítója. Kb. 1. m. hosszú, vékony rúdra szerelt, lapos kovácsoltvas *sártisztító* eszköz, amelyet néha az elakadt ökrök ösztökélésére, tomporuk bökdösésére is használtak.

Pachfon kanál = *kínaezüst* vagy *újezüst* = réz, nikkel, cinkötvözet. A juhászlajbin máig ebből vannak a pitykegombok, vagy *pakfontgombok*.

Pakláda, pakkláda = tároló láda.

Palásza = egy darab, egy sáv földterület, közelebből nem pontosították.

Pamukos abrosz = pamukból, azaz gyapotból, esetleg lenvászonból, tehát növényi eredetű nyersanyagból készült textília.

Paripa = általában herélt ló, de Vásárhelyen gyakran a heréletlen csödört is így nevezték. (Paripázás = lovaglás.) Herman Ottó írta: „[...]a pásztoroknál minden finomabb hátasló is paripa.”³⁰⁸

Párna cziha = vászonból készült *párnatok*, amelybe a tollat, töltelékét helyezték.

Párnahaj cinzeczczal = a párnahajra varrott, s ezzel díszített egyfajta gyári csipke, amelyet méterre vásároltak a boltban.

Pár szárító, párszárító = vesszőből font kerek, lapos kosár, amelyben a napon *párélesztőt* szárítottak, ill. gyümölcsöt aszaltak, gyógynövényt szárítottak.

Párta Pántlikástul = fejre helyezhető, díszes párta, amelyet hátul a derékig lelógó, hosszabb színes selyemszalagokkal ékesítettek föl.

Pendel, *pendely*, *pöndöl* = derékban toldott, hosszú aljú női vagy gyermeking, amelynek gallérja volt és *emelt nyaka*.

Piket szoknya = pikét = kidomborodó és bemélyedő mintákkal díszített, kettős pamutszövet, melynek alsó rétege durva szálú, felső rétege pedig finom fonalból készült.

Piké hálórékli = pamukból készült bordás anyag; az ebből készült női *ujjas*.

³⁰⁸ Herman O. 1914. 329.

Piké és masztk abrosz = *pikét* ruhaanyagból készült. (Lásd még: masztk.)

Pintérlő vas = a hordó, fakád készítéséhez használt kádárszerszám.

Pipi szőrös = piros színű gyapjúfonalból szőtt, esetleg kötött szövetféleség.

Piros pipi paplan = *pipi* = piros; pipikendő = piros kendő.

Pohárszék = almárium, konyhaszekrény, tálalószekrény. Tárolóbútor, melyet általában a díszedények bemutatására is kiképeztek.

Porcellan párna = fehér párna. (Olyan hófehér, mint a fehér porcelán.)

Pordelin = ismeretlen jelentésű szó.

Prémes Láda = 1. bélelt láda, 2. peremes láda, 3. prémeket, bőrből való ruhákat, bundákat, subákat tartó láda.

Prus nyereg = 1. valószínű, hogy *parthús nyereg*. A terhelőhöz hasonló, faszervezetű nyereg, két deszkából és rájuk szerelt két ív alakú *kápából* áll. 2. prusz = porosz (német) nyereg vagy *kumet*.

Punzug = ismeretlen jelentésű szó.

Putton = puttony = 1. Liszttartó kosár. Szalmából készült, sűrűfonatú tárolóedény. 2. A *szőlős puttony* vesszőből készült, hátra akasztható, hordozható gyűjtőkas volt, amelyben szüretkor a szőlőt rakták.

Rakoncza = 1. nálunk a rakodást szolgáló rúdak a kocsi vagy szán két oldalán. 2. Az a fa, amelyet a *simelybe* állítanak, hogy a szekéroidalak se oldalra, se előre-hátra ne csúszhassanak. A szekéroidalakat alul tartja. 3. Karó, melyet a rakodó szekér négy sarkába dugnak. Arra való, hogy a szénát, gabonakeresztet magasra lehesen felrakni. 4. „Az elülső szekéralj *förgettyűjének* és a hátsó alj *vánkosfájának* végeire erősített, fából vagy vasból való, fölfelé álló rudak. Lőcs nélküli kocsin a szekéroidal felső szárán túlmennek, löcsös kocsinál rövidebben és ekkor csak az alsó szárán oldalt levő hüvelybe akasztják bele.”³⁰⁹

Rács = a falra, az állatok feje magasságában, a jászol fölé kb. 45°-os szögben fölerősített *létraszerű farács*, amelyben a szénát tartották, és amelyből a jószág könnyen kihúzhatta a neki szükséges adagot.

³⁰⁹ Herman O. 1914. 99.

(Balatonmelléken: a füstön álló sajt tartója.³¹⁰)

Rácsos kaszli = a kaszli vagy kamrában, konyhában használatos kétajtós, esetleg fiókos élelmiszer-, ill. edénytároló szekrényen nem tömör ajtó volt, hanem farács, hogy szellőzzön.

Relátio = kapcsolat, viszony.

Rengőszék = olyan háttámlás pad, amelynek támláját egy csukló segítségével az ülőfelület másik oldalára át lehetett fordítani.

Rudasfa = 1. kb. 2 m. hosszú farúd szalma-, szénavontatásnál használták. 2. Rudas = „[...]hármás fogatnál a három ló egysorban, ahol a rudat véve balról a *nyerges* van, jobbról a *rudas*, ez utóbbi mellett a *lógós*, mely külön *kisafához* fogva a tengelyhez megerősített csatlóláncznál fogva húz.”³¹¹

Rúdra való ruha = egy rúdra felakasztott ruhamennyiség. Korábban a használaton kívüli ruhát nem szekrényben tárolták, hanem a szobában két végén a mennyezetről lelógatott vízszintes rudat helyeztek el, amelyre sorban felaggatták, vagy felteregették a ruhákat.

Rúgott ökör borjú = amikor a szopós borjat az anyja már „elrúgja”, elválasztja magától és nem hagyja tovább szopni.

Sávolyos abrosz = a céhekbe tömörült mesterek szövés technikájuk szerint voltak: a/ *barchentszövők* (*bakacsinszövők*), pamuttal mintázott vászon, b/ sávolyos, *sávolyosoros* szövési mód = ők főleg *damasztot* szöttek polgári megrendelésre, és c/ *hímes* szötesszövők.

Schifon, sifon = szekrény.

Sertésfogó vas = a félvad pusztai kondából harapófogóhoz hasonló eszközzel fogták ki a kiválasztott disznót. Egyik köpűs szárába nyelet illesztettek, a másikhoz kötelet kötöttek. Az eszközt az állat hátulsó lábára akasztották, és a kötel révén a harapófogós szerkezetet összekapcsolták. Ezután a nyelet kirántották az eszköz köpűjéből, s a kötélnél fogva kihúzták az állatot a kondából.

Sifon szoknya = sifonvászonból, fehér lenvászonból készült szoknya.

³¹⁰ Herman O. 1914. 534.

³¹¹ Herman O. 1914. 107.

Slingelt fehér párnahaj = kézzel hímzett, cakkos hurkolással kivarrt párnaszél. (A *slingelt* textília Cegléden 1870-ből ismert.³¹²)

Sodrony madrasz = drótsodronnyal készített, ruganyos ágybetét.

Szapuló = mosókád, fakád, mosóteknő.

Szatén kendő = egyik oldalán fényes felületű, az atlasz szövésére emlékeztető kötésű pamut- vagy selyemszövetből készült kendő.

Szeglet asztal = fedele hátul derékszögletű, ezt teszik be ütközésig a sarokba, elől (kívül) pedig lekerekített.

Szemhúzó = nyomtatáskor a gabona összehalmozásának eszköze.

Téglalap alakú deszkalapba hosszú villás fanyelet erősítettek

Szék láb = négy lábú, fából készült tartóeszköz, amelyre a teknőt, nagyobb edényt helyezték föl.

Szignálva = jegyezve, aláírva.

Szikszai könyv = 1. Katolikus Biblia, Szikszai-féle Szent Írás. 2.

Szikszai Fabricius Balázs: De vita et obitu Gabr. Perenii, Wittenbergae, 1568.

3-ik levele. (Lásd: Szeremlei Cs. S. 1911. 4: 196.)

Ször bársony pokrócz = 1. Lóra való (a szőrére helyezett) bársony pokróc. 2. A ször itt *darócszövetet* jelent, amit gyapjúból szőttek és az egyik oldalát, vagy a széleit bársonnyal vonták be.

Szörkendő = gyapjúból szőtt, kötött kendő.

Szörkötény = gyapjúsövetből varrt kötény.

Szörtarisznya = 1. Gyapjúsövetből szőtt és varrt, vállra akasztható tarisznya. 2. *Ször-abrakos tarisznya*, amelyet a ló nyakába akasztottak.

(Szűcs által használt) kasza = börmegmunkáló kés.

Szűrűnyeső = a *szérű* – a *nyomtatás* helyének – egyenesre nyesésére szolgáló, hosszúnyelű, villás eszköz, melynek villájára egy éles vaspengét erősítettek.

Támasztók és bé járók = a vízimalom és a feljáró elmozdulását akadályozó *támasztó rudak*, amelyeket a meder fenekébe vertek és láncokkal, kötelekkel ezekhez rögzítették a malmot; illetve a partról a malomhoz vezető ácsolt feljárók, hidak.

³¹² Kocsis Gy. 1988. 131.

Tekerő pánt = *tekerőfa* = 1. Az a fadarab, amelyre ácsok, szobafestők a *csapózsínórt* fölcsévélték. 2. Kötéleresztő.

Telek, jobbágytelek = A földesúr által a jobbágyoknak meghatározott szolgáltatásokért használatba átengedett föld. Belső és külső telekből állt. Az 1772-i urbárium szerint az uraság egy jobbágy házhely után (2 pozsonyi mérővel számítva), 34 hold szántóföldet tartozott adni, és 32 kaszásra való rétet. Az 1789-es összeírás szerint egy úrbéri telek 56 holdból (egy hold 1100 □ ölből) állott, ebből az I. o. földek közül a szántó 32 hold (1200 □ ölével számítva), a többi pedig rétet volt.

Terhelő = 1. A nyeregről levezető, a ló hasa alatt áthúzott *alsó heveder* vagy *terhelő*. 2. *Terhelő-nyereg*, *tergenye*, *málhás nyereg* vagy *szamárnnyereg*. Lécekből összeállított, a favágókak formájára emlékeztető eszköz, amelyet két súly segítségével erősítenek föl a teherhordó igás állat hátára.

Ternó kendő = különleges technikával, háromfonalas kötéssel készített, fésült, rojtos gyapjuszövet, női fejkendő.

Tetjánhányó sarló = a gabonafejek, kalászok levágására szolgáló eszköz.

Tető varró tű = kb. 1 méter hosszú vasrúd, amelynek egyik vége lyukkal kiképzett, hegyes tű. Amikor a tetőgerincen középen a nád vagy szalmaborítás mindkét oldalról összeért, a sásból, vagy szalmából font varrókötelet a tübe befűzték és ezzel erősen összevarrták. (Egy ember a tetőgerincen ült, aki a tűt át dugta a padláson lévő társának, aki azt öltéstávolságban ismét feldugta a kint lévőnek, mindaddig, amíg a tetőszegést, varrást be nem fejezték.)

Téglázó vas = vasaló. *Tégláz* = ruhát vasal.

Tézsla = 1. Négyes vagy hatos ökörfogatban a szekérrúd meghosszabbítására szolgáló rúd. A szekér felőli ökrök húzórúdja, ehhez *csikoltóval* kapcsolták hozzá a további pár ökör vonórúdját, majd a járom következett. 2. Az *eketaliga* vagy a borona elé akasztott rúd, amely mellé az igás állatot fogják. A kisegítő járom rúdja. „Az a vendégrúd, amelyhez a négyes ökörfogatnál az első pár fogva van.”³¹³

³¹³ Herman O. 1914. 104.

Tiló = *tiloló* = *kendertörő-szék*. Négy falábon álló, négyzetes végű gerendadarab. Közepén, vajúlatban, egyik végén facsapszeggel rögzített vágó-, törőkar le-felmozgatható, s amely a rögzített részre fektetett kenderszárakat megtöri, illetve megtisztítja a *pozdorjától*.

Toli, kihúzó ág = négy keréken guruló, lapos, szögletes kiságy, amelyet napközben valamelyik nagy ág alá betoltak, így nem foglalt helyet, lefekvéskor pedig a gyermek számára kihúztak.

Tót hombár = a szlovák eredetet jelölő, ácsolt gabonás láda.

Tót szekrény = szlovák eredetet jelölő szekrény.

Töltött szék = kárpitos által készített párnázott (kóccal, afrikkal kitömött, szövetbehúzatú) szék.

Török kendő = 1. Törökös mintázatú, színezetű, élénk színű stilizált virágokkal és gyümölcsökkel sűrűn díszített kendő. 2 Törökországból behozott kendő.

Török nyereg = kápája és *szügyelője* párdúcébőrből, farmatringja, *hermetszija bagarjából*, hevedere teveszörből való.

Tőzeg vető = *tőzeg*, azaz törekkkel, szalmával kevert trágya, amelyet a vályogvetőhöz hasonló fakertbe préselnek, sorba kivetnek, napon megszáritanak és tüzelésre használnak.

Üvegezett stelázsi = elől eltolható üveglappal elzárható edénytároló polc.

Vasas kocsi = az összeeresztéseket vasalással erősítették meg.

Vasas Kotsi kerék = vasalt kocsi kereke, azaz vasráfos kerék.

Vasláb = a szabadtüzhelyen a parázs fölé tett, vasból készült *háromláb* vagy edénytartó.

Vatzok, vacok = dikóhoz hasonló, kényelmetlen fekvőhely, amelyet Vásárhelyen kimustrált ág favázából úgy készítettek, hogy a benne hagyott szalmazsákra rossz pokrócot, felső ruhadarabokat terítettek. Elsősorban öregek pihenőhelye volt a konyha szögletében.

Véka = 1. Vékát mérő faedény. (Űrmérték.) Egy véka = 30, 74 liter; egy erdélyi véka = 23,1 liter. 2. „Kb. 300 négyszögöl, 4 véka 1 pozsonyi

mérő vagy 1 hold.”³¹⁴ (Területmérték.) (Egy hold itt 1200 négyszögöles területnek felel meg.)

Vízvető eke = valószínűleg *árkoló eke, karcoló eke* = az ekevas hegyesszögben hatol be a földbe, és abban háromszögletű árkot vág. A két barázda között fölszántatlan barázdafal marad. Gátrakó, gáthúzó, ill. árokásó, vízelvezetésre szolgáló eke.

Vonószek = *fajancsi, jancsiszek* = négylábú fabak. Egyik végén ültek, a másik végén volt egy primitív satu, amelyet lábemelytyűvel szabályoztak. Közé fogták be a vékonyítandó, megmunkálandó rudat, fadarabot, és többnyire vonókéssel végezték a kialakítását. Innen a vonószek elnevezés.

Vonó vas = kétkézvonó-vas vagy kés.

Vontató kocsi lapos kerekekkel = *bolondkocsi sajtkerékkel*, azaz *tömör kerékkel*.

Vontatólánc = 1. Fatörzsek, fenyőszálak vontatására használták. 2. szükség szerint meghosszabbítható erős lánc, amelyre a szénavontató lovakat fogják. („1 *sutúhoz* való Láncz”, amely a sajtó vontatására szolgált – írta Égető Melinda, 1983. 201. p.)

Vontatórúd = *vontató szánkó*. A kazalba gyűjtött széna vontatására használták. A szénát két hosszú *vontatórúdra* rakták; a rudak elől haladó bunkós végeire erős láncot hurkoltak; a láncba csatolták a lovak *kisefáját* vagy az ökrök *tézsláját*, a rudak hátsó végein kötelek vannak, amelyeket vagy *csatlófával* vagy csak egy villa nyelével csatoltak össze.

Weidling (vájling) = mosogatódézsa, mosogató tál.

Zabló = jászol. Mozgatható, vagy az istállóba beépített négylábú láda, amelybe a lovak elé a zabot helyezték. Vályú, ahová az abrakot töltik. (Abrakosvályú, abrakosláda.)

Zefír ágyterítő = 1. Lazán sodrott gyapjúfonalból készült. 2. Finom fonalokból többnyire vászonkötéssel sűrűn szőtt, könnyű pamutszövet.

Zsanília kendő = vastag, bársony téli fejkendő, amelynek széleit rojtok díszítették.

³¹⁴ Novák L. 1994. 908 és 903.

*

2fű, 3fű, 4fű tinó, ló stb. = az állatok évét jelölő régies kifejezés.

*

